www.drpathan.com Page # 166

ڪونه اڪتو. ان تي مهاتما گانڌيءَ پنهنجو اهنسڪ اسهڪار
جو پروگرام ڪانگريس ليڊرن جي آڏو پيش ڪيو.

ڪلڪتي واري خاص اجلاس کانپوءِ ڊسمبر ١٩٢٠ ۾
ناگپور ۾ دستوري اجلاس ٿيڻو هو. انهن وچوارن ٽن
مهنن جي عرصي ۾ مهاتما گانڌيءَ هندستان جو دورو ڪري
ديش کي اسهڪار هلچل لاءِ تيار ڪيو. ڊسمبر ۾ جڏهن
ناگپور اجلاس ۾ اهو سوال آيو تڏهن خود سي. آر. داس ۽
لالا لجپتراءِ جي ڪلڪتي ۾ پڌري ۾ هئا يا خلاف ٿن ئي اهو
ٺهراءُ پيش ڪيو ۽ ٺهراءُ وڏيءَ گهڻائيءَ سان پاس ٿي ويو
جيتوڻيڪ ايم اڳوان ۽ جناح ان جي خلاف ويا.

آچاريه ڪرپالاڻي ونڊيڪ لکي ٿو:

”ماڻهن ٺهراءَ جي جنهن اُتساهه ۽ اُمنگ سان پيروي
ڪئي سو ڏسڻ لائق نظارو هئو. هزارين شاگرد ۽ پروفيسر
سڪول ۽ ڪاليج ڇڏي آيا. ديس جي جدا جدا ايراضين
۾ قومي سڪول ۽ ڪاليج شروع ٿي ويا. ڪيترن ئي وڪيلن
وڪالت جو تياڳ ڪيو ۽ هلچل ۾ ٽپي پيا. ڪانگريسي جي
ڪائونسلين جا ميمبر هئا سي سمورا نڪري آيا. ڪتائيءَ ۽
هندستاني ڀاشا پرچار جو ڪاريه ڪيئون ويو. داروبنديءَ
جي پرچار ۽ پڪيٽنگ ڪارڻ ڪيترن لوڪن شراب پيئڻ
ڇڏي ڏنو. هزارن شراب نه پيئڻ جو اقرارنامو صحيح ڪيو.

ڪانگريس گانڌيجيءَ جي اڳوانيءَ هيٺ ملڪ سوراج
فنڊ لاءِ هڪ ڪروڙ روپيه ڪٺي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ٻئي
هڪ ڪروڙ ڪانگريس جا ميمبر ڀرتي ڪرڻ جو فيصلو
ڪيو ويو.

Gul Hayat Institute

كلڪتي واري اجلاس کانپوءِ ڊسمبر ۱۹۲۰ ۾ ناگپور ۾ دستوري اجلاس ڪرڻو ويو. انهن وچوارن ٽن مهينن جي عرصي ۾ مهاتما گانڌيءَ هندستان جو دورو ڪري ديش کي اسهڪار لهرڪ لاءِ تيار ڪيو. ڊسمبر ۾ جڏهن ناگپور اجلاس ۾ اهو سوال آيو ته ڏهن خود سي. آر. داس ۽ لالا لاجپتراءِ جي ڪلڪتي ۾ پڌر ۾ هئا يا خلاف ان ئي اهو نهراءِ پيش ڪيو ۽ نهراءِ وڏيءَ گهڻائيءَ سان پاس ٿي ويو جيتوڻيڪ نرم اڳوان ۽ جناح ان جي خلاف ويا.

آچاريه ڪرپالاڻي وري لکي ٿو:

”ماٺهن نهراءِ جي جڏهن اُساءَ ۽ اُمنگ سان ڀيروي ڪئي سو ڏسڻ لائق نظارو هئو. هزارين شاگرد ۽ پروفيسر اسڪول ۽ ڪاليج ڇڏي آيا. ديس جي جدا جدا ايراضين ۾ قومي اسڪول ۽ ڪاليج شروع ٿي ويا. ڪيترن ئي وڪيلن وڪالت جو تياڳ ڪيو ۽ هلچل ۾ ٽپي پيا. ڪانگريس جي ڪائونسلن جا ميمبر هئا سي سورا لکري آيا. ڪتائيءَ ۽ هندستاني پرچار جو ڪاريه ڪيون ويو. دارو بندي جي پرچار ۽ پڪيٽنگ ڪارڻ ڪيترن لوڪن شراب پيئڻ ڇڏي ڏنو. هزارين شراب نه پيئڻ جو اقرارنامو صحيح ڪيو.

ڪانگريس گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ ٿلڪ سوراج فنڊ لاءِ هڪ ڪروڙ رپيا ڪٺي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ۽ ٻڻ هڪ ڪروڙ ڪانگريس جا ميمبر ڀرتي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو.“

مهاتما گانڌيءَ ديهواسين کي خاطري ڏني ته جيڪڏهن

www.drpathan.com Page # 168

رٿيل پروگرام اوڪن ڪاميابيءَ سان پورو ڪيو ته ١٢ مهنن اندر سوراج حاصل ٿيندو.

[٢]

سنڌ ۾ اسهڪار تحريڪ

ان اهنسڪ اسهڪار واري تحريڪ جو سنڌ تي به نمايان اثر ٿيو ۽ سنڌ ۾ لاشڪ ڌاڪو ڄمايو. ياد رهي ته ١٩٢٠ ۾ ان آندولن شروع ٿيڻ کان اڳ، انهيءَ سال ۾ ئي لوڪمانيه بال گنگاڌر تلڪ سنڌ جو دورو ڪيو هو، ديهانت کان ڪجهه ئي اڳ. ان دوري ۾ سنڌين لوڪمانيه جي شاهاڻي آجيان ڪئي؛ جتي ڪٿي ڪيس جلوس ۾ گهمايو ويو. ڪيترن هنڌن تي ڪيس مانپتر ڏنو ويو. شهر ۽ بازارون سينگاريون ويون ۽ ڪيترن هنڌن تي سرگس ۾ لوڪمانيه جي گاڏي ماڻهن پاڻ ڪاهي. ان سنڌ جي دوري تي لوڪمانيه سان ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي ساڻ هو.

سنڌ جو دورو لوڪمانيه جو آخرين دورو هو. دوري کان واپس پهچي تلڪ مهاراج لکيو:

”هيانيءَ جي هن پوئين وقت ۾ سنڌ جهڙو مهمانو سواگت ڪيو آهي، سو ٻي ڪٿي ڪونه ٿيو. سنڌ ۾ جيڪو اُتساهه مون ڏٺو آهي، تنهن مونکي بلڪل خوش ڪيو آهي.“

لوڪمانيه جي مرتيوءَ تي سڄي سنڌ ۾ جتي ڪٿي هڙتالون ٿيون ۽ ماتمي جلوس ۽ ميڙ ڪيا ويا.

هڪ ڪوي گيت جوڙيو:

ڪيڏانهن ڇڏي ويندس جڳ ۾ مان تلڪ پيارا
پت ته مٺيءَ ڪي پيا گهٽا سکهڙ سپاٽا
تلڪ تنهجي مٺي سدا ساهه سپاٽا
... ڪيڏانهن ڇڏي ويندس جڳ ۾

www.drpathan.com Page # 169

ڪائونسل ٻوشڪار

چونڊن اسهڪار جي هلچل شروع ٿي، انڌهن امبڻي ليجسليٽو ڪائونسل جون چونڊون ٿي رهيون هيون. ڪانگريس جو حڪم هئو ته چونڊن جو ٻهشڪار ڪيو وڃي. ان ٻهشڪار جي پروگرام جا ٻه اسم هئا. هڪڙو هيءُ ته ڪوئي اُميدوار نامينيشن پيپر پري ئي ڪري ۽ ٻيو هيءُ ته جتي چرلب ٿيڻي آهي اُتي ووٽر ووٽ ڏيڻ وڃن ئي ڪون.

قومي شاعر هي راڳ چونڊن جي پاري ۾ جوڙيو:

آيو فرمان گانڌيءَ جو
مدائي جنهن جو جيءُ چاهي

شڪارپور ۾ سوامي پرياڳ پارتي صبوح جو پريات قيريءَ ۾ ڪتاري اهو راڳ ڳائيندو هلندو هو ۽ ٻيا متر ڪيس وتائيندا هئا.

ڪيترن ٽڪن ۾ جتي ڪانگريس جي حڪم جو الڳهن ڪي ضدي، خود غرض ۽ چاپلوس اُميدوار بيٺا ته ڪانگريس اُنهن جي خلاف ڪو موچي، پا ڀڱي هريجن بيهاري هن ڪي سيڪٽ ڏيندي هئي. سنڌ جي ڪيترن ٽڪن مان اُنين نامعلوم ڪولهي يا ڪولي وڏين وڏين ٻگن ڪي شڪست ڏئي چونڊجي ويا.

ووٽن جي ٻهشڪار جي اسم ۾ سنڌ سڄي هندستان ۾ پهريون نمبر بيٺي جو هتي گهٽ ۾ گهٽ ووٽ داخل ٿيا.

سڪولن جو ٻوشڪار

ٻيو مکيہ اسم هو سڪولن ۽ ڪاليجن جي ٻهشڪار جو.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 170

هزارين سڪولي شاگرد ۽ ڪاليجي شاگرد، سنڌ ۾ سڪو
۽ ڪاليج ڇڏي آيا.

آسانند مامتورا پهريون سنڌي شاگرد هو جنهن سڪول
ڇڏيو. هو ڪراچيءَ جي نيو هاءِ سڪول ۾ پڙهندو هو
درحقيقت ان سڪول جو پرنسپال ۽ مالڪ تاراچند گ
شهاڻي خود ئي هڪ خوددار شخص هو. هن سڪول جا
پلو سرڪار کان آجا ڪيا ۽ سڪول جو نالو نيو هاءِ سڪو
مان ڦيرائي سوراج مها وديالي رکيائين. اِهو هڪ اسڪو
ماسٽر جنهن مامتورا سان ئي گڏ نوڪري ڇڏي سو هو شري
لعلچند امرڏنومل جيٺاڻي.

ان سڪول بهشڪار جي تحرڪ جي سلسلي ۾ اِ-ئي
نهايت ئي دلچسپ ۽ دل آثاريندڙ واقعا درج ڪرڻ لائق آهن

١٠ فبروري ١٩٢١ ئي سرڪار سڀي پرائمري ۾ سڪول
۾ جشن آيوجت ڪيا هئا جتي شاگردن ۾ لڏائون ڪٽڻ جي
خوشيءَ ۾ اِلن وراهڻ جو پروگرام هو. انهن اِلن تي لکيل هو
"آزادي ۽ عزت" Honour & Liberty. شڪارپور جي
سرڪاري هاءِ سڪول ۾ ان جلسي ۾ اِلن وراهڻ جو ڪار
پروفيسر تاراچند گاجرا کي سونپيو ويو هو جو ان وقت
سڪول جو فرسٽ اسسٽنٽ هو. شاگرد سڪول جي اسيمبلي
هال ۾ اچي ڪٺا ٿيا. پروفيسر صاحب کي جڏهن اِلن
وراهڻ جو سڏ ٿيو تڏهن هن شاگردن کي پنهنجي تقرير ۾
هيئن چيو:

هي اِل جيڪي وراهڻ لاءِ موڪلي سڏ ڪيو ويو آهي
انهن تي لکيل آهي Honcur & Liberty معنيٰ عزت ۽

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 171

آسودومل گدواڻي

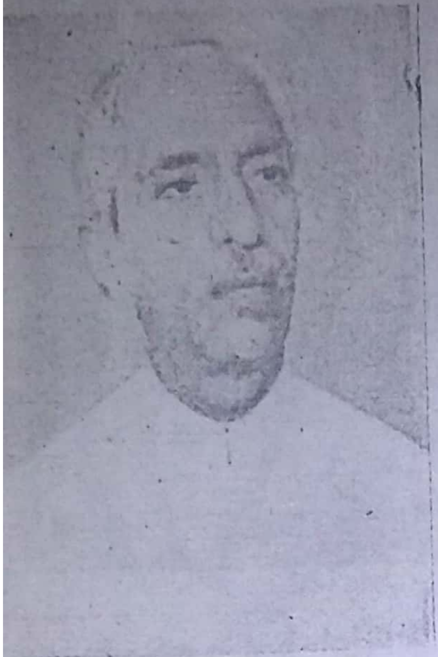

اين. آر. ملڪاڻي

گهنشيام شوداساڻي

آر. ڪي. سڌوا

Gul Hayat Institute

پرسرام ٿهلراماڻي

چوئٿرام وليچا

www.drpathan.com Page # 172

ڪڪي ٻيٽ اعلواڻي

گنگا گدواڻي

ڪستوربا

جيٺي سپاهيملاڻي

Gul Hayat Institute

پاربتي گدواڻي

گنگا ديوي شڪارپوري

www.drpathan.com Page # 173

آزادي. انگريزن جي راڄ اندر نہ اسانجي عزت سلامت آهي ۽ نہ آزادي، انڪري مان هي پل وراهڻ نہ ٿو چاهيان. مان هن سرڪار جي نوڪري ڪرڻ بہ گناهہ ٿو سمجهان ۽ ان ڪري مان هن نوڪريءَ جو اڄ ئي ۽ هميشہ ئي لاءِ تياڳ ٿو ڪريان."

ائين چئي پروفيسر صاحب هال مان ٻاهر نڪري آيو، سندس پٺيان سوين شاگرد پيروي ڪري اُن ڏينهن ٻاهر هلي آيا. هنن پروفيسر صاحب کي گاڏيءَ ۾ وهاري جلوس ڪڍي سڄي شهر ۾ گهمايو. هنن گاڏي پاڻ ڪاهي.

سڄيءَ سنڌ ۾ جتي ڪٿي قومي سڪول کلي ويا جن ۾ هزارين شاگرد جيڪي سرڪاري سڪول ڇڏي آيا هئا تن قومي سڪولن ۾ سکيا وٺڻ شروع ڪيو. قومي سڪول گهڻو ڪري سنڌ ۾ هر ڪنهن شهر ۾ کلي ويا ۽ شاگرد اُنهن سڪولن ۾ ودِيا حاصل ڪرڻ لڳا.

ڪراچيءَ جي ڊي. جي. سنڌ ڪاليج مان بہ ڪيترائي شاگرد نڪري آيا جن مان گهڻا نرورِي ڪاليج ۾ مو ٽيا ئي ڪو نہ ۽ اُنهن پنهنجي سموري جيون ديس سيوا ۾ ارپڻ ڪئي. اُهي سنڌ جي راڄنيتي ڪيتر ۾ اولهي آستان تي رهيا ۽ هر ڪنهن آزاديءَ جي لڙهڪ ۾ لوڪن جي رهبري ڪندا رهيا. انهن ۾ ڪي مکيہ هستيون هيون شري هيرانند ڪرمچند ۽ سندس ڀاءُ شيو ڪرام، شري کيمرمل جهانگياڻي، شري نيولدرام وشنداس، شري چوئترام وليچا، شري عالم گدواڻي، شري رام بي. مرزاڻي، شري نهچلداس همتسنگهاڻي وغيره.

www.drpathan.com Page # 174

شڪارپور جو هڪ نوجوان ليلارام ڦيرواڻي جو ان وقت
ٻمبئيءَ جي گرانٽ ميڊيڪل ڪاليج ۾ پڙهندو هو سو ڪاليج
ڇڏي پنهنجي جنم استان شڪارپور ۾ اچي هلچل ۾ سرگرم
ڀاڱو وٺڻ لڳو. هن جي جوشيلن ڀاشڻن کان پرڀاوت ٿي ڪيترن
شاگردن سرڪاري سڪول ڇڏي اچي قومي سڪول ۾ داخلا
ورتي. شاگردن جو تعداد ايترو نه وڌي ويو جو شڪارپور ۾
ٻه قومي سڪول نڪري ويا. ڪانگريس طرفان جو قومي
سڪول استاپن ڪيو ويو تنهن جو هيڊ ماستر پروفيسر
تاراچند گاجرا ٿي رهيو. ٻيو سڪول ليلارام ڦيرواڻيءَ جي
نظرداريءَ هيٺ هلندو هو.

ليلارام ڦيرواڻي هڪ سٺو شاعر پڻ ٿي پيو ۽ هن
ڪيترائي دل اٿارينڊڙ راڳ لکيا. سندس راڳن جو پڙاڏو اڄ
به ڇڙ ڀڄي پيو.

ڌاريءَ سرڪار وٽ آسون عدل انصاف جو داور
وڪيلن جي وڪالت ٻند نه ڪورٽ کي هٿڙ گهرجي
پيا

ڀارت جي ٺرڊشا ٿي ارمان ٿيو آ، چا ٿيو
سڀ حق مليا اسانکي دولت جهجهي ۽ دنيا
پر جي نه مليو سو اچي، ٻيو سڀ مليو ته چا ٿيو

پيا ڪي قومي ڪم ڪندڙ جن سرڪاري نوڪريون ڇڏي
تعليم جي کيتر ۾ شاگردن جي رهنمائي ڪئي ۽ قومي
سڪولن ۾ وديا ڏيندا رهيا تن ۾ هئا شري سکرامداس
ٽندو ملاڻي، شري پرسرام وشنسنگهه ٽهلراماڻي، شري هاسارام
پمداڻي، آچاريه آسودومل گدواڻي، شري ٽيوندرام وشنداس،

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 175

شري رلواچند ناناڻي وغيره.

ڪيترن ئي وڪيلن ٻڌڻ ڪانگريس جو سڏ اوناٿي وڪالت جو تياڳ ڪيو ۽ قومي ڪورٽون جاري ڪيون جن جي ذريعي لوڪ پنهنجا تڪرار فيصل ڪرائڻ لڳا. سکر جي قومي ڪورٽ هن ڏس ۾ خاص نالو ڪڍيو.

۱۹۲۰-۱۹۲۱ واري اسهڪار آندولن سان گڏوگڏ ڪانگريس خلافت جو سوال به هٿ ۾ کنيون هو. پهرين مهاڀاري لڙائي ڇڙڻ وقت انگريزن اعلان ڪيو هو ته جي طرفدار ملڪ جنگ ۾ جيت حاصل ڪندا ته ترڪيءَ جي حڪومت کي ڏاٿو نه ويندو ۽ خليفي جي پد تي ۽ اختياري برقرار رکي ويندي. مگر لڙائي پوري ٿيڻ ڪانپوءِ هنن اهو پنهنجو انجام پورو نه ڪيو ۽ ترڪيءَ جي سلطنت کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيو. ان ڳالهه مسلمانن کي تمام ڏک رسايو ۽ هنن انگريزن خلاف هڪ هلچل هلائي جنهنکي "خلافت" هلچل جو نالو مليو. ڪانگريس ان هلچل کي اسهڪار آندولن جو هڪڙ اسم ڪري سويڪار ڪيو. ان هلچل جو هڪڙو اسم اهو هئو ته مسلمان انگريزن جي انجام شڪنيءَ خلاف اعتراض طور هندستان مان هليا وڃن. ان قدم کي هجرت ڪري ڪوٺيو ويو. سڄي هندستان مان گهڻي ۾ گهڻا مسلمان سنڌ مان ان هجرت واري تحريڪ ۾ شريڪ ٿيا. ڪيترن مسلم اڳواڻن ان اسهڪار تحريڪ ۾ پاڻ ورتو ۽ جيل ۾ ويا. ۱۹۲۰-۲۱ واري اسهڪار آندولن ۾ سنڌ مان اٽڪل ۲۰۰ ڇڙا جيل ۾ ويا جن ۾ مسلم پاڻ جو به چڱو تعداد هو، ڪي مکيه مسلم اڳواڻ جي ان هلچل ۾ جيل ۾ ويا تن ۾ هيٺين مٿرن جو شمار هئو:

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 176

محمد خان غازي خان، قاضي خدابخش، محمد يوسف حاجي محمد، جمال الدين حسن، اپي بخش خدابخش، پير محبوب علي شاهه، شيخ عبدالمجيد، مولوي تاج محمد، مولوي عبدالڪريم چشتي، ميان امان الله، وغيره.

مهاتما گانڌيءَ اعلان ڪيو هو ته جيڪڏهن ديس منهنجو پروگرام اپنائڻ ۽ اُن تي هليا ته ١٢ مهنن جي اندر سوراڄ ملي ويندو. ماڻهو سرگسن ۾ راڳ ڳائيندا هئا.

ڪپي ڪپي سوراڄ ڪپي
سال اندر سوراڄ ڪپي

مهاتما جي رٿيل پروگرام کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ رٿيو ويو ته سال اندر هڪ ڪروڙ رپيا تلڪ سوراج فنڊ ۾ جمع ڪيا وڃن ۽ هڪ ڪروڙ ڪانگريس جا ميمبر ڪيا وڃن. الهي نشان تي پهچڻ لاءِ هڪ هڪ پرانت لاءِ ڪوٽا مقرر ڪيا ويا. سنڌ لاءِ جيڪي نشانا مقرر ڪيا ويا هئا اُهي سنڌ پورا ڪيا. سنڌ ڪانگريس ڪاروبارن وري پنهنجو ڪوٽا پورو ڪرڻ لاءِ هڪ هڪ ضلع لاءِ نشانا مقرر ڪيا هئا. اُن سلسلي ۾ هڪ دل اُٿاريندڙ واقعو سکر ۾ ٿيو. عام ميڙ ۾ ڪم ڪندڙن سکر شهر لاءِ مقرر ڪيل ڪوٽا پوري ڪرڻ لاءِ اپيل ڪئي. ماڻهن رقمون لکايون مگر نشانو پورو ڪو نه ٿيو. اُن تي سکر جو هڪ ٻلڪل ٿي اماڻو سيوڪ سيتلداس ڪيشپ منچ تي چڙهي آيو ۽ چيائين ته مان پاڻ کي نيلام ۾ آڇيان ٿو. واڪ ڏيئي رهيل رقم جي پورتي ڪريو ۽ ان عيوض مان زر خريد غلام ٿي ڪم ڪندس. يڪدم واڪ اچڻ لڳا ۽ گهربل رقم جي پورتي ٿي ويئي، البت دان طور.

www.drpathan.com Page # 177

اخبارن جو ڪردار

ان اسهڪار هلچل ۾ سنڌ جي قومي اخبارن به خوب پارٽ ملهايو. حيدرآباد مان ڪرندڙ روزانـي قومي اخبار ”هندو“ جا ٨ سمپادڪ ان هلچل جـي دوران ۾ سرڪار جي ڏياءُ نيتيءَ جو شڪار ٿي جيل ۾ ويا. اُهي هئا:

(١) شري وشنو شرما	سزا ٣ سال
(٢) شري چٿرامداس دولترام	٣ سال
(٣) ڊاڪٽر چوئٿرام پرتاپراءِ	١٢ مهنا
(٤) شري لوڪرام شرما	١٨ مهنا
(٥) پروفيسر گهنشيام شوداساڻي	٢ سال
(٦) شري چوئٿرام واليچا	١٣ مهنا
(٧) شري هيرانند ڪرمچند	١٢ مهنا
(٨) شري جهمٽمل لڪاسنگهه	١٨ مهنا

حيدرآباد جو هڪ قومي شاعر ٻاسنگهه، فتحسنگهه، هرسمپادڪ جي سزاوار ٿيڻ ڪانپوءِ سندس عزت ۾ ڳئون راڳ جوڙيندو هو. چٿرامداس جي سزاوار ٿيڻ ڏي هن راڳ ڳاهيو:

چٿرام شير پيارا قربان ڏون ٿي وڃن
سرڪار وقت سولهارا مهمان ڏون ٿي وڃن

۽ پروفيسر گهنشيام جي گرفتار ٿيڻ بعد ڳاهيائين

گهنشام شير پيـارا آخـر ڳئين جيل راهـي

شڪارپور مان وري ڊاڪٽر ليلارام قمرواڻيءَ هڪ هفتيوار اخبار ”وطن“ جي نـالي سان ڪيئي جهونجها ٽي چار

www.drpathan.com Page # 178

سمپادڪ ١٢٤- الف قلم هيٺ جيل آڻاٽيا ويا هئا. اهي
چار سمپادڪ هئا (١) ليلارام ڦيرواڻي خود (٢) ٻلمدرام
وسنمل (٣) ٽيڪمداس داموودرداس (۴) ڪڍيالال
ٺاڪرداس.

ليلارام ڦيرواڻيءَ اِي جنهن مضمون لکڻ لاءِ سزا ڏني
وئي هئي سو نهايت دلچسپ هو. مضمون جو سرو
هو ”يٿا راجا تٿا پرجا“. ان سري هيٺ هڪ ڪهاڻي درج
ڪئي وئي هئي.

چي هڪ لڳا اڪبر بادشاهه ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي ڪٿي
وڃي رهيو هو. هن ٻيڙيءَ جي ناکئي کان پڇيو: ”ڪر خبر
ڪنهنجو راڄيه سٺو آهي منهنجي ڏاڏي بابر جو، يا
منهنجي پيءُ همايون جو يا منهنجو؟“

ناکئي همت ٻڌي جواب ڏنو: ”جيئنڊا قبلا جڏهن اوهانجو
ڏاڏو بابر بادشاهه راڄيه ڪندو هو تڏهن منهنجو ڏاڏو مون
والگيان ٻيڙي هلائيندو هو. هڪ لڳا ڪو مسافر پنهنجي
مان پنهنجي هڪ قيمتي ڳنڍڙي ٻيڙيءَ ۾ وساري ويو.
منهنجي ڏاڏي ڪيس ڳولهي ڦولهي اها ڳنڍڙي وڃي پهچائي.
توهانجي پيءُ همايون جي اياڻڪاريءَ ۾ منهنجو پيءُ وري
ٻيڙي هلائيندو هو. ساڳئي وقت ۾ ڪو مسافر پنهنجو ٿيلهو
ٻيڙيءَ ۾ وساري ويو. منهنجو پيءُ اهو ٿيلهو گهر کڻي آيو.
اهو مسافر اسان جي گهر ۾ آيو تڏهن منهنجي پيءُ کيس ٿيلهو
ڏنو. اوهانجي راڄ ۾ وري مان ناکئو بڻيو آهيان. منهنجي
ٻيڙيءَ ۾ به هڪ مسافر ساڳيءَ طرح ٿيلهو وساري ويو. مان
به اهو ٿيلهو گهر ۾ کڻي آيس. جڏهن ان جو مالڪ مون وٽ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 179

آيو ته آءٌ آليءَ وٽ ۽ ڪيس چيم ته موڪلي ڪو ته ڏيکاري ڏنو مليو آهي. هاڻ اوهان خود ئي فيصلو ڪريو ته راڄيه ڪنهنجو سٺو هئو. هڪ چوڻي آهي ”ڄاڻا راڄا ڄاڻا پرجا.“

ان دور ۾ ساهتيه مان نڪرندڙ اخبارن ٻي به سرڪار کان ڪهاڙا کنيان.

سوامي گوونداننڊ ٽڏبي آدم مان گرفتار ڪيو ويو. ساڻس شيخ عبدالمجيد به گرفتار ٿيو.

ساهتيه جي ڪم ڪندڙن گڏجي فيصلو ڪيو ته هڪ هفتيوار اخبار ڪڍجي ۽ ائين ”شڪتي“ اخبار جو جنم ٿيو. ”شڪتي“ پهرين حيدرآباد مان ماهوار روپ ۾ نڪرندي هئي. ان کي نوشهري ۾ آڻي ۲۱ جولاء ۱۹۲۱ کان هفتيوار ڪيو ويو ۽ شري ڪيمچند ٻالاڻي ان جو سمپادڪ مقرر ڪيو ويو. ان کان سواء گرمکيءَ ۾ ”مالا“ اخبار ڪرشنادرويءَ جي سمپادڪيءَ هيٺ جاري ڪئي وئي. مارچ ۱۹۲۲ ۾ شري ڪيمچند کي ”شڪتي“ اخبار ۾ ٻغاوتي ليک لکڻ لاء ۱۲ مهينا جيل جي سزا ڏني وئي. ڪيمچند جي جاء تي گرمکداس ٻالاڻي ايڊيٽر ٿيو، تنهن کي ۳ مهينا جيل جي سزا ڏني وئي. ٽيون ايڊيٽر ٿيو شري ماسنگه. ڪيس ڪنهن بدناموسيءَ جي ڪيس ۾ مهنو سزا ملي ۽ وري چوٿين سمپادڪ سوامي شوانند کي پڻ بدناموسي ڪيس ۾ ۳ مهينا سزا جڙي. هو چار دفعا وري وري جيل موڪليو ويو ۽ آخرين دفعي ۱۲۴ قلم هيٺ ٻارهن مهينا.

جوڙجڪي پروگرام

۱۹۲۱ واري اسهڪار لهرڪ ۾ مهاتما گانڌيءَ جيڪو

www.drpathan.com Page # 180

جوڙجڪي پروگرام رٿيو هو اُن ۾ شراب جو بهشڪار، ولايتي ڪپڙي جو بهشڪار ۽ کاديءَ جو پرچار مکيه اسم هئا.

مٿي ڄاڻايو ويو آهي ته شراب جي بهشڪار جي ڀاري ۾ پرڳڻيا پتر ڇپائي ماڻهن کان صحيحون ورتيون ويديون ۽ هيون ۽ هزارين اهڙا پرڳڻيا پتر سڄي سنڌ ۾ ڇتي ڪٽي پڙهايا ويا.

کادي پرچار جي باري ۾ قومي اسڪولن ۾ چرخو ڪتڻ هڪ لازمي وشيه جڙ شاگردن لاءِ مقرر ڪيل هئي. ڪن ڪن اسڪولن ۾ ته آڏاڻا به لڳايا ويا هئا ۽ شاگرد پڻ پڙهائي ڪتيل سٽ مان کادي اُڻيندا هئا.

ان کان سواءِ کادي پيدا ڪرڻ جا مرڪز ڪيترن هنڌن تي برپا ڪيا ويا. هن باري ۾ هڪ دلچسپ حقيقت درج ڪرڻ ضروري آهي ته مهاتما گانڌيءَ چرخي ۽ کاديءَ جو پروگرام رٿيو تنهن کان اڳ سنڌ ۾ هڪ کاديءَ جو شيدائي پيدا ٿيو هو جنهن ۱۹۱۷ ۾ سنڌ ۾ کاديءَ جو پرچار شروع ڪيو هو. اهو شيدائي هو شري هرڪشنداس پارداساڻي.

شري ميناارام هرومل پڻ پنهنجي ڪتاب "آزاديءَ لاءِ آندولن" ۾ لکي ٿو:

"هرڪشنداس پرين جو ويٺل هئو ۽ ٽنڊي آدم ۾ انگريزي اسڪول جو هيڊ ماستر هو. هن اها لوڪري ڇڏي کاديءَ جو پرچار ڪرڻ پنهنجو ڌرم ڄاتو هو. هن ان باري ۾ هڪ ننڍو ڪتاب ڇپايو هو جنهن ۾ ڏيکاريل هو ته کاديءَ جي پائڻ ڪري گهڻو هنر زور وٺندا، غريب ڪورين جي ڏکڙجي ويا آهن، ان کي روزگار ملندو، ملڪ جو پئسو جو ولايت

ڪپڙي جي خريديءَ ڪري ٻاهر پيو وڃي، سو ملڪ ۾ رهندو ۽ وڏي ڳالهه نه صحت لئي ان جو اثر سٺو ٿيندو."
(صفحو ۳۹-۴۰).

هرڪشنداس پاڻ سچي سنڌ ۾ کاديءَ جي پرچار ڪرڻ لاءِ دورا ڪندو رهندو هو ۽ پاڻ کي کاديءَ جو سارو ويس پهريل هوندو هو. هن ۱۹۲۰ ۾ پيرن ۾ آڌاڻا پڻ جاري ڪيا جتي وديارٿي کادي اڻڻ جو ڪم سکندا هئا.

کادي تيار ڪرڻ جا خاص مرڪز ساهتيءَ ۽ ٿرپاڪر ضلع ۾ هئا. سچي نواب شاهه ضلع ۾ ڀيراڻي، شهدادپور، ٽنڊو آدم، نوشهرو، دولتپور، هالاڻي ۽ مٺياڻيءَ ۾ کاديءَ جا ڪارخانا کادي تيار ڪندا هئا. تنهن سواءِ هرڪنهن ڳوٺ ۾ سٽ جي ڪتائيءَ جا مرڪز هئا. نوشهري ۾ وڏو ڪارخانو کاديءَ جوڙڻ لاءِ کڙو ڪيل هو جتي مهاتما گانڌيءَ جي آشرم مان هڪ برجستو ڪم ڪندڙ موتي ڀائي جو خاص ان ڪارخاني لاءِ گهرايو ويو هئو، سو ڪارڻ هلائيندو هو.

کاديءَ جي واڌپي ۽ وڌائڻ لاءِ ۽ سوديشيءَ جي پرچار لاءِ ٻيا قدم جي جتي ڪٽي ڪڍيان تي ويا سي هئا هڪڙو ولايتي ڪپڙا گهرن مان ڪڍي ڪري عام ميڙن ۾ جلايا ويندا هئا ۽ ٻيو ڪانگريس سيوڪ کادي ڪلهن تي کڻي گهر گهر وڪڻڻ ويندا هئا. اهو کادي گهر گهر وڪڻڻ جو پروگرام پڇاڙيءَ تائين هلندو رهيو، ايتري قدر جو پرانتڪ خود حڪومت ملڻ ڪانپوءِ به اهو پروگرام چالو هو ۽ گهڻت ۾ گهڻت قومي هفتي ۽ مهاتما گانڌيءَ جي جنم واري هفتي ۾ سنڌ جو مکيه منتري الله بخش سومرو به کادي کڻي وڪڻندڙ ٽولين ۾ شامل ٿيندو هو.

www.drpathan.com Page # 182

گرفتاريون ۽ سزائون

٢٠-١٩٢١ واري اسهڪار تحرڪ ۾ سنڌ مان اٽڪل ٻه سو ڪانگريس سپاهي جيل ۾ ويا. انهن ۾ ڪجهه مسلمان ڀائر به هئا. سرڪار هڪڙو ڪتاب ڪڍيو آهي جنهنجو نالو آهي

Non–Co–Operation Movement in Sind

يعني سنڌ ۾ اسهڪار هلچل. ان ڪتاب جي آخر ۾ ياداشت ڏنل آهي انهن سڀني سوراجي سپاهين جي جن ١٩٢٠-٢١ واري تحرڪ ۾ ڀاڱو ورتو ۽ سزاياب ٿيا. ان ياداشت ۾ ڪل ١٣٠ نالا ڏنا ويا آهن جيتوڻيڪ اسانجي چارٽ موجب ٢٠٠ ڄڻا سنڌ ۾ ان هلچل ۾ سزاياب ٿيا. ائين ڏسجي ٿو ته ڪيترن مترن کي جو رواجي قلمن هيٺ ڪورٽن ڪيسن ۾ ڦاسائي سزاياب ڪيو ويو انهن جا نالا ڪو نه ڏنا ويا آهن.

ان ياداشت ۾ جي نالا ڏنا ويا آهن سي ضلع وار هيٺئين دستور آهن:

ڪراچي ضلع	٢٩
حيدرآباد ضلع	٢٠
سکر ضلع	٢٠
لاڙڪاڻا ضلع	٢٠
ٿرپارڪر ضلع	٢٨
اپر سنڌ فرنٽيئر (جيڪب آباد)	١٣
	١٣٠

Gul Hayat Institute

اُنهن ١٣٠ ڄڻن ۾ ٧٢ مسلمان آهن جو ڏيکاري ٿو تہ ١٩٢٠-١٩٢١ واري اُٿلاهر هلچل ۾ مسلمانن ڇگو ڇوکو ڀرو ورتو هو، ڇاڪاڻ تہ خلافت جو سوال بہ ڪانگريس همت ۾ کنيون هو.

ان يادداشت ۾ ڪي مکيہ نالا هيٺيان ملن ٿا.

(١) لعلچند اَمرڏنومل (٢) ٺٺرمل داڻودر (٣) مڻي لعل وياس (٤) نرسنگهلعل ناٿومل (٥) سوامي ڪرشنانند (٦) گاگومل ٽارا‌چند (٧) ڪيسومل جهانگياڻي (٨) پرمداس سڳنومل (٩) ويرومل بيگراج (١٠) پرڀوجراج موٽومل (١١) سڳنومل کيملداس (١٢) ڀڳوانداس هزاري (١٣) پرسرام ٽهلراماڻي (١٤) اَمل سنگهہ نيوندرءا (١٥) مهاراج دوارڪا پرساد (١٦) پنڊت اُديہ ڀانو (١٧) گنگاشنڪر پريم شنڪر (١٨ ڀالومل ڪشنچند (١٩) ڀاڳومل (٢٠) سچانند ڦيرومل (٢١) ڪيسومل ليکومل (٢٢) ترون مل ڪيٽومل (٢٣) هاسومل چانڊومل (٢٤) گوبندرام نارائڻداس (٢٥) ڪيمچند چيتنداس (٢٦) چاڳومل سنتداس (٢٧) هيمنداس شيوڪرام (٢٨) ليوندرام ٽيرٿداس (٢٩) ڊاڪٽر مينگهراج چندراءِ (٣٠) ڦيرومل ٽيڪچند (٣١) ڪوڏومل هيرانند (٣٢) ٺاڪرداس موٽنداس.

انهن سواءِ اخبارن جا سمپادڪ جن جا نالا مٿي اخبارن جي سلسلي ۾ ڏنا ويا آهن.

اُن ڪتاب ۾ ٻي يادداشت اُنهن مڙن جي ڏنل آهي جن ديس جو سڌ اونائي پنهنجا لقب ڇڏيا، يا سرڪاري نوڪريون ڇڏيون يا ڪي ٻيا حق ۽ اختياريون تياڳيون. ان يادداشت ۾ ڪل ١٥٧ نالا آهن.

www.drpathan.com Page # 184

ان يادداشت ۾ ڪي مکيه نالا آهن:

١. هاسومل ڀرومل شوداساڻي	اسسٽنٽ ڪليڪٽر
٢. ڀهلاجراءِ سخاوتراءِ گدواڻي	وڪالت
٣. رلدسنگهه گدومل ملڪاڻي	وڪالت
٤. تاراچند ڏيئومل گاجرا	ماسٽري
٥. مولچند قيمومل	وڪالت
٦. لڪاسنگهه ڪرمچند	”
٧. هرچنداس روپچند	”
٨. سڪرامداس تلسيداس	ماسٽري
٩. ميٺارام ايسرداس	”
١٠. ٽانڪرام جيوترام	”

١٩٢٠-١٩٢١ واري اسهڪار هلچل ۾ مٽياريءَ ۾ پوليس گوليازي ڪئي جنهن چگو تاءُ پيدا ڪيو. ان سلسلي ۾ پير محبوب علي شاهه جيل اندر ١١ ڏينهن ساندهه بک هڙتال ڪئي. ان واقعي جي باري ۾ مهاراج وشنو شرما، ڊاڪٽر چوئٿرام جي جيونيءَ ۾ لکي ٿو (صفحه ١٢٥).

حيدرآباد لڳ مٽياري هڪ پرت آهي جنهن ۾ قومي مسلمانن جي چگي هلندي هئي. اتي پوليس ۽ سرڪاري ڪرمچارين جي لعدي ۽ ڏاڍائيءَ سبب گوليون هليون ۽ هڪ نوجوان مسلمان مارجي ويو. تارن ڀچڻ تي حيدرآباد مان ڪر ڪندڙ وچي مٽياريءَ پهتا. ماڻهن ۾ سخت جوش هو ۽ جي ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ ٻيا ڪي ڪر ڪندڙ وقت سر پهچي ماڻهن ۾ ٺاپر نه آڻين ها ته وڏو بغاوت مچي وڃي ها. پوليس جو ته وڏو انانو اتي ٿچي ويو هو. مئل جوان جو لاش وڏي طومار سان کنيو ويو ۽ ڪيترا ڏينهن ڊاڪٽر

Gul Hayat Institute

چوئٿرام ۽ شيخ عبدالمجيد اڳي رهيا پيا هئا. ڊاڪٽر چوئٿرام هن واقعي بابت سنڌ ۾ ايتري قدر نه پرچار ڪيو جو سرڪار آخر آڻ مڃي، سڄي واقعي جي ڇنڊ ڇاڻ لاءِ هڪ جاچ ڪاميٽي ويهاري جا سرزمين به ڏسي آئي ۽ حيدرآباد جي کليل دربار هال ۾ گولي بازيءَ جي جاچ ٿي ۽ شاهديون ورتيون. ڪاميٽيءَ ۾ ڀي البت آزاد خيالن وارا ميمبر ڪونه هئا پر جڏهن اموليءَ ۾ ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ سندس متعلق شاهديون پيش ڪيون ان گواهيءَ مان پڌري پٽ ظاهر ٿيو ته پوليس جي سراسر ڏاڍائي هئي ۽ هڪ بي گناهه جو خون ٿيو آهي. ڪاميٽيءَ پنهنجي رپورٽ ۾ پوليس ۽ سرڪاري ڪامورن تي چڱا چوهه چنڊيا ۽ ڏيکاريو ته پوليس حد کان ٻاهر نڪري ڏاڍائيءَ کان ڪم ورتو آهي. سنڌ ۾ هي پهريون دفعو هو جو پوليس جي ظلم جي کليل جاچ ٿي ۽ پوليس تي الزام اچي. جي ڊاڪٽر چوئٿرام کليل جاچ ڪاميٽيءَ لاءِ زبردست پرچار ڪري طلب نه ڪري ها ته مٽياريءَ وارو هي خون به پوليس هضم ڪري وڃي ها! هن بعد پوليس ۽ ٻيا سرڪاري ڪامورا ڪانگريسين کان ڪن هٽڻ لڳا ۽ جيترو ٿي سگهندو هو، اوترو پاڻ بچائي هلندا هئا."

پڇاڙي

"سنڌ ۾ اسهڪار هلچل" نالي سان هڪ ڪتاب مهاراشٽر سرڪار شايع ڪيو آهي. اهو ان زماني جي پوليس رڪارڊن ۽ رپورٽن جي بنياد تي تيار ڪيو ويو آهي. اهي رپورٽون سنڌ جي عملدارن وقت بمبئي سرڪار ڏانهن موڪليون وينديون هيون. انهن رپورٽن ۾ ڪوشش اها ڪئي ويندي

www.drpathan.com Page # 186

كوڙ پڪڙي سگهي آهي، ماڻهن ۾ هٿيار هٿيار ۽ زور زور ... ھئي ته هلچل اڃا زور
آساهه ڪونهي، ڪانگريسي پارٽي ۾ پيا ٿا وڙهن ويندا
اهڙيءَ غلط ۽ گمراهه ڪندڙ رپورٽن مان به سنڌ جي سونهري
رڪارڊ جي ڪجهه جهلڪ ملي ٿي. مثلن اُن ڪتاب جي
صفح ٣٧ تي لکيل آهي:

”سال ١٩٢١ ۾ سنڌ ۾ اسهڪار هلچل چوٽ تي رسي.
اِهو سمورو سال عام ميڙن، هڙتالن، بغاوت لاءِ سزائن ۽ عام
سرگرمين جو سال هو. اِها سموري تيزي ان ڪري آئي جو
١٩٢٠ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪائونسل بهشڪار واري تحرڪ ۾
ڪين ڪاميابي ملي هئي.“

مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي ته ١٩٢١ واري هلچل ۾ ”هندو“
اخبار جا ٨ سمپادڪ جيل ۾ موڪليا ويا. اُن سمي هندو
اخبار ڪهڙا باهه جهڙا جوشيلا ليک لکندي هئي اُنجو هڪ
مثال هيٺ ڏجي ٿو. ١ جولاءِ ١٩٢٠ جي پرچي ۾ اخبار
جليانوالا واري ڪوس ڪندڙ ڊاير کي جو برطانيه سرڪار
نندڻ بدرا سروپا پهرائي انهن تي لکيو:

”ڀارت جي خون مٿان پڙدو وجهي اُنکي لڪايو ويو
آهي. اُن خون جي هر هڪ ڦڙي مان ديس اندر اهڙي
شڪتي پيدا ٿيندي جو اِهو پڙدو پاش پاش ٿي ويندو ۽
انگريزن کي خود قبول ڪرڻو پوندو ته هنن ان خون کي
لڪائڻ سان وڏي غلطي ڪئي آهي ۽ ڪين پڇتاءُ ڪرڻو
پوندو.“ *

ياڻن کي ياد ڏيارجي ته آخر هڪ ڀيرو وري

* سرڪاري ڪتاب ”سنڌ ۾ اسهڪار“ صفحه ٣٧

www.drpathan.com Page # 187

آڏو سنگهه ليڊرن ۾ وچين اوڊائر جو خون ڪيو، جو پنجاب جو ان وقت گورنر هو. ڊائر ته اڳ ۾ ئي موڪلائي ويو هو.

ان سرڪاري ڪتاب ۾ ڪانگريس جي تحريڪ جي ڪاميابيءَ جو پيو هڪ ثبوت ملي ٿو. صفحه ۴۸ تي لکيل آهي:

”پر هن مهيني (اپريل) جي وڏي ۾ وڏي حاصلات هئي هڙتالن جي ڪاميابي جي قومي هفتي جي سلسلي ۾ ڪيون ويون. ۶ اپريل تي ڪراچي، حيدرآباد، دادو، سکر ۽ شڪارپور ۾ ذري گهٽ مڪمل هڙتال ٿي ...... ۱۳ اپريل واري هڙتال ته ان کان به وڌيڪ سمپورن هئي.“

مهاتما گانڌيءَ کي ۱۹۲۱ واري دوري ۾ تلڪ سوراج فنڊ لاءِ جي رقمون مليون تن جا انگ اکر پڻ ان سرڪاري ڪتاب ۾ ڄاڻايل آهن. اهي هيٺين دستور آهن:

ڪراچي	۲۵ هزار	
حيدرآباد	۲۵ هزار	۶ هزار
شڪارپور	۲۵ هزار	
سکر	۱۰ هزار	

تلڪ سوراج فنڊ لاءِ ڪٺي ڪيل رقمن جا وڌيڪ تفصيل هيٺين دستور ڏنل آهن:

ڪراچي	۸۰ هزار
حيدرآباد	۸۰ هزار
سکر	۲۶ هزار

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 188

لاڙڪاڻو	١٢ هزار
شڪارپور	٢٥ هزار
جيڪب آباد	١٨ سو
ساهتي	٥ هزار ڇهه سو
نوابشاهه	٤ هزار ڇهه سو

١٧ نومبر ١٩٢١ تي پرنس آف ويلس هندستان آيو هو. ڪانگريس سندس دوري جو بهشڪار ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ۽ سنڌ ۾ اُن بهشڪار ۾ ڀرپور ورتو. ١٧ اپريل بمبئي پهچڻ تي سڄي ديس وانگيان سنڌ ۾ به هڙتال ڪئي وئي ۽ ڪراچيءَ ۽ ٻين هنڌن تي جتي شهزادو ويو اتي بهشڪار ڪيو ويو. ١٧ مارچ تي هو ڪراچيءَ مان جهاز رستي واپس ويو. شهر هڙتال ڪئي.

ان هلچل جي دوران ڪانگريس طرفان جدا جدا شهرن ۾ ميونسپالٽين تي قبضو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ۽ ڪانگريس طرفان اُميدوار بيهاريا ويندا هئا. مارچ ١٩٢١ ۾ سکر ميونسپالٽيءَ تي ٢٠ هندو ميمبرن مان ١٥ ڪانگريس ٽڪيٽ تي چونڊجي آيا.

Gul Hayat Institute

ناگپور ۾ مڪاني اختياريءَ وارن قومي جهنڊي چاڙهڻ تي بندش وڌي هئي جنهڪري سڄي ديس مان والنٽيئر ناگپور ڏانهن ستياگرهه ۾ شامل ٿيڻ لاءِ پهچڻ لڳا. جمنالال بجاج جي سرپرستيءَ هيٺ اهو جهنڊي جو ستياگرهه آيوجت ڪيو ويو. ان ۾ سنڌ مان به ستن جڻن جو جٿو موڪليو ويو. ڪراچي ضلع ڪانگريس ڪاميٽيءَ سندن خرچ لاءِ ٻه هزار روپيا منظور ڪيا. اهو جٿو پهرين جولاءِ ١٩٢٣ تي ڪراچيءَ مان روانو ٿيو. ستياگرهين کي سال سال سزا ڏني ٿي وئي.

www.drpathan.com Page # 189

اهو سرڪار آڙ مچي ۽ سيٺي ڦڏڻ کي آزاد ڪيو ويو.

انهن وچ ۾ ٥ فيبروري ١٩٢٣ تي اتر پرديش جي هڪ ڳوٺ چوري چورا ۾ ڪي هنسڪ واقعا ٿيا جن ۾ ٢٢ پوليس وارا جيئري جلايا ويا. مهاتما گانڌيءَ کي ان واقعي سخت صدمو رسايو ۽ هن اسهڪار تحرڪ واپس وٺڻ جو اعلان ڪيو ڇو ته مهاتما شروعات ۾ ئي ظاهر ڪيو هئو ته هي تحرڪ اهنسڪ ٿيندو. مهاتما جي ان ايڪ قدم جي ڪري انگريز سرڪار وٽان اها ملي جو کيس گرفتار ڪيو ويو ۽ بغاوت جي قانون ١٢٤- الف هيٺ مٿس ڪيس هلايو ويو. ڪيس هلائيندڙ مئجسٽريٽ کيس لوڪمانيه تلڪ جيان ٦ سال جيل جي سزا ڏني. ١٩٢٤ ۾ کيس بيماريءَ ڪارڻ سزا جي مدي پور ٿيڻ کان اڳ آزاد ڪيو ويو.

هن باب پوري ڪرڻ کان اڳ شڪارپور جي هڪ ١٠-١٢ سالن جي بهادر ٻينگر جو ذڪر ڪرڻ بي جاءِ نه ٿيندو. نارائڻ لعلچند ماڪيجا هڪ ٺڪرئو ۾ ڇپيو ته انگريزن ٻاڪا جي جڳهه پرست ملهل ليار ڪندڙ ڪوڙن جا هٿ ڪٽي ڀارت جي ان هنر کي برباد ڪري ڇڏيو. ان ٻينگر کي ٥ سال سزا ڏيئي بمبئي پرانت جي هڪ ٻارن لاءِ جيل ڏانهن موڪليو ويو.

اِي اهم حقيقت آهي وساپور جيل جي جتي سکر جا ٽي سوراجي موڪليا ويا - پوجراج موٽومل، ويڙهومل واپاري مل ۽ پمنداس سگنومل. اهو وساپور وارو جيل "جهنم" جي نالي سان بدنام هئو.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 190

لاڙڪاڻو	١٢ هزار
شڪارپور	٢٥ هزار
جيڪب آباد	١٨ سو
ساهتي	٥ هزار ڇهه سو
نوابشاهه	۴ هزار ڇهه سو

١٧ نومبر ١٩٢١ تي پرنس آف ويلس هندستان اچڻو هو. ڪانگريس سڄي دوري جو بهشڪار ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ۽ سنڌ ۾ اُن بهشڪار ۾ ڀرپور ورتو. ١٧ اپريل ٢٠٠٠ ڀرپور ڀهچڻ تي سڄي ديس وانگيان سنڌ ۾ به هڙتـــال ڪئي وئـــي ۽ ڪراچيءَ ۽ ٻين هنڌن تي جتي شهزادو ويـــو اتي بهشڪار ڪيو ويو. ١٧ مـــارچ تي هو ڪـــراچيءَ مان جهاز رستي واپس ويو. شهر هڙتال ڪئي.

ان هلچل جي دوران ڪانگريس طرفان جدا جدا شهرن ۾ ميونسپالٽين تي قبضو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئـــي ۽ ڪانگريس طرفان اُميدوار بيهاريا ويندا هئا. مارچ ١٩٢١ ۾ سکر ميونسپالٽيءَ تي ٢٠ هندو ميمبرن مان ١٥ ڪانگريس ٽڪيٽ تي چونڊجي آيا.

Gul Hayat Institute

ناگپور ۾ مڪاني اختياريءَ وارن قومي جهنڊي چاڙهڻ تي بندش وڌي هئي جنهڪري سڄي ديس مـــان والنٽيئر ناگپور ڏانهن ستياگرهه ۾ شامل ٿيڻ لاءِ پلٽجڻ لڳا. جمنالال بجاج جي سرپرستيءَ هيٺ اهو جهنڊي جو ستياگرهه آيوجت ڪيو ويو. ان ۾ سنڌ مان به ستن جڻن جو جٿو مـــوڪليو ويو. ڪراچي ضلع ڪانگريس ڪاميٽيءَ سڄن خرچ لاءِ ـ ـ هزار روپيا منظور ڪيا. اهو جٿو پهرين جولاءِ ١٩٢٣ تي ڪراچيءَ مان روانو ٿيو. ستياگرهين کي سال سال سزا ڏني ٿي وئي.

www.drpathan.com Page # 191

آخر سرڪار آرڙ مچي ۽ سڀني قيدين کي آزاد ڪيو ويو.

انهن وچ ۾ ٥ فيبروري ١٩٢٣ تي اتر پرديش جي هڪ ڳوٺ چوري چورا ۾ ڪي هنسڪ واقعا ٿيا جن ۾ ٢٢ پوليس وارا جهوپڙي ۾ جلايا ويا. مهاتما گانڌيءَ کي ان واقعي سخت صدمو رسايو ۽ هن اسهڪار تحريڪ واپس وٺڻ جو اعلان ڪيو ڇو ته مهاتما شروعات ۾ ئي ظاهر ڪيو هئو ته هيءَ تحريڪ اهنسڪ هوندي. مهاتما جي ان ايڪ قدم جي ڪري انگريز سرڪار وٽان اها ملي جو کيس گرفتار ڪيو ويو ۽ بغاوت جي قانون ١٢٤- الف هيٺ مٿس ڪيس هلايو ويو. ڪيس هلائيندڙ مئجسٽريٽ کيس لوڪمانيه تلڪ جيان ٦ سال جيل جي سزا ڏني. ١٩٢٤ ۾ کيس بيماريءَ ڪارڻ سزا جي مدي پوري ٿيڻ کان اڳ آزاد ڪيو ويو.

هن باب پوري ڪرڻ کان اڳ شڪارپور جي هڪ ١٠-١٢ سالن جي بهادر ٻيڱر جو ذڪر ڪرڻ بي جاءِ نه ٿيندو. نارائڻ لعلچند ماکيجا هڪ تقرير ۾ چيو ته انگريزن ڊاڪا جي جڳهه پرست ملڪ تيار ڪندڙ ڪوڙن جا هٿ ڪٽي ڀارت جي ان هنر کي برباد ڪري ڇڏيو. ان ٻيڱر کي ٥ سال سزا ڏيئي بمبئي پرانت جي هڪ ٻارن لاءِ جيل ڏانهن موڪليو ويو.

اي اهم حقيقت آهي ويساپور جيل جي جتي سکر جا ٽي سوراجي موڪليا ويا- پرڀوجراج موٽومل، ويرڌومل واپاري مل ۽ پرمداس سگنومل. اهو ويساپور وارو جيل ”جهنم“ جي نالي سان بدنام هئو.

١٩٣٠ نمڪ ستياڳرهه

١٩٢١ ۾ اهنسڪ اسهڪار جو آندولن مهاتما گانڌيءَ شروع ڪيو ۽ چورا چاريءَ ۾ هنسڪ واقعن ٿيڻ ڪارڻ مهاتما واپس ورتو. ان بعد مهاتما گانڌي خود گرفتار ڪيو ويو ۽ ڪيس قلم ١٢٤ الف هيٺ ٦ سال جيل جي سزا ڏني ويئي. اوتري سزا جيتري لوڪمانيه تلڪ کي ساڳئي قلم هيٺ ڏني ويئي هئي.

گانڌيجيءَ جي گرفتاريءَ ڪارڻ سياوڪ ديس اندر ماٺائي اچي ويئي. آزاديءَ جي تڙپ کي ڪنهن نموني زنده رکڻ لاءِ هڪ طرف مهاتما گانڌيءَ، ١٩٢٤ ۾ جيل مان آزاد ٿيڻ بعد جوڙجڪي پروگرام ديس اڳيان رکيو، ٻئي طرف وري انهن ڪانگريس اڳواڻن جن ان ساڳئي مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪائونسلن ۽ اسيمبلين ۾ وڃڻ ضروري سمجهيو ان ڪانگريس کان الڳ ٿي سوراج پارٽي ٺاهي. ان پارٽيءَ جا اڳواڻ هئا پنڊت موتيلعل نهرو ۽ سي. آر. داس. سوراج پارٽيءَ جي جهنڊي هيٺان ڪيترا ڪانگريسي سموڪ جدا جدا اسيمبلين ۾ چونڊجي ويا.

سنڌ ۾ به ان تحريڪ جو پڙاڏو ٿيو جو مترن جي زور ڀرڻ تي شري جئرامداس دولترام ١٩٢٦ ۾ "هندستان ٽائيمس" دهليءَ

www.drpathan.com Page # 193

جي سمپادڪي پد جو تياڳ پڻ ڏنئي اچي ٻيءَ جي ڪائونسل لاءِ اُميدوار بيٺو. سنڌ مخالفت ۾ بيٺو هو مکي هرڪشنداس. اها هڪ بلڪل نئي جهڙي چڪري هئي جو مکي هرڪشنداس هڪ وڏو زميندار هئو ۽ مکي هئو ۽ ان زماني ۾ پنچاين ۽ مکين جو ڏاڍو زور هلندو هئو. مکي هرڪشنداس ۽ سنڌ ڪم ڪندڙ پنچاين جي معرفت ووٽن کي دٻاءُ اچڻ لڳا. ٻئي طرف ڪانگريسي سيوڪ پنهنجي قربانيءَ ۽ سيوا جي آڌار تي ووٽ طلبڻ لڳا. ان چونڊ ۾ ساهتيءَ شري جئرامداس جو زوردار ساٿ ڏنو، شري نيوندرام وشنداس سرتوڙ ڪوشش ڪئي. آخر چونڊ ۾ شري جئرامداس سوايو ٿيو البت بلڪل ٿورن ووٽن ڪان ۱۴ يا ۱۸.

۱۹۲۶ کان ۱۹۲۹ تائين ديس ۾ چڱي ماٺائي اچي وئي هئي ۽ سنڌ ۾ ان ماٺائيءَ جي دور مان لنگهي رهيو هئو. ۱۹۲۱ جي اسهڪار لهرڪ جي واپس وٺڻ ڪانپوءِ سنڌ ۾ ڪجهه فرقيوار لڙڻ ۾ وڌڻ لڳي ۽ ڪي اسانجا پرڪ ڪانگريسي نه ڪو عرصو هندو سڀا ۾ به وڃي شريڪ ٿيا هئا.

ورڻي ديس ۾ چسني سئمن ڪميشن جي آمد سان آئي. سئمن ڪميشن برطانوي پارليامينٽ طرفان هندستان ۾ موڪلي وئي هئي اها جاچ ڪرڻ لاءِ ته ۱۹۱۹ ۾ جي سڌارا برطانوي سرڪار هندستان کي ڏنا، يعني پرانتڪ ڪائونسلين ۽ مرڪزي اسيمبليءَ ۾ جي چونڊيل ميمبرن جو تعداد وڌايو ويو هئو وغيره، سو اهي سڌارا ڪيتري قدر ڪامياب ٿيا آهن ۽ وڌيڪ ڪيترن وڌايون ڪيون وڃن. ۱۹۱۹ ۾ جيڪي سڌارا ڏنا ويا هئا، تن جي اندر هڪڙو ٺهرو اهو

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 194

هو ته ١٠-١٠ سالين اڳاس ڪٿي ويهندي ته ڏال سڌارا ڪيتري قدر ڪامياب ٿيا آهن ۽ ديس خود حڪومت سرشتي هلائڻ لاءِ پاڻ ڪيتري قدر لائق بڻايو آهي جنهن بنياد تي وڌيڪ سڌارا ڏنا وڃن.

درحقيقت اهو اپاس جو فقرو هندستان لاءِ هڪ غنيمت ثابت ٿيو جو ان ڪارڻ ديش ۾ آزاديءَ جي پيري ٿي ويل تحريڪ کي نئين سر زور وٺائڻ جو اڳوانن کي سنهري موقع ملي ويو.

برطانوي سرڪار ان سائمن ڪميشن جي مقرر ڪرڻ ۾ هڪ وڏي ڀاري ڀل ڪئي جو اها ڪميشن سموري گورن جي جوڙي وئي ۽ ڪنهن پارٽيءَ کي ان ڪميشن ۾ ڪونه رکيو ويو هئو. مسٽر جان سائمن ان ڪميشن جو پرمک هو انڪري ان ڪميشن کي نالو ئي سائمن ڪميشن پئجي ويو.

ڪانگريس ان سائمن ڪميشن جي بهشڪار لاءِ طوفاني تحريڪ جاري ڪيو. جتي به سائمن ڪميشن وڃي پيئي ته ماڻهو ڪانگريس جي حڪم هيٺ ان ڪميشن جو بهشڪار ڪري رهيا هئا. جتي به ڪميشن وڃي پيئي اتي انجي خلاف مظاهرا ۽ جلوس ٿي ڪيا ويا. لاهور ۾ ته ڪميشن خلاف جلوس جي اڳواڻي شير لالا لجپتراءِ ڪئي. پوليس سرگس تي لٺي بازي ڪئي. ان لٺي بازيءَ ۾ خود لالا لجپتراءِ کي ڏڪ لڳا جنهن وگهي لالاجيءَ جو ١٧ نومبر ١٩٢٩ ع تي مرلوڪ ٿيو. ان واقعي ديس اندر جا باهه ڀڙڪي اٿي هئي ان ۾ گيهه جو ڪم ڪيو. سڄي ديس ۾ هڪ زبردست طوفان اچي ويو. سدا مان ڊاڪٽر چوئترام لالاجيءَ جي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 195

مر ايئو ۾ ڪارڻ لاهور ۾ ويو. پاڻ رهي ڏسي لالا لجپتراءِ ديس
ڀڳت اوائلي ڏرموڙلي لعل، بال، پال جو هڪ انگ هئو - لالا
لجپتراءِ، بال گنگاڌر تلڪ ۽ بپن چندر پال.

سڌمن ڪميشن ٻهشڪار جي لهرڪ سان سنڌ جو اتوت
سنبنڌ آهي. هڪڙو ته ڪميشن جڏهن ڪراچيءَ ۾ آئي
تڏهن اُلجو مڪمل ٻهشڪار ڪيو ويو ۽ ٻيو ته سڌمن ڪميشن
جي ٻهشڪار سان سنڌ جي هڪ اعليٰ هستيءَ، قوميت جي
پروانيءَ، هرچندراءِ وشنداس جي شهادت جو واقعو جڙيل آهي.
دهليءَ جي مرڪزي اسيمبليءَ ۾ سڌمن ڪميشن خلاف
سوراج پارٽيءَ طرفان ٺهراءُ آندو ويو هئو. ان جي پاس
ڪرڻ لاءِ ووٽ گهربا هئا. هرچندراءِ وشنداس جيتوڻيڪ
اسيمبليءَ لئي خود مختيار اُميدوار جي حيثيت ۾ چونڊيو
ويو هئو مگر هن جو سوراج پارٽيءَ سان تمام گهاٽو سنبنڌ
هو ۽ سدائين انهن سان ووٽ ڪندو هو. اها ڳالهه ياد
ڪرڻ جوڳي آهي ته شروعاتي دور ۾ جڏهن اڃا ڪانگريس
مٿان نرم ويچارن وارن اڳواڻن جو قبضو هئو تڏهن هرچندراءِ
ڪانگريس ۾ سرگرم ڀاڱو وٺندو هئو. هو ڪانگريس اجلاسن
۾ ڊيليگيٽ طور وڃي شريڪ ٿيندو هو. ١٩١٣ ۾ جيڪو
اجلاس ڪراچيءَ ۾ ٿيو تنهنجي آجيان ڪاميٽيءَ جو چيئرمين
هرچندراءِ هئو. مطلب ته قوميت جي ڀاونا هرچندراءِ جي
نس نس ۾ پيل هئي.

جڏهن هند اسيمبليءَ ۾ سڌمن ڪميشن جي ٻهشڪار
لاءِ ٺهراءُ آيو تڏهن هرچندراءِ ڪراچيءَ ۾ بيمار بستري داخل
هئو. ”بلبل هند“ شريمتي سروجني نائيڊو دهليءَ مان

Gul Hayat Institute

ڪراچيءَ ۾ ڪهي آئي ان لاءِ ته روارو هرچندراءِ کي موقع
جي نزاڪت جو احساس ڪرائي ۽ کيس دهلي هلڻ قبول
ڪرائي. ڊاڪٽرن هرچندراءِ کي ڪراچيءَ کان ٻاهر نڪرڻ
جي منع ڪئي مگر ديش جو سڏ اولائي، ڊاڪٽرن جـي
صلاح کي ٺڪرائي، هرچندراءِ دهلي ويو ۽ ڪرسيءَ کي پاڙ
کي ڪٽائي سٽيشن کان ٻاهر نڪتو ۽ اسيمبلي هـال ڏانهن
روانو ٿيو، مگر رستي ۾ ئي سندس پران پکيئڙو اڏامي ويو
۽ هرچندراءِ شهادت جو جام پيتو. *

ڊسمبر ١٩٢٩ ۾ لاهـور ۾ پنڊت جـواهر لال نهروءَ جي
پرڌانپڻي هيٺ جو اجلاس ٿيو ان ۾ پورن آزاديءَ جو ٺهراءُ
پاس ڪيو ويو. هڪ سال اڳ يعني ١٩٢٨ واري اجلاس
۾ انگريز سرڪار کي ١٢ مهينن جو آخري ناٽيس ڏنو ويو هو ته
جيڪڏهن هڪ سال اندر ڀارت ۾ پنهنجي راڄ اسٿاپن نه
ڪيو ويو ته پوءِ هندستان پورن آزاديءَ جي طلب ڪندو.
پنهنجي راڄ جي حالت ۾ هندستان برطانوي ڪامنويلٿ
جو ميمبر ٿي رهي هـا جيئن ڪئناڊا، آسٽريليا وغيره
اُن برادريءَ جا ميمبر آهن. انگريز سرڪار ان آخري نـاٽيس
جي ڪا پرواهه نه ڪئي جنهنڪري لاهور اجلاس ۾ ڪانگريس
پورن سوراج، مڪمل آزاديءَ جو ٺهراءُ پاس ڪيو. پنڊت
جواهر لال نهروءَ راوي نديءَ جي ڪناري تي ترنگو قومي
جهنڊو چاڙهي پـورن سوراج جو اعـلان ڪيو ۽ تيار ڪيل

* مهاراج وشنو شرما جي ڊاڪٽر جي جيونيءَ ۾ لکيل آهي
ته هرچندراءِ جو اسيمبليءَ ۾ ووٽ ڪرڻ کانپوءِ مرڻو ٿيو،
اها ڳالهه درست ڪانه آهي

www.drpathan.com Page # 197

پرڳڻيا پتر پـڙهيو جو ساڻس گڏ ٿيل ڊيليگيٽن پـڻ دهرايو. ان اجلاس ۾ اهو پڻ فيصلو ڪيو ويو ته هر سال ٢٦ جنوري آزاديءَ جو ڏينهن ڪري ملهايو وڃي ۽ اُن ڏينهن آزاديءَ جي پرڳڻيا ميڙن ۾ دهرائي وڃي.

پورن آزاديءَ جي ٺهراو بعد ٿيڻ ڪانپوءِ مهاتما گانڌي سوچڻ لڳو ته آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪهڙي قسم جو لهرڪ شروع ڪيو وڃي. هو پنهنجن ساٿين، ورڪنگ ڪاميٽيءَ جي ميمبرن سان ان باري ۾ صلاح مصلحت ڪندو رهيو.

مهاتما جي ذهن ۾ قانـون ٽـوڙڻ جي لهرڪ شروع ڪرڻ جو ويچار وسي رهيو هو. مگر سوال هئو تـه ڪهڙا قانـون ٽـوڙيا وڃن. هڪ ستياگرهي صحيح ۽ حقي قـانـون جي پيڪڙي ڪيئن ٿو ڪري سگهي؟ مهاتما سوچي رهيو هو ته ڪهڙو قانون ٽوڙيو وڃي. هن جي دماغ اها ڳالهه سوچي ڪڍي ته لوڻ جو قانون بلڪل بي انصافيءَ تي ٻڌل آهي. لوڻ غريب ۾ غريب جنتا واپري ٿي جو اهو کاڌي جو هڪ بلڪل لازمي اسم آهي. لوڻ تي ٻيل وجهڻ سان سرڪار جڻ غريبن تي ناحق بوجهه وڌو آهي. اگر غريب ڳوٺاڻا لوڪ پنهنجي سر دريـاهه جي ڪنارن لـان پاڻي آڻي ان مان لوڻ جوڙي سگهندا هئا جنهن لاءِ ڪين ڪجهه به ڏيڻو ڪونه پوندو هئو. هاڻ هو لوڻ جي قانون ڪارڻ قدرت جي اُن نعمت جو فائدو وٺي نه ٿي سگهيا. هر اڪيلا نظر ڪان مهاتما گانڌيءَ کي ڏسڻ ۾ آيو ته لوڻ جو قانون بلڪل بي انصافيءَ تي ٻڌل آهي ۽ غريبن لاءِ بيجاءِ سختيءَ وارو آهـي. ان ڪري مهاتما فيصلو ڪيو ته ستياگرهه آندولن لاءِ لوڻ جي قانون جو اُلنگهن ڪرڻ جو پروگرام ئي موزون ٿيندو.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 198

شروعات ۾ ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي ميمبرن ڪئي. ان ۾ الٽيمٽم نه ڪيو. هو سمجهي نه ٿي سگهيا ته بيقاعدي اوڻ ناهڻ سان انگريزن کي ڪهڙي طاقت ڇڏي هندستان کي آزادي ڏيندو. مگر پوءِ مهاتما جي سمجهائڻ ڪان پوءِ هو باز آيا ۽ انهن لوڻ جي قانون کي ٽوڙڻ ٿي لڳين آندولن جو مکيه اسم ڪري ڪنيون ويو. الٽيمٽ ولائتي ڪپڙي ۽ شراب جو بهشڪار ڪانگريس پروگرام جا لازمي انگ رهيا ٿي هئا. انهن لڳين ستياگرهه پڻ جاري ڪرڻ جون تياريون ٿي رهيون هيون.

مهاتما گانڌيءَ سابرمتي آشرم کي الوداع ڪري لوڻ جي قانون ٽوڙڻ لاءِ ڏانڊي ڏاهن وڃڻ جي رٿا رٿي. ڏانڊي گجرات ۾ هڪ ننڍڙو ڳوٺ آهي. هو ٧٨ ساٿين سان ١٢ مارچ ١٩٣٠ تي احمدآباد مان نڪتو. هن اعلان ڪيو ته مان آشرم ۾ واپس ڪو نه ايندس. يا سوراج حاصل ڪندس يا سمنڊ ۾ منهنجو لاش ترندو ڏسندا. مهاتما ابرار وري سابرمتي آشرم ۾ پير ڪو نه پاتو، مگر سوراج جي پراپتي اڃا دور هئي. لوڻ جو ستياگرهه مهاتما گانڌيءَ جي دور جي اهم منزل هئي.

مهاتما گانڌيءَ جيڪي ٧٨ همراهه پاڻ سان ڪٺي نڪتو هو تن ۾ هڪڙو اسان جو سنڌي مترشري آنند هنگوراڻي به شامل هو.

مهاتما گانڌي ٥ اپريل ١٩٣٠ تي ڏانڊي ۾ پهتو. باپوءَ ان دوري ۾ ٣٦٠ ڪلوميٽر مفاصلو طيءِ ڪيو ۽ ٢٤ ڏينهن ورتا. ان سنڌس دوري ديش اندر هڪ عجيب اتساهه جي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 199

جمشيد مهتا

سادو واسواڻي

سوامي ڪرشنانند

سوامي گووندانند

Gul Hayat Institute

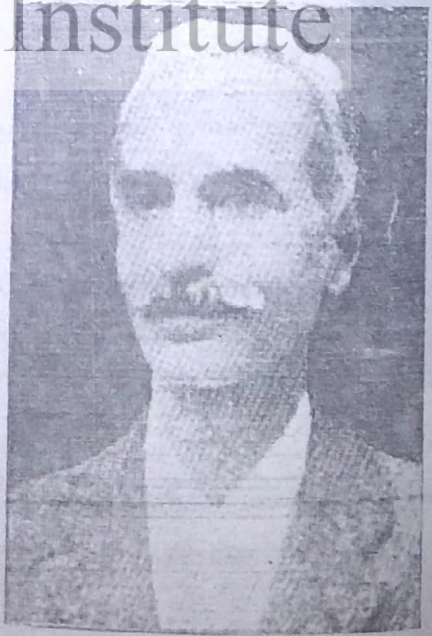

درگداس آڏواڻي

جيٺمل پرسرام

www.drpathan.com Page # 200

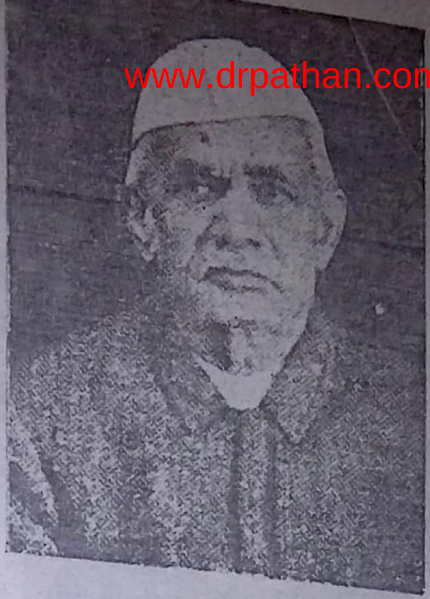

هريداس لعلجي

سڪنديو ارڌوداس

لعلجي مهروترا

ايسرداس ورلدمل

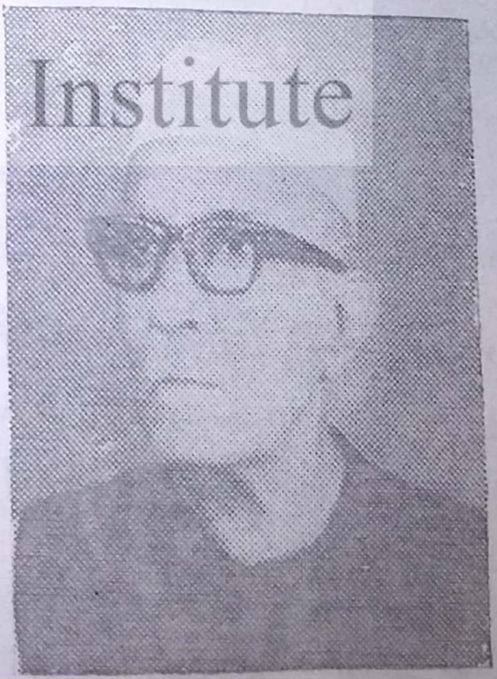

آسنداس خوشحالداس

ويرومل بيگراج

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 201

لهر پيدا ڪئي ۽ لوڪ قانون ٽوڙڻ لاءِ تيار ٿي ويا.
پنڊت جواهرلعل نهرو مهاتما جي ان دوري جي باري ۾ لکيو: ''لوڪ جيئن اُن فوج جي قسمت ڏانهن روز بروز نهاريندا ٿــي رهيا، تيئن ديش جـــي ٽيمپريچر وڌندي ٿي وئي.''

١٦ اپريل تي مهاتما گانڌي سمنڊ ۾ ٽٻي هڻي ۽ هٿن تي آلو لوڻ ڪڍي ڪناري تي واپس آيو. مهاتما جي منزل ۾ اڃا دور هئي- ڌاراسنا جو لوڻ جـــو ڍيرو جتي ٻهچي ڪيس لوڻ جي قانون جي ڀڃڪڙي ڪرڻي هئي. ان ڪـــان اڳ ۾ ئي ڪيس گرفتار ڪيو ويو. عباس طعيبجي ۽ سندس جڳهه ورتي مگر هو به گرفتار ڪيو ويو. آخر سروجني نائيڊو ڌاراسانا تي ڪاهه ڪرڻ لاءِ ٽولي ۽ اڳوان مقرر ڪئي وئي. ٢ مئي ١٩٣٠ تي سروجني نائيڊو ڌاراسانا تي پهچي چڙهائي ڪئي.

جيتري قدر سنڌ جو واسطو آهي، مهاتما جي ان دوري سان ٻن نمونن ۾ سنڌ جڙيل آهي. هڪڙو تـــه مهاتما جي انهن ستياگرهين جي ٽـــولي ۾ اسان جو مٽر شري آنـــند هنگورڻي شريڪ هئو، ٻيو هي ته هڪ جتي پنجن والنٽيئرن جو شري چوئٿرام ولڀا جي اڳواڻي ۾ هيٺ شهر مان روانو ٿيو مهاتما گانڌي جي اُن دوري ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ. ٻاٻوءِ سان دوري تـــي هلندي اچي مليا ۽ گانـــڌيءَ جي اُن ستياگرهين جي ٽولي ۾ شريڪ ٿيڻ جي اجازت گهريائون.
مهاتما کين سنڌ ۾ واپس وڃي الـــي ستياگره جـــاري ڪرڻ جي صلاح ڏني. ان ٽولي ۾ شريڪ هئا شري چوئٿرام ولڀا، شـــري سيتلداس ڪيشپ، مـــاستر گوبندرام، شري ڀيرومل ڪڪواڻي ۽ جيسارام.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 202

هتي اهو به درج ڪري ڇڏجي ته ڏاراسنا تي جيڪا ڪاهه شريمتي سروجني نئيڊوءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ ڪئي وئي اُن ۾ به هڪ ٢١ ڄڻن جو سنڌين جو جٿو شامل هو. اُن جٿي جي اڳواڻي شري هريرام ماڙيوالا ۽ شري شيوڪ ڀوڄراج موٽواڻي ڪئي هئي.

ان ڏاراسنا جي ڪاهه جي باري ۾ آمريڪا جي يونائيٽيڊ پريس جي عيوضيءَ لکيو آهي:

”شريمتي نئيڊوءَ ڪاهه ڪرڻ ڏانءَ اڳ پرارٿنا ڪئي ۽ سڀني پارٽيءَ گوڏا کوڙيا. هن ماڻهن کي اُتساهت ڪرڻ لاءِ چيو: گانڌيجي ته جيل اندر بند آهي مگر سندس آتما اسان سان ساڻ آهي. ديش جي عزت اوهانجي هٿن ۾ آهي. اوهانکي ڪهڙين به حالتن هيٺ هنسا جو اُپيوگ ڪرڻو نه آهي. قدم قدم ڪٽي والنٽيئر لوڻ جي ڍيرن وٽ پهتا. پوليس سنڌن مٿان ٿي لائين جو وسڪارو ڪيو. جيڪي هيٺ ڪريا ٿي سي ليٽيون پائي رهيا هئا يا بيهوش ٿي ٿي ويا يا سور ۾ ڪڙهائي رهيا هئا. ڪن جون کوپڙيون ته ڪن جا ڪلها ڀڄي پيا. ايتري ۾ ٻيو جٿو سنڌن جڳهه وٺي رهيو هو ۽ انهن کي به ساڳئي نموني مار ڏيو ٿي ويو. هو نه لڙيا ٿي ۽ نه مقابلو ٿي ڪيائون. والنٽيئر اڳتي ۽ اڳتي وڌ کڻ وڌائيندي ٿي رهيا جيستين ڪ ڪري پون. ڪي ته زخمين واڪا ڪونه ٿي ٻڌڻ ۾ آيا. ڪرڻ بعد زخمي سنڌن ڏڀيل چيچ ٿي ٻڌجي.“*

ان ڏاراسنا واري ستياگره جي باري ۾ شري ماڙيوالا

* چوڙيا - آزاديءَ لاءِ آندولن صفحو ٢٠.

www.drpathan.com Page # 203

ڀيڻجي ڪتاب "يادگيريون ۽ رهائيون" ۾ لکي ٿو:

"ٻه ڦٽيءَ ۽ ٻرسات ويلي، ٽڙائيءَ جي ميدان ۾ گهوڙن ڪان اڳ، ستياگرهين ويهي ايشور کي ڪلمڻي آڪاش هيٺ آرادنا ڪئي: هي ايشور اسان جي نور لهڻجي هٿ ۾ آهي، مارڻ، جيئارڻ. وٺيڻي لاءِ ڪر. اسان ٻارڻ جو ٻل اون آهين. اسان لماڻن جو لنگر تو لي آهي."

پرارٿنا پوري ڪري، جڏهن ستياگرهين لوڻ جي ڍيري ڏي پاڻ گرفتار ڪرائڻ لاءِ ڏوڪيو، تڏهن "مارو، مارو" جا آواز بلند ۾ آيا. ڪن ۾، اي هٿيار ۽ نردوش ستياگرهين کي گرفتار ڪري جيل اماڻڻ جي بدران، هنن تي مولهار مارڪٽ چالو ٿي وئي! ڪل ٿي ڪانهي ته "پرجا جي رکيڪن" اها ڪاسائڪي ڪار ڪهڙي قاعدي قانون هيٺ ڪئي! جيئن ڏوٻي ڪپڙن کي ستيندا ۽ ڪٽيندا آهن، تئين سرڪاري ڏنڊن ۾، ستياگرهين کي ٻڌهه ۽ رحميءَ سان ستيو ۽ ڪٽيو. سمدن ڪري، انگ عضوو سالم ۽ سلامت نه ڇڏيو. هنن سان جنهن جنهن ڪيائون، هنن کي گمديون گاريون ڏنائون، لمگو ڪيائون، گديائن ۾ لڪڙيون ٽمبيائون، آنورا نپوڙيائون. همٿجي ٻنهين، ٻيڻن ۽ ڇاتين تي چڙهي ناچ ڪيائون ۽ مٿن لتين، لتن ۽ لپاٽن جو مينهن وسايائون. جي ڦٽيا ۽ زخميا، لتين ليٽايا، يا بيهوش ٿي ويا ان کي ٽاچيون ۽ ڪمبا ٽمبيائون ۽ مٿن گهوڙا ڊوڙايائون! هنن کي هٿن، پيرن، ٻانهن ۽ وارن کان گهلي، ڪڏن ڪاهين ۽ ڪمبلن ۾ اڇلايائون!

ڌاراسنا جي لڙائي، اهنسا ۽ همسا، آتمڪ ٻل ۽ پشون

Gul Hayat Institute

آزاديءَ جي پڪ ۾

ٻل جي وچ ۾ هئي. هڪ پاسي اٿون پرهلاد هو، ته ٻئي پاسي اٿون هرناڪس! ذاراسما جي پٽ، دنيا جي الهاس ۾ هڪ اٿون، ٻرالو، انوکو ۽ عجيب لڙائو هو. ماڻ ۾، ٻدا ايڪڙ کيڙڻ جي، پاڻ مارائڻ ۽ ڪٽائڻ، مارينڊڙ کي معافي ڏيڻ، ڏکاريندڙ کي پيار ڪرڻ، سڀ ٽي وڍڻ ڪين سيئن، وارون ۽ ورائڻ، وڍيندڙ ٻا وڍي ورو ڏيءَ سان وڍ ته رکڻ، اهڙي ويرتا دنيا جي الهاس ۾ ڳولي لڀندي."

[۲]

سنڌ ۾ نمڪ ستياگرهه

جيئن مهاتما گانڌيءَ جــي اڳوانــيءَ هيٺ ڪانگريس ۱۹۳۰ ۾ امڪ ستياگرهه ڪرڻ جو فيصلو ڪيو تئن سنڌ ۾ ٻه ڪانگريس مرڪزن ۾ چرپر ٿيڻ لــڳي. شروعات ۾ ڪجهه شڪ هو ته سنڌ ۾ ستياگرهه ڪرڻ جي اجازت ملندي الاجي نه ملندي. ان شڪ جو ڪارڻ اهو هو ته سنڌ مسلم گهڻائيءَ وارو پرانت هو ۽ مسلمان گهڻي قدر ڇهڇي ڪٽي نه ڪانگريس کان دور ٿي ويا هئا. البت قومي ويچار ڌارا وارا مسلمان تـ ڪانگريس سان هئائي هئا مگر گهڻائي مسلمانن جــي ڪانگريس کان ٻري هلي وئي هئي ۽ مسلم ليگ جــي اثر هيٺ اچڻ لڳي هئي. ٻيو ڪارڻ شڪ جـــو اهو ٻه هو ته ۱۹۲۰-۱۹۲۱ واري اسهڪار هلچل جــي واپسيءَ کان پوءِ ۽ سئمن ڪميشن جــي آمــد ڪائين سنڌ ۾ ڪجهه فرقيوار فضا بگڙيل هئي. هندو سڀا جو ڪجهه زور زيادل هو اينتري قدر

www.drpathan.com Page # 205

جو کي پرسنڌ سنڌي ڪانگريس اڳوان ۽ هندو سڀا ۾ وڃي داخل ٿيا هئا.

پر جڏهن سکر جي ڪانگريسين جو جٿو مهاتما گانڌي وٽ ويو ۽ گهر ڪيائون ته اسانکي اجازت ڏيو ته اوهان سان گڏ اوهانجي ستياگرهين واري ٽوليءَ ۾ ڏانڊيءَ هلون ۽ ٻاپوءَ کين اجازت ڏيڻ کان انڪار ڪيو ۽ صلاح ڏني ته سنڌ ۾ وڃي ستياگرهه ڪريو. تڏهن اهو شڪ دور ٿي ويو ۽ سنڌ ۾ به لوڻ جي ستياگرهه جون تياريون ٿيڻ لڳيون.

ڪراچي لاشڪ ستياگرهه لاءِ جو مکيه مرڪز هئو. ٦ کان ١٣ اپريل ١٩٣٠ تائين قومي هفتو ملهايو ويو. ڪراچي ۾ هڪ ستياگرهه ڪاميٽي ستاپن ڪئي وئي ۽ ڇهن ٽولي ستياگرهين جي ١٣ اپريل تي لوڻ جو قاعدو ٽوڙڻ واري هئي، اُن ڇهن ٽوليءَ ۾ هئا (١) لالا ٺڪرداس ڀيچر (٢) سوامي ڪرشنانند (٣) شري مهي لال ويـاس (٤) ڊاڪٽر تاراچند لعلواڻي (٥) مهراج وشنو شرما (٦) ڊاڪٽر چوئٿرام.

١٣ اپريل تي شاهي جلوس اڪٺو جنهن ۾ هزارين ماڻهو مرد، استريون ۽ ٻالڪ شريڪ هئا. نيٺي ڇيٽيءَ ڌان ماڻهو پاڻيءَ جون گهاگهريون ڀري ڪراچيءَ جي رام باغ ۾ آيا ۽ اتي ستياگرهي اڳوان کارو پاڻي ڪڙاهين ۾ وجهي سڪائي بيقاعدي لوڻ تيار ڪيو. عام ميڙ ۾ انهيءَ جو وايو منڊل ڦهلجي ويو ۽ ان وايو منڊل جو اثر سڄي شهر ۾ ڦهلجي ويو، شهر ۾ چا ڌر سڄي پرانت ۾ ڦهلجي ويو. ١٦ اپريل تي پوليس ڇهن گرفتار ڪيون ۽ ڇهن ئي ڄڻن کي سٽي ماجسٽريٽ مسٽر رچرڊسن جي ڪورٽ ۾ پيش ڪيو ويو. هزارين ماڻهو اچي ڪورٽ جي حاطي ۾ گڏ ٿيا. ڪن

www.drpathan.com Page # 206

ماڻهن ڇڙ ۽ ڪاوڙ جي وس ٿي پوليس طرف پٿر اڇلايا. شري ڄيٺرامداس دولترام ڪورٽ جي حاطي ۾ بيٺل هو ۽ ماڻهن کي صبر ڪرڻ لاءِ هدايت ڪري رهيو هو. ٻيا والنٽيئر به ماڻهن کي همٿ جوڙي شانت ڪرائي رهيا هئا ته اوچتو بنا اطلاع جي پوليس گولي هلائي. اُن گوليبازيءَ ۾ ٻه جوان شهيد ٿيا. منگهراج للا شڪارپور جو ۽ شري ديالرام مرهٽو جوان. هڪ گولي ڄيٺرامداس کي سٿر ۾ لڳي جا ٻئي پاسي کان نڪري وئي. ديالرام ته اُتي ئي گولي لڳڻ سان شهيد ٿي ويو. منگهراج ٻئي ڏينهن اسپتال ۾ پران تياڳيا. ٻئي ڏينهن انهن شهيدن جو ماتمي جلوس نڪتو جنهن ۾ هزارين ماڻهو شريڪ ٿيا. شري ڄيٺرامداس ڪجهه ڏينهن اسپتال ۾ زير علاج هو.

مهاتما گانڌيءَ شري ڄيٺرامداس کي مبارڪن جي تار موڪلي جنهن ۾ لکيائين ته گولي جيل کان بهتر آهي مگر سيني ۾ گولي سٿر جي گوليءَ کان وڌيڪ آهي. گانڌيجيءَ شهيد جوانن جي ماڻن کي به واڌاين جي تار موڪلي. ڪين چيائين ته اوهان کي ڏک ۾ به فخر ڪرڻ گهرجي جو اوهان جا ٻار اهڙا وير نڪتا جو ديش جي صدقي پنهنجو بليدان ڏنائون.

اهو لوڻ جو ستياگره سڄي سنڌ ۾ ڦهلجي ويو. سنڌ ۾ ستياگره جي رهنمائي ڪرڻ ۽ انتظام رکڻ لاءِ هڪ سنڌ وار ڪائونسل جوڙي وئي جنهن جا ٽي ميمبر هئا. شري ڄيٺرامداس چيئرمين ۽ ٻيا ٻه ميمبر هئا شري چوئٿرام ولڀا ۽ ڊاڪٽر وطنمل گدواڻي. ڄيٺرامداس گرفتار ٿيڻ وقت شري چوئٿرام ولڀا کي سنڌ جو ڊڪٽيٽر مقرر ڪيو. وار

www.drpathan.com Page # 207

سنڌ جو پاڻ

ڪائونسل برخواست ڪئي وئي. شري وليڇا سڀ سنڌ جو
گهڻت ڪيو ۽ هر ڪنهن شهر ۾ وار ڪائونسلون پا ڏڪٽيٽر
مقرر ڪيا. پنهنجي گرفتار ٿيڻ لي هن لاڙڪاڻه جــي متر
شري نهچلداس همت سنگهاڻيءَ کـــي سنڌ جـــو ڏڪٽيٽر
مقرر ڪيو.

مکيه ڪانگريس ليڊرن جن جدا جدا شهرن ۾ ستياگره۔
وي جوڙجڪ ڪئي سي هيٺين دستور هئا:

حيدرآباد: ڊاڪٽـــر چمنداس، پروفيسر گهنشيام ۽ ٻيا.

ساهتي: شري سچانند قيرومل، شري نيولدرام وشنداس، شري ميٺارام هـــرومل، شري ڄيٺمدراء، شـــري ڪيولـــرام ٿانواڻي ۽ ٻيا.

لاڙڪاڻو: ڪاڪو مرومل، شري هرندراج دکايل، شري راڌو ڪيسواڻي ۽ ٻيا.

سکـــر: شـــري سيتلداس ڪيشپ، ٺاڪرداس گلـــرمل، ڪرپالداس ۽ ٻيا.

شڪارپور: ڪاڪا ڪرپلراج وليڇا، سوڙڻي پرمل پارتي، مهاراج متراداس ۽ ٻيا.

جيڪب آباد: سوامي انگد ديو، چوئٿرام ٻيمبلا ۽ ٻيا.

ان ١٩٣٠ واري نمڪ ستياگرهه جي دور ۾ اٽڪل ٦٠٠
سوراج جي پڪ جي سپاهين پاڳ ورلو ۽ جيل ويـــا. شري
مولچرام راماڻي پنهنجي ڪرات "رن جرت" ۾ جيل ڏاڍهن
ويلن جو تعداد ٧٢٤ ڄاڻايو آهي ۽ انهن جي ضلع وار ورڇ
اڏلي اٿس جا هيٺين دستور آهي:

www.drpathan.com Page # 208

آزاديءَ جي ۾

ڪراچي	٢٥٤	ميرپور خاص	٦٠
شڪارپور	١٠٠	لاڙڪاڻو	٤٠
حيدرآباد	٩٠	جيڪب آباد	٤٠
سکر	٧٠	نوابشاهه	٣٠
		ساهتي	٣٠

١٩٣٠ واري قانون ٽوڙ تحريڪ جي سلسلي ۾ سنڌ ۾ ڪي اهم واقعا ٿيا جي درج ڪرڻ يوگيه آهن.

جيڪب آباد ۾ اتان جي اختياريءَ وارن ميونسپل باغ ۾ قومي جهنڊي چاڙهڻ تي بندش رکي. ان بندش کي ٽوڙي اتي قومي جهنڊي جو ستياگرهه ڪيو ويو جهڙو پوءِ ١٩٢٢ ۾ ناگپور ۾ ٿيو. سڄي سنڌ مان والنٽيئر ڀرتي ڪري جيڪب آباد موڪليا ويندا هئا. سنڌ جو ٽيون ڊڪٽيٽر شري نهچلداس به جيڪب آباد ۾ ئي گرفتار ڪيو ويو. اهو ستياگرهه هلي ئي رهيو هو ته گانڌي ارون ناهه ٿيو.

ٻيو واقع نوابشاهه ضلع ۾ ٿيو. ضلع جي عملدارن هلچل کي نگهوسار ڪرڻ لاءِ بلڪل زبردست دٻاءُ جاري ڪيو. شاگردن مٿان سندن خاص نظر هئي. اٽڪل ٥٠ کن شاگردن کي ڦٽڪن جي سزا ڏني وئي. ٦ کان ١٠ ڦٽڪا هرڪنهن کي. ڦٽڪن هڻڻ لاءِ وري هڪ اردلي قيدي مقرر ڪيو ويو جو بلڪل بي رحميءَ سان ڦٽڪا هڻندو هو. ضلع اختياريءَ وارن سمجهيو ته هاڻ اسان هلچل کي ختم ڪري ڇڏيو آهي. پوءِ هنن بمبئيءَ جي گورنر کي ضلع ۾ گشت ڪرڻ لاءِ اولو ڏنو. گورنر نوابشاهه ۽ لوشهري جي شهرن ۾ وڃڻو هو، ماڻهن سندن آجيان مڪمل هڙتال سان ڪئي. دڪان بند، شهر بند. ٢٠٠ والنٽيئر هڪ ڏينهن ۾ گرفتار ڪري بند ڪيا ويا، جيئن مظاهرا نه ٿين. مگر جتي وڃي اتي "گورنر

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 209

واپس هليو وڃ" جا اعرا پٽي لڳا ۽ ڪارا جهنڊا پٽي ڏيکاريا ويا. ايتري قدر ته گورنر جي دل تي اثر ٿيو جو گورنر جي شخصي رڪپال جو به انگريز هو، موٽر گاڏيءَ مان هيٺ لهي اچي ٻهشڪار ڪرائيندڙن کي چيو: "اڪڙ نه ڪريو، گورنر ۵ سيڪنڊن ۾ واپس ٿو وڃي" ۽ هو واقعي واپس هلي ويو ۽ ڦاروشاهه جي سڪول اندر جو شاهي جلسي ـــو اڪسال ڪيو ويو هئو سو بيڪار ويو. ان سڄي ٻهشڪار جو مکيه پربندڪ هو شري هرشچندر ٿاواڻي.

[٣]

شراب ۽ وديشي ڪپڙي جو ٻهشڪار

۱۹۳۰ واري تحريڪ ۾ لوڻ جي قانون ٽوڙڻ کانسواءِ چرخي جو پروگرام هئو شراب ۽ ولايتي ڪپڙي جي دڪانن تي پڪيٽنگ. ان پروگرام ۾ زالن مکيه ڀاڱو ورتو. پڙهيل اڻپڙهيل عامل گهرن جون زالون ۽ ڪڪيون، لوڙي واپاري ڪٽنبن جون پڻ ميدان ۾ نڪري نروار ٿيون. نظارو ڏسڻ وٽان هو ڪئين پڻ نڪلي هلائيندي دڪانن ٻاهران پڪيٽنگ ڪري رهيون هيون ۽ گراهڪن کي هٿ ٻڌي واپس وڃڻ لاءِ عرض ٿي ڪيائون. جن پڻ ان ڪاريه ۾ ڀاڱو ورتو، سو اهڙيون پڻ هيون، جن مان ڪن ٽوڙن جا نالا هتي درج ڪري سگهجن ٿا. ڪراچيءَ ۾ جيٺي ٻيڻ، ڪڪي ٻيڻ لعلواڻي، ڪستوربين، پاربتي گدواڻي مکيه ڪم ڪندڙ هيون. حيدرآباد ۾ ڪملا هيرانند، ديوي هاسومل، موهني لعلچند ۽ ٻيون پڻ سرگرم هيون. سنڌ جي هر هڪ شهر ۾ پڻ پاڻرن سان ڪلهو ڪلهي ۾ لڳائي ڪم ڪري رهيون هيون.

www.drpathan.com Page # 210

ولايتي ڪپڙي ٻهشڪار جي سلسلي ۾ ٻه ٽي واقعا درج ڪرڻ جوڳا آهن. پهرين گنگاديوي ڀارتي استري ستياگرهه هٿي جا سنڌ ۾ ٻڪڙي وٺي، ڪيس شڪارپور ۾ الڪيدر ووٽ شراب جي هڪ گهٽي لاءِ پڪيٽنگ ڪندي گرفتار ڪيو ويو.

ولايتي ڪپڙي جي مکيه منڊي لاءِ، ڪراچيءَ ۾ هئي. ڪراچيءَ ۾ هڪ ڌارين ڪلاٿ بائيڪاٽ ڪميٽي سٿاپن ڪئي وئي جنهنجو پهريون سيڪريٽري شري مولجي وشرام نرسي هو، ٻيو شري ڀڳوانداس راڇورداس ۽ ٽيون سيٺ سڪنديو. سڪنديو جو مارڪيٽ ۾ ايڏو ته ڏهڪاءُ پئجي ويو جو ڪو واپاري سندس حڪم کي ٽاري نه سگهندو هو. ڏوهي واپارين لاءِ ڏنڊ وڌو ويندو هو ته هو يڪدم ڀري ويندا هئا. ايتري قدر سندس ڏهڪاءُ هو جو گورن جي اخبار ”ڊيلي گزيٽ“ لکيو ته ڪراچيءَ ۾ حڪومت انگريز جي نٿي هلي مگر سڪنديو جي ٿي هلي. پوليس سڪنديو کي ڪن خطرناڪ قلمن هيٺ گرفتار ڪيو جن هيٺ کيس ۵۷ سالن تائين سزا ملي ٿي سگهي مگر پوليس کي ڪو شاهد ملي ئي نه ٿي جنهنڪري پوليس ڪيس ڪڍائي ورتو.

اهو هڪ بلڪل اهم واقعو اهڙو ٿيو جو ڪراچيءَ ۾ ٻه بمبئي جي بابو گنيي والڪر ڪو والنٽيئر لاريءَ هيٺان اچي شهيد ٿيا هئا، مگر واپارين ۽ ڪانگريس اڳواڻن جي دوراانديشيءَ ڪارڻ اهو واقع ٽري ويو.

مهاتما گانڌيءَ جي گرفتاري بعد هلچل ڪجهه تيزي ٿيڻ لڳي. پنڊت موتيلال نهرو مهاتما کانپوءِ سڄي ديس جو ڊڪٽيٽر مقرر ڪيو ويو هو. هن سڄي هندستان مان

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 211

ڪانگريس جي ليڊرن کي گهرائڻ ۾ ڪين ڇنڊ ڪيائين ته هلچل کي پورو ٿيڻ ڇو ڏنو اٿو. سنڌ مان شري وليڀا کي سڏ ٿيو هو. شري وليڀا ڪراچيءَ ۾ واپس اچي ٻڌايو ته پنڊتجيءَ جو حڪم آهي ته هيٺرن ڏينهن اندر ولايتي ڪپڙي جو وڪرو بلڪل بند ٿيڻ گهرجي. ڪانگريس اڳواڻن واپارين کي گهرائڻ ۾ انهي جي وچم ڳالهه ٿيو جنهن موجب ڪين هڪ هفتو ڏنو ويو ته گدامن ۾ ڪٺو ٿيل مال پلي هندستان کان ٻاهر موڪلي ڏين مگر پوءِ وڪرو انهي بند ٿيندو ۽ انگلنڊ نئون مال نه گهرائيندا.

يڪدم ولايتي ڪپڙي سان ڀريل لاريون رستوي گودين ۾ تي پهتيون. والنٽيئر جي اچي بيٺل هئا آهي لارين جي هيٺان سمهي پيا، اسين ڪپڙو ٻاهر نڪرڻ ڪو نه ڏينداسون. ڊرائيورن کي نه همٿ ٿي ۽ نه دل انهن کي لتاڙي پار نڪرڻ جي. واپارين في الحال پنهنجون لاريون واپس گهرايون جو هنن نه ٿي چاهيو ته ڪو والنٽيئر لاريءَ هيٺان اچي ڪري شهيد ٿئي. ائين هڪ ڏکيو ۽ مشڪل مسئلو بگڙڻ کان بچايو ويو.

ولايتي ڪپڙي جي بهشڪار لاءِ ڪوشش ۾ "باندر سينا" جو به خاص يوگدان هو. جيڪڏهن ڪو واپاري ضد ڪري ولايتي ڪپڙو سيل مهر ٿيڻ نه ڏيندو هو ته يڪدم ننڍڙن ٻيڪرن جي فوج، جنهن کي "باندر سينا" جو نالو ڏنو ويو هئو، ان واپاريءَ جي دڪان تي يا گهر تي ڪاهي ويندي هئي ۽ "هاءِ هاءِ" وغيره نعرا هڻندا هئا جنهنڪري مجبور ٿي مالڪ حڪمن جي پيروي ڪرڻ قبول ڪندو هو.

www.drpathan.com Page # 212

١٩٣٢ - سول نافرماني تحرڪ

جنوري ١٩٣١ ۾ گانڌي اَرون ٺاهه. ٿيڻ ڪري سمورا ستياگرهي آزاد ڪيا ويا سواءِ انهن جي جي هنسڪ ڪاررواين ڪرڻ ڪري سزاياب ڪيا ويا هئا. اڳواڻن جي آزاد ٿيڻ بعد ڪراچيءَ ۾ ڪانگريس اجلاس ڪرايو ويو. سنڌ ۾ هيءُ ٻيو ڪانگريس اجلاس ٿي رهيو هو. پهريون اجلاس ١٩١٣ ۾ ڪراچيءَ ۾ ٿيو هو. جيتوڻيڪ اجلاس لاءِ تياري ڪرڻ لاءِ تمام ٿورو وقت مليو، مگر سنڌ جي ڪم ڪندڙن ٿوري ئي وقت ۾ ڪماليت ڪري ڏيکاري. سمورا بندوبست رهائش، کاڌي وغيره جا ڪمسين جوڙيا هئا ۽ مهمانن مڙني بندوبستن تي نهايت ئي خوشي ظاهر ڪئي. مکيه اگر ٽي ”هرچندرا نگر“ نالو رکيو ويو. نگر جي مڙني بندوبستن ڪرڻ ۾ وڏو يوگدان شري جمشيد مهتا جو هو جو ان وقت ڪراچي ڪارپوريشن جو ميئر هو.

Gul Hayat Institute

ان اجلاس لاءِ جيڪا آجيان ڪاميٽي ٺاهي وئي هئي ان جو چيئرمن ڊاڪٽر چوئٿرام هئو * سيڪريٽري ڊاڪٽر تاراچند لعلواڻي ۽ شري آر. ڪي. سڌوا. شري ايسرداس ورندمل ۽ لعلچند ييالاچند خزانچي هئا. شري سنتداس

---

* ڪي. آر. ملڪاڻيءَ پنهنجي انگريزي ڪتاب The Sind Story ۾ جو لکيو آهي ته شري جمشيد مهتا چيئرمن هو، سو غلط آهي.

www.drpathan.com Page # 213

جنرل لعلواٽي GOC جنرل ڪمانڊنگ آفيسر هو.

١٩٣١ وارو اجلاس جيتوڻيڪ گانڌي - ارون ناهه جي خوشيءَ واري واڪا ورڻ ۾ ٿي رهيو هئو، مگر ان اجلاس تي ڪارا بادل ڇانيل هئا جو انگريز سرڪار سردار ڀڳت سنگهه ۽ سندس ساٿين راجگرو ۽ سکديو کي مليل ڦاسيءَ جي سزا رد ڪرڻ کان انڪار ڪيو جيتوڻيڪ مهاتما گانڌيءَ ان لاءِ وائسراءِ تي بلڪل گهڻو زور آندو. اُن ڪري عام جنتا ۾ ڏک ۽ هئو، راڄ ۾ غم پڙ. اهڙيءَ غمگينيءَ جي واءُ منڊل ۾ اهو اجلاس ٿي رهيو هو.

ان اجلاس ۾ شايد پهريون دفعو سرحد جو گانڌي، خان عبدالغفار خان، پٺاڻن لعل چولن Red Shirts جي (سرحد جي پرانت ۾ خان عبدالغفار خان پٺاڻ والنٽيئرن جي هڪ اهنسڪ فوج کڙي ڪئي هئي جنهنکي "لعل چولا" نالو ڏنو هئائين) فوج وٺي آيو هئو جن سڀني ڊيليگيٽن ۽ عام ماڻهن جو ڌيان ڇڪايو.

ان اجلاس جي آڏو مکيه ۾ مکيه سوال اِهو هو ته ارون- گانڌي ناهه جي نتيجي ڪارڻ جو ڪانگريس کي لنڊن ۾ ٻي گول ميز ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻو هئو، تنهن لاءِ ڪهڙا عيوضي چونڊيا وڃن. اجلاس ۾ ايڪراءِ فيصلو ڪيو ويو ته مهاتما گانڌي ئي اڪيلو ڪانگريس جو عيوضي ٿيندو. ٻيو مکيه ٺهراو جو ان اجلاس ۾ ڪيو ويو سو هئو بنيادي حقن جو ٺهراءُ يعني آزاد هندستان ۾ ماڻهن جا ڪهڙا ڪهڙا حق رهندا. اسانجي وڌان ۾ جو بنيادي حقن (Fundamental Rights) جو فقرو ڏنل آهي سو ان ٺهراءَ تي ٻڌل آهي.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 214

ڪانگريس جي فيصلي مطابق مهاتما گانڌي ٻي گول ميز ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ لنڊن ويو مگر اها ڪانفرنس ڪامياب نه ٿي ۽ مهاتما گانڌي ڇهين ڪٽي ته هٿين خالي واپس آيو. سرڪار سمجهيو ته گول ميز ڪانفرنس جي ناڪاميابيءَ سبب ڪانگريس اڳواڻن ۾ ناراضپو پيدا ٿيندو ۽ ضرور هو گانڌي - ارون ناهه ڪارڻ جا هلچل بند ڪئي وئي هئي سا وري جاري ڪندا. ان هلچل کي نگهو سار ڪرڻ لاءِ هن ڪاٽ ڪهاڙا ڪيا. لارڊ ارون جنهن ناهه ڪرايو هو تنهن کي واپس گهرائي لارڊ ولنگڊن کي وائسراءِ ڪري موڪليائون. مهاتما گانڌيءَ ٢ ڊسمبر تي ڀارت جي زمين تي پير رکيو تنهن کان اڳ ئي سرڪار ڪن اڳواڻن کي گرفتار ڪري جيل ۾ وڌو. انهن ۾ مکيه ۾ مکيه هئو پنڊت جواهر لال نهرو. سياڻو ڪ مهاتما گانڌي ڀارت ۾ پهچڻ بعد ڪانگريس تحرڪ جاري ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. اهو فيصلو ٢ جنوري ١٩٣٢ تي ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽيءَ جي ميٽنگ ۾ ڪيو ويو. ان تحرڪ کي ١٩٣٢ وارو سول نافرماني تحرڪ سڏيو وڃي ٿو. ٣ جنوري ١٩٣٣ تي ورڪنگ ڪاميٽيءَ جي ميمبرن کي گرفتار ڪيو ويو.

هن تحرڪ کي دٻائڻ لاءِ سرڪار زبردست قدم کنيا. ڪانگريس سنستا کي بي قاعدي ٺهرايو ويو. ڪانگريس سان گڏ ٻيون جيڪي به سنستائون هيون تن کي به بي قاعدي ٺهرايو ويو. ڪيترين شاگردن جون سنستائون، سماج سيوا سنستائون به بي قاعدي ٺهرايون ويون. جنهن به سنستا کي بي قاعدي ٺهرايو ويندو هو انجي آفيس کي به سيل مهر ڪري بند ڪيو ويندو هو. اهي سڀئي حڪم وائسراءِ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 215

... ڇو پاڻ ...
... ماڻ آرڊيننس جاري ڪري ڪيائو هــو. ڪوي
ڪابل" ان آرڊيننس راڄ جي باري ۾ ڳايو:

ٿو اچي سملي مان گهڙجي روز ظلمي قاعدو
آهه يڪسان داد ۽ بي داد هندستان ۾
لاش منهنجو شل ڪجي آزاد هندستان ۾
ٿئي مرڻ منهنجو نه شل ناشاد هندستان ۾

هلچل کي ٿـگهو ساز ڪرڻ لاءِ سرڪار ڇا ڪيو جو فيبروري
... ۾ ٿي سڄي هندستان اندر جيڪي به ڪانگريس اڳوان
... الهن ۾ کي گرفتار ڪري جيل ۾ نوسيو ۽ ڪنهن ڪيس
... جي، انهنڪي ١٥ ڏينهن کان ٻن مهينن تائين جيل ۾ رکي
... ڪين نوٽيس ڏيئي آزاد ڪيو ويندو هو. نوٽيس ۾ بلڪل
... ذليل ڪندڙ بندشون درج ڪيل هونديون هيون: مثلن ٻون
... نهن ۾ هلچل ۾ پاڻ نـه وٺندين، منهنجو شهر ڇـڏي
... ڪاڏهن نـه ويندين، روزانـو پوليس ۾ حاضري ڀرائيندين
... وغيره. اهو پوليس ۾ روزانو وڃي حاضري ڀرائڻ وارو شرط
... ذليل ڪندڙ هو جو ڪنهن به سوايمان واري ماڻهوءَ
... ڪجهه نامنظور هو. سڀ ڪانگريس اڳوان ۽ ڪم
ڪندڙ انهن شرطن جي ڀڃڪڙي ڪندا هئا جنهن ڪري ڪين
گرفتار ڪري مٿن ڪيس هلائي سزاياب ڪيو ويندو هئو.
... قرارن ۾ ڪيترن حالتن ۾ نهايت ڳريون ڏنيون وينديون
... مثلن سکر ۽ شڪارپور مان گرفتار ڪيل ٽهڙن ٽوليءَ
... جنهن ۾ شري چوئترام وليڇا ۽ ٻيا ڪم ڪندڙ هئا، ۽ ...
... جيل جي سزا ۽ ٥٠٠ روپيه ڏنڊ وڌو ويو ۽ ڏنڊ جي
... عوض ڇهه مهنا وڌيڪ جيل. انهيءَ ٽوليءَ ۾ ڪي ته شاگرد
... ڪي بلڪل ٿوان ڪم ڪندڙ يا والنٽيئر جن اڳ ڪڏهن

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 216

کوہ پاڻ ڪٿي لهرڪ ۾ ڪوڙ ورتو هو.

سرڪار ٻي سختي ڪهڙي ڪئي جو ڪورٽ کي هدايتون ڏنيون ويون ته جيتري قدر ٿي سگهي، سيٺ کي "سي" ڪلاس ڏنو وڃي.* سکر ۾ شري ولڀڇا ۽ سمدس ساٿين تي ڪيس هلندي سرڪاري وڪيل مسٽر ڪمدلداس کيمسواڻي ڪورٽ کي چيو، "مونکي سرڪار طرفان هدايت مليل آهي ته ڪورٽ کي چوان ته جوابدارن کي "سي" ڪلاس ۾ رکيو وڃي."

انڪري ماجسٽريٽ شري ولڀڇا سودو سيٺ کي "سي" ڪلاس ۾ ورتو جيتوڻيڪ هو وڪيل هئڻ جي ناتي "اي" ڪلاس ملڻ جو حقدار هئو ۽ ١٩٣٠ واري لهرڪ ۾ "بي" ڪلاس ۾ هئو. ساڳئي طرح اهڙين ڪيترن سو ستيہ سنڌين کي "سي" ڪلاس ڏنو ويو جي ١٩٣٠ واري لهرڪ ۾ "اي" يا "بي" ڪلاس ۾ هئا.

هتي ٿوري ۾ "اي"، "بي" ۽ "سي" ڪلاس جي وچ فرق چاڻائڻ غيرموزون نه ٿيندو. "اي" ڪلاس جي قيدين کي کاڌو پنهنجو خانگي گهرائڻ جو حق هو. "بي" ڪلاس وارن کي کاڌو "سي" ڪلاس وارن کان بهتر ملندو هو. ڪين

---

* راجنيتي قيدين سان جيل اندر سهوليتون ڪيون وڃن ان لاءِ پرسند انقلابي جتيندرداس جيل اندر بران تياڳ أپواس رکي شهادت جو تاج پهريو. سرڪار راجنيتي قيدين جو الڳ درجو ڪرڻ نہ سويڪار ڪونہ ڪيو مگر قيدي جي حيثيت پٽاندڙ "اي"، "بي" ۽ "سي" ڪلاس ڏنو ويندو هو، راجنيتي لوڙن رواجي قيدين کي.

www.drpathan.com Page # 217

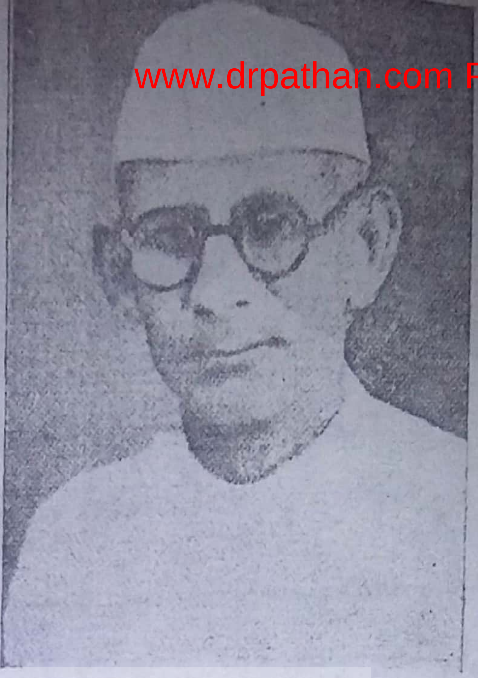

هريرام ماڙيوالا

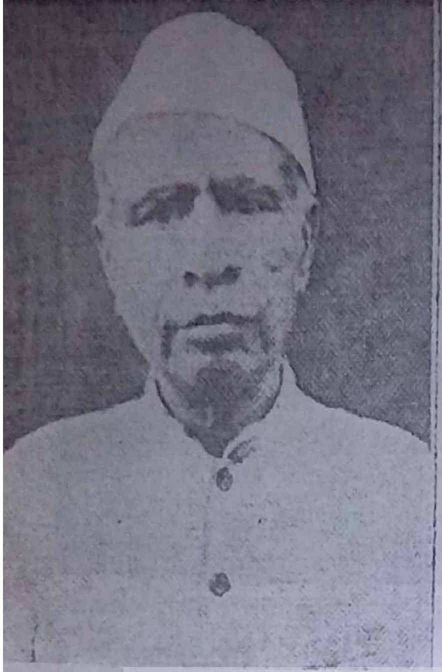

نيوندرام وشنداس

اوکرام شرما

وشنو شرما

Gul Hayat Institute

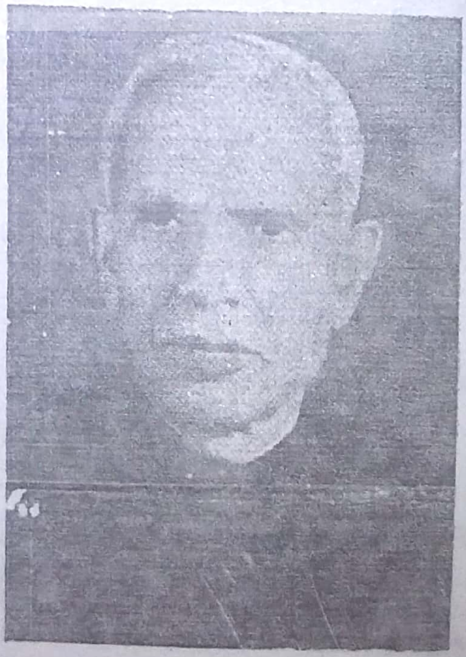

... شنداس

گوبرڌن ونڊرائي

www.drpathan.com Page # 218

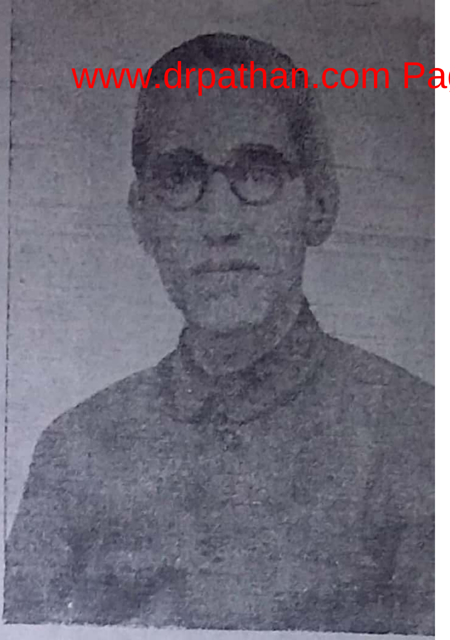

ڪيسو جهانگياڻي

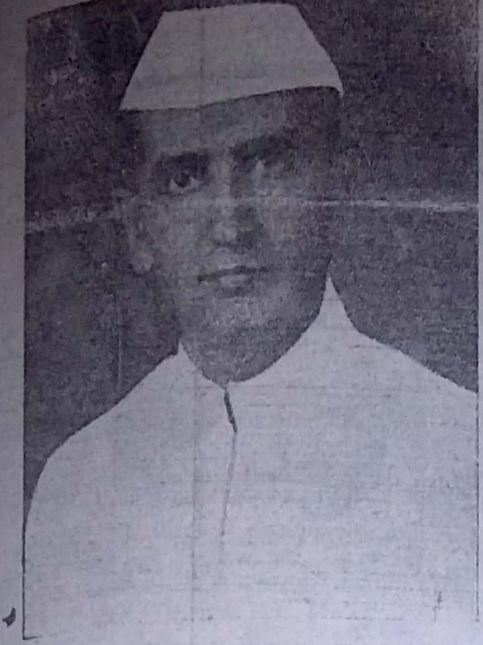

روچي گدانرا

ڀڳوانداس راڄوڙداس

مراجي ارسي

Gul Hayat Institute

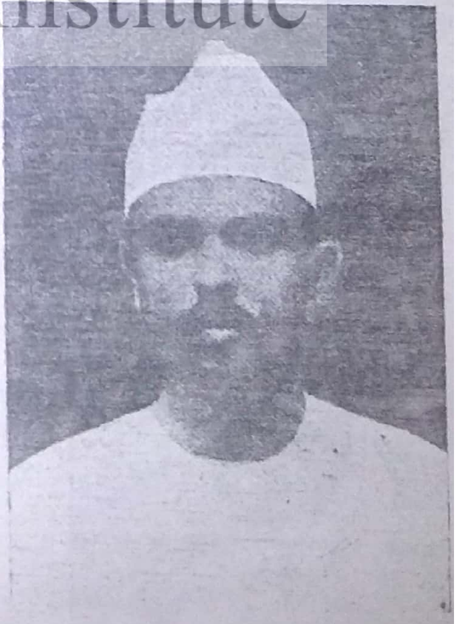

ناراڻداس ٻيچر

ڊاڪٽر تاراچند

www.drpathan.com Page # 219

ڪجهه ڪڪڙ ۽ ٿورو کير به ملندو هو. ”C“ ڪلاس وارن کي
پوپيو ۽ ٻاجهي يا پوپيو دال ملندي هئي. انهن سواء
”A“ ڪلاس وارن سان هفتي هفتي ملاقات ڪري
سگهندا هئا. ”B“ ڪلاس وارن سان ١٥-١٥ ڏينهن ۾. ”C“
ڪلاس وارن سان ٽن مهنن ۾ هڪ دفعو ملاقات.

هن لهرڪ ۾ سنڌ ۾ ڪل ١٢٠٠ ماڻهو جيل ۾ ويا، جن ۾ پاڻ
هئا ۽ پيمرون به. ان سلسلي ۾ هڪ دل آتارينڌڙ واقعو
ڪري ڇڏيو، آهي شڪارپور جي پنڌ ڇهين ڏهويءَ جو.
ڪا پڙهيل ڳڙهيل، ڪنهن وڏي ڪٽنب جي نه هئي،
گهريلو استري هئي ۽ ٻهراڻون پيروڻي آزاديءَ جي
ٻاهر وٺي رهي هئي. جيئن جو هوءَ به سکر - شڪارپور
ڀهرڻين جٿي ۾ گرفتار ٿي هئي اڪري ڪيس به ٻين
ايائي سال سزا ملي. جڏهن ڪيس پوري ٿيڻ ڪالپوءِ
ڪورٽ مان ٻاهر نڪتي ٽڏهن ٻاهر بيٺلن مترن مان ڪنهن
پڇيو ”ڪيتري سزا ملي؟“ پڻ بلڪل ئي ٻوڀائيءَ ۾
سان چيو ”صرف اڍائي مدت“.

١٩٣٢ واري هلچل ۾ ٻه اخبارون پنهنجو يوگدان ڏنو.
”هندو“ اخبار [illegible] هڪ ٽي ڄڻيان گرفتار
ڪري جيل اماڻيا ويا - شري هيرانند ڪرمچند، شري
نندداس شرداساڻي (پروفيسر گهنشام جو ننڍو ڀاءُ)، شري
سومل ايسرداس ۽ شري مانسنگهه چوهڙمل. سرڪار پوءِ
”هندو“ اخبار جي پريس تي به قبضو ڪيو ۽ ”ديس سيوا
مل“ جنهنجي طرفان هندو اخبار نڪرندي هئي ان کي
بي قاعدي ٺهرايو.

”هندو“ اخبار جي بند ٿيڻ تي ڪارپردازن هڪ ٻي

١٩٣٢ جي هلچل آهستي آهستي ڀرڪندي وئي. ان هلچل ۾ سڄي هندستان اٽڪل مان ٦٠ هزار ستياگرهي جيل ۾ ويا. ١٩٣٥ ۾ برطانوي سرڪار ١٩٣٥ وارو آڪٽ بحال ڪيو جنهن موجب مڪمل پرانتڪ خود حڪومت ڏني وئي ۽ مرڪز ۾ ڪي سڌارا. ڪانگريس ١٩٣٧ وارن چونڊن ۾ ڀاڱي وٺڻ جو فيصلو ڪيو.

١٩٣٧ جي چونڊن ۾ ڪانگريس ستن پرانتن ۾ گهڻائي حاصل ڪئي ۽ راڄ ڪاروبار لوڪن جي هٿ ۾ هلائيندي رهي تان جو ١٩٣٩ ۾ ٻي مهاڀاري لڙائي آئي ۽ ڪانگريس لاءِ هڪ نئون مونجهارو پيدا ٿيو ۽ نئين سر هلچل هلائڻ جو وجهه ملي ويو.

www.drpathan.com Page # 221

ڀارت ڇوڙو آندولن

١٩٣٢ ۾ ڀارتواسين مٿان مڙهيل سول نافرمانيءَ وارو تحريڪ سرڪار طرفان زبردست دٻاءَ ڪارڻ ماٺ ٿي ۽ نيرو ٿي ويو. لارڊ ولنگڊن تمام مغروريءَ مان هڪ لڳا چيو ته اهڙو ته مون دٻاءُ شروع ڪيو جو ڀارتي ڪٿي ڀولڪيو به نه.

پر آزاديءَ جي لڙائي جا هڪ دفعو شروع ٿيندي آهي سا ختم رڳو تڏهن ٿيندي آهي جڏهن منزل مقصود تي پهچندي آهي. آزاديءَ جي مشعال رت ٻاريندڙ پنهنجا پنهنجي پٽن کي سونپيندو آهي، جو انکي وجهڻ هرگز نه ڏيندو آهي. باهه ڪجهه وقت لاءِ ڪٿي دٻجي وڃي پر وري ڀڙڪو کائي اهڙي جهڙي ڪندي جو دنيا حيران ٿي ويندي.

ڀارت ۾ به اهائي ڪار ٿي. ١٩٣٢ وارو ماٺ ۾ آيل تحريڪ ١٩٤٢ ۾ ڀڙڪو کائي اٿيو. سڄو ملڪ جنگي ميدان بڻجي ويو ۽ ٽيمف انگريزن کي بسترو گول ڪري ديس مان نڪري وڃڻو پيو. "ڀارت ڇوڙو" جو نعرو جو مهاتما گانڌيءَ ٨ آگسٽ تي قوم کي ڏنو سو سڦل ٿيو. انگريز ديس مان نڪري ويا.

ان ١٩٤٢ واري ڀارت ڇوڙو واري تحريڪ جي باري ۾ هڪڙي ڳالهه خاص اهميت واري آهي. ان تحريڪ ۾ ڪيترن هنڌن تي هنسڪ واقعا ٿيا، ڪن هنڌن تي سپاهين ۽ سوداگرن کي ماريو به ويو. مهاراشٽر جي چيمور ۽ اشٽيءَ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 222

جواڪ ... لاجواب ثبوت آهن. ڪانگريس
واقعا ان حقيقت جو ... ان باري ۾ وڏي
هيسا جو پروگرام منظور ڪيو هئو يا نه ان
ورواد ڪڙي ڪئي وئي. انگريز سرڪار ڪانگريس مٿان
... آلدو ته ڪانگريس همسڪ پروگرام جي اجازت ڏني
... مهاتما گانڌيءَ ان لاءِ سرڪار کي الٽيماٽم ڪئي ته
... ڏيو ته اسان همسا جو پروگرام رٿيو هو ۽ اهو ثبوت
... برطانوي سرڪار جي قانوني سرشتي مطابق هجي. هن
... ڪتاب ۾ پنيان ضميمي چوٿين ۾ هن باري ۾ مهاتما
... گانڌيءَ جو ليار ڪيل چٺو ڏنو ويو آهي جو هو ڪانگريس
... ڪاميٽيءَ جي ميڙ آڏو ۹ آگسٽ لاءِ رکڻ وارو هو،
... انهو ميڙ ٿي ئي ڪو نه سگهيو جو ڪانگريس اڳوان ان
... اڳ ئي گرفتار ڪيا ويا. ان مسودي ۾ همسڪ
... ڪاررواين جي ڪا به اجازت ڪا نه ڏني وئي آهي. اهمسا
... هڪ دفعو وري زور ڏنو ويو آهي.

سوال آهي ته غلط فهمي ڪيئن پيدا ٿي ۽ همسڪ
ڪاررواين چو ۽ ڪيئن ڪيون ويون. ان جي سمجهاڻي
... ٿي سگهي ٿي ته مهاتما گانڌيءَ جي بن ويجهن ساٿين
... جي، مشروولا ۽ ڪاڪا ڪاليلڪر کي هريجن اخبار
... پرچا ڪيا جن ۾ کي هدايتون پروگرام جي باري ۾
... ڏنيون ويون هيون.

... انهن پترن ۾ ريل جا پٽا اکوڙڻ، تارون ڪاٽڻ وغيره
... اسر پيل هئا مگر اهو به لکيل هو ته حياتيءَ جو نقصان
... نه ڪرڻو آهي. مثلن ريل جي پٽن ڪيڏڻ کان
... ...چيل هو ته گاڏي جهنڊي لڳائي وڃي جئن ريل گاڏي
... وڃي ۽ ماڻهو مري ڪو نه. مقصد حياتي وڃڻ جو

www.drpathan.com Page # 223

ته هو. مقصد سرڪار جي اچ وڃ جي وسيلن کي بيڪار بڻائڻ جو هو. اها ڳالهه سڀاوڪ آهي ته ڪي ناگرڪ ڏالل هدايتن کي بلڪل ١٠٠ سيڪڙو سختيءَ سان عمل نه ڪن يا ڪي شخص جوش ۾ اچي ڪجهه حدون لتاڙي به وڃن. ڏنهن سواءِ ان هلچل ڪارڻ انقلابي فرقن کي به موقعو ملي ويو پنهنجن ڪارروائن ڪرڻ جو. جيئن پرڪاش نارائڻ ۽ شريمتي ارونا اصف عليءَ جي سرگرمين ان قسم جي ديش پريمين کي همٿايو.

ٻي هڪ ڳالهه به ڌيان ۾ رکڻ جوڳي آهي. اڳي ١٩٢١ واري هلچل ۾ چوراچاريءَ ۾ هنسڪ ڪارروايون ٿيون ته مهاتما گانڌيءَ هلچل واپس ورتي هئي. ١٩٤٢ واري تحرڪ ۾ مهاتما گانڌيءَ اهڙي ڪا به چتاوني ڪانه ڏني هئي. ان ڪري هنسا جي سمرٿڪن کي جڻ پنهنجي ڪارروائن ڪرڻ لاءِ غنيمت وارو موقعو ملي ويو.

پنڊت جواهرلعل نهرو جڏهن جيل مان نڪتو تڏهن هن انهن هنسڪ ڪارروائن، ڀاڃ ڊاهه جي واقعن جي باري ۾ بي ڌڙڪ هڪ گفتو ڪيو. چيائين جيڪي ڪجهه ٿيو آهي ان لاءِ مونکي فخر آهي. جي ڪجهه نه ٿئي ها ته مونکي دک ٿئي ها. راشٽر اڳواڻ نڪرڻي ڪنهن چپو هو ته ڀارت جي ڪنهن ڪتي ڀونڪيو به ڪو نه. هاڻ ڪيس معلوم ٿيو هو اڌو ته ڪتي نه رڳو ڀونڪيو پر چڪ به پاتو. سنڌ ان گفتي ديس اندر هڪ خوشي ۽ فخر جي لهر آڻي ڇڏي.

[٢]

”ڀارت ڇوڙو“ وارو نعرو ۽ ”ڀارت ڇوڙو“ جو آندولن

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 224

ڪيئن ۽ ڇو شروع ٿيو اُن جي ٻه هڪ ڪهاڻي آهي. ١٩٣٢ واري ٺهرڪ جي ٻيلي پوڄ ڪان پوءِ ١٩٣٥ واري انڊيا ائڪٽ برطانوي پارليامينٽ ۾ پاس ٿيو جنهن هيٺ پرانتن ۾ مڪمل سوراج ڏنو ويو يعني سمورو ڪاروبار ماڻهن جي چونڊيل عيوضين جي هٿ ۾ ڏنو ويو. ڪانگريس ١٩٣٧ جي چونڊن ۾ پاڻ ورتو اُن مقصد سان ته اندر وڃي هو جوڙجڪ کي ناڪام بڻائيندا. ڪانگريس ستن پرانتن ۾ گهڻائي حاصل ڪئي- بمبئي، اترپرديش، مڌيه پرديش، بهار، اوڙيسا، مدراس ۽ سرحد جو پرانت. چونڊن ۾ ڪٽڻ کان پوءِ ڪانگريس پنهنجي نيتي بدلائي. جوڙجڪ کي ٽوڙڻ بدران ڪانگريس فيصلو ڪيو ته جن پرانتن ۾ ڪانگريس گهڻائي حاصل ڪئي آهي انهن پرانتن ۾ ستا حاصل ڪري، راڄ جون واڳون وٺي عام ماڻهن جي ڀلائيءَ جا ڪارڄ ڪري ڪانگريس کي لوڪ پريه بڻائجي. انهن ڪانگريس وزارتون هستيءَ ۾ آيون ۽ عام جي ڀلائيءَ لاءِ سرڪاري ڪاروبار هلائي رهيون هيون. ١٩٣٩ ۾ اوچتو ٻي مهاڀاري لڙائي شروع ٿي انگريزن ۽ جرمنيءَ جي وچ ۾. برطانيه سرڪار عام ماڻهن جي عيوضين کان پڇڻ کان سواءِ هندستان کي پنهنجو طرفدار ظاهر ڪيو. ڪانگريس ۽ مهاتما گانڌيءَ طلب ڪئي ته آزاد هندستان ئي فيصلو ڪري سگهي ٿو ته جنگ ۾ گهرجي يا نه گهرجي. انڪري برطانيه سرڪار کي گهرجي ته هندستان کي آزاد ڪري. برطانيه سرڪار مهاتما گانڌي ۽ ڪانگريس جو آواز نه ٻڌو.

اُن وچ ۾ نيتاجي سڀاش چندر بوس جو بنگال ۾ نظربند هو سو ڪا رمز هلائي انگريزن جي اکين ۾ سرمو پائي هندستان مان نڪري ويو ۽ ڪابل رستي جپان پهچي ويو

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 225

هو وري جرمنيءَ ويو. نيتاجيءَ جي رٿا هئي ته جرمني ۽ جپان جي مدد سان انگريزي راڄ جو پاڙون اندر خاتمو آڻجي.

هيڏانهن مهاتما گانڌي ۽ ورڪنگ ڪاميٽي هڪ وڏي مونجهاري ۾ اچي ويا. جنگ جي مدد ڪجي يا مخالفت. مدد آزادي ملڻ کانسواءِ ڪرڻ ڪانگريس کي اڻاٺوار لڳو. مخالفت ڪرڻ سان دشمن کي هٿي ملي ها جا ڳالهه ديش جي هت ۾ ڪانه هئي.

ان مونجهاري مان هڪڙو رستو مهاتما گانڌيءَ ڪڍيو - شخصي ستياگره، يعني شاهي پيماني تي هلچل نه هلائي کي چونڊ ڪانگريسي اڪيلي سر سرڪار جو قانون ٽوڙي جيل ۾ وڃن. مطلب ته هڪ طرف ڪانگريس پنهنجي مخالف جو نشان طور اظهار ڪري ۽ ٻئي طرف انگريزن ۽ سندن ساٿين لاءِ مونجهارو پيدا نه ٿئي جو جرمني ۽ جپان ٻئي فاسسٽ طاقتون هيون جن جي جيت ڪانگريس نٿي چاهي.

١٩٣٩ کان ١٩٤٢ تائين اهو شخصي ستياگره جو دور چليو، سنت ونوبا ڀاوي پهريون ستياگرهي هو ۽ پنڊت جواهر لال نهرو ٻيو ستياگرهي.

حالتون طرفدار ملڪن لاءِ بگڙنديون ويون. جپان برما تائين ڪاهي آيو ۽ انگريزن ۽ سندن ساٿين جي پوزيشن ڏاڍي خراب هئي. ڊر هو ته جپان ڪنهن به وقت هندستان ۾ ڪاهي اچي. اهڙي پوزيشنيءَ ۾ ڪانگريس عام ستياگره جاري ڪرڻ جو فيصلو ۸ آگسٽ تي بمبئيءَ جي گواليا ٽئنڪ واري ميدان ۾ جهڙڪي هاڻ ڪرانتي ميدان ڪوٺيو ٿــو

پڻ جو پاڇو

www.drpathan.com Page # 226

آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ عام ستياگرهه ڪرڻ
جي فيصلو ڪيو ۽ ڀارت ڇوڙو ”ڪئٽ انڊيا“ جو نعراءُ بلند
ڪيو. مهاتما گانڌيءَ جي رٿا اها هئي ته هو وائيسراءِ سان
ملاقات ڪندو ۽ پوءِ تحريڪ شروع ڪيو ويندو مگر ۹ تاريخ
صبوح جو سرڪار مهاتما گانڌيءَ ۽ ٻين ڪانگريس اڳواڻن
کي قيد ڪيو.

[۳]

سنڌ ۾ پڙاڏو

بمبئيءَ ۾ اڳواڻن جي گرفتاريءَ سان جنگ جو بگل وڄيو.
سنڌ ۾ به ان جو پڙاڏو ٻڌڻ ۾ آيو. سنڌ ۾ به مکيه ڪانگريس
اڳواڻن کي گرفتار ڪري جيل ۾ بند رکيو ويو ٻيءَ قانون
هيٺ سڪيورٽي قيدي ڪري، ٻهراڙون ٻهراڙون شايد سنڌ ۾ شري
ليرت سپاهي گرفتار ڪيو ويو جو شاگردن جي سرگرمين کي
ضابطي ۾ رکڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. ڏينهن ٻن ۾
پيا به اڳوان گرفتار ٿي ويا سڄي سنڌ ۾. البت ڪي اڳوان
زير زمين ٿي ويا ان لاءِ ته هلچل هلائيندا رهن. انهن زير
زمين ليڊرن ۾ هڪ پرسڌ متر هو شري چوئٿرام وليچا، جنهن
کي ۱۹۳۰ واري تحريڪ ۾ شري ڄيرامداس پنهنجو جانشين
مقرر ڪيو هو.

Gul Hayat Institute

هن هلچل ۾ سنڌ مان اٽڪل ۲۶۰۰ سوتنتر سنڌڪ جيل
۾ اماڻيا ويا، ڪي ٻيءَ قانون هيٺ ٻنا ڪيس هلائڻ جي
۽ ڪن تي ڪيس هلائي سزاوار ڪري.

ان هلچل سنڌ ۾ ڪي جدا جدا روپ ورتا. ھڪڙو کليل-
جلوس، ميڙ ۽ سڌو مقابلو. هر شهر ۾ ۹ آگسٽ هر مهني

www.drpathan.com Page # 227

جلوس اڪرندا هئا ۽ گرفتاريون ٿينديون هيون.
ٻيو رويو هو ڀارون ڪاٽڻ، ريل جا پٽا اکوڙڻ، تار جا
ڏنا ساڙڻ، ڪوڙا حڪم جاري ڪرڻ وغيره. ان هلچل جي
دوران سکر جي ويڙهاڪ هيمون ڪالاڻيءَ شهادت جو
جام پيتو. ٢ آڪٽوبر ١٩٤٢ تي سکر ڀراٽي پرسان ٻن سائين
سان گڏجي ويو ۽ ريل جي پٽن اکيرڻ جي ڪوشش ڪيائين.
پهريدارن جي اچڻ تي سندس ٻه سائي هليا ويا مگر هيمون
رهيو ۽ پڪڙيو ويو. سندس جي وڏي حصي ۾ ان وقت
رشل لا چالو هئو. مليٽري ڪورٽ هيمونءَ کي جنم ٽيپ
جي سزا ڏني مگر حيدرآباد جي بالا اختياريءَ وارن سندس
سزا بدلائي قاسي ڪئي. ٢٣ جنوري ١٩٤٣ تي هيمونءَ
شهادت جو جام پيتو. هن آخرين خواهش اهائي ڏيکاري
ته آفيسر جي مون سان گڏ ٻيا آهن سي مون سان گڏ
انقلاب زنده باد جو نعرو لڳائين.

هيمونءَ جي قاسي رد ڪرڻ لاءِ هزارين درخواستون
ويون. ساڌو واسوانيءَ به سرڪار کي اپيل ڪئي مگر
سرڪار هڪ نه ٻڌي. هڪ جيئڻ ڀڳت سنگهه جي قاسي جي
سزا رد نه ڪئي ليڪن هيمونءَ جي قاسي رد ڪرڻ کان
به انڪار ڪيائون.

ٻيو مکيه واقعو ان تحرڪ جي سلسلي ۾ درج ڪرڻ لائق
آهي ٻن نوجوان ناراين واڌوانيءَ ۽ عيشي وديارٿيءَ جو
ڪراچيءَ ۾ ڀارون ڪاٽڻ. هو ٻه سر زمين تي پڪڙجي پيا
۽ کين ٣-٣ سال سزا آئي.

نيپال جي ٻن ساڙڻ جا واقعا ته روزانو پيا ٿيندا هئا
سچيءَ سنڌ ۾ جن جو شمار ڪرڻ يا ڪاٿو ڪرڻ ئي

www.drpathan.com Page # 228

مشڪل آهي.

هڪ ٻيو مزيدار قدم جو هن ڏس ۾ کڻن سرڪاري اوڪرن ۽ آزاديءَ جي اُپاسڪن کنيو سو هو ڪرڙا حڪم ڪيڻ. وڏن آفيسرن جون صحيون وجهي حڪم جاري ڪيا ويندا هئا. اهڙي حڪم جي بدولت شري عالم گدواڻي جيل مان ڇڏيو ويو. ان باري ۾ سرڪار بمبئي خابرو موڪلي ميرچنداڻي ۽ سرڪاري شاهد جيٺي ميرچنداڻيءَ جي شاهديءَ جي بنياد تي چئن ڄڻن، هري هو لسنگهاڻي، هرگو بند راءچنداڻي، هربخش ۽ آتم تي ڪيس ڪيو جو ڏهه مهنا هليو مگر آخر ۾ ثابتي نه ملڻ ڪارڻ هو جيل مان آزاد ڪيا ويا.

[۴]

شاگردن جو رول

جيئن جو ۱۹۴۲ واري هلچل ۾ اڳوان ٻهرين ئي ڏينهن ۾ گرفتار ڪيا ويا هئا ان ڪري اهڙڪ هلائڻ جو گهڻو بوجو شاگردن جي مٿان اچي پيو ۽ شاگردن خوب ڀاڱ ملهايو. شاگردن جو مکيه اڳوان ان سمي هو شري حشو ڪيولراماڻي. ان سان گڏ ٻيا مکيه ڪم ڪندڙ هئا صوبو گيانچنداڻي، للسي ٿهلياڻي، الهه امبواڻي، اُتو رائسنگهاڻي ۽ ٻيا ڪيرت ٻاٻاڻي، گوبند مالهي ۽ آسن اُڏمچنداڻي. شروعات ۾ هلچل ۾ هئا ۽ جيل ۾ ٻاڙرا ڪياؤن جيستائين روس جنگ ۾ گهڙيو ۽ پوءِ ڪميونسٽن لڳون نعرو (People's War) ”جنتا جي جنگ“ ايجاد ڪيو.

Gul Hayat Institute

اڳوان جي گرفتاريءَ تي شاگردن شاهي جلوس ڪڍيو جو جڏهن سول اسپتال تي پهتو ته پوليس مٿن لٺبازي ڪئي

www.drpathan.com Page # 229

جهان ۾ ٻين سان گڏ آلسي ٺهلياڻي ۾ زخمي ٿيو. سرڪار شاگردن جي مکيه اڳواڻن کي ڊفينس آف انڊيا رولس هيٺ ايترا مدي جي نظربند ڪري رکيو. ٻين ڪيس هلايو ويندو هو، جنهن ۾ سٽي ماجسٽريٽ روپچند چوٿيون سزائون ڏيندو هو.

شاگردن ۾ ٻه نالا خاص طور ذڪر ڪرڻ يوڳيه آهن. شري آتو رانسنگهاڻي شايد لمبي ۾ لمبو عرصو نظربند رهيو ۽ آخرين ٽولي سان ڇڏيو ويو. ٻيو هو منو شهاڻي. سنڌس جرئت ساراهه جوڳي آهي جو سنڌس وڏو ڀاءُ جيلر هو ۽ ٻيا سنڌس ويجها مائٽ پڻ جيل عملدار هئا. انڪري هو ساڻن جيل جي ڪوارٽرن ۾ رهندو هو ۽ چٽيو ته جيل جي ٻنگلن مان جڻ جيل جي ٻرڪن ڏانهن ويو. "بي" ڪلاس مليس ته "سي" ڪلاس گهري ورتائين. هن پاڻکي ٣ دفع گرفتار ڪرايو ۽ هڪ دفع ته اڳين سزا پوري ڪري هڪ ڏينهن اڃ لڪتو ته ٻئي ڏينهن وري پاڻکي گرفتار ڪرايائين. هو سنڌ جي مڙني جيلن ۾ رهي آيو. مهاتما گانڌيءَ شاگردن کي چيو هو ته اوهان کي ٿوري وقت بعد وري پڙهڻو آهي ته هلچل ۾ شريڪ ٿيڻ جي ٻچر ڇڏي ڏيو. منو شهاڻي پڙهڻ ڇڏيو ته وري اڄ تائين سڪول يا ڪاليج جو منهن ڪونه ڏٺو اٿائين ۽ گانڌيءَ جي هدايت جڻ اکر به اکر پوري ڪيائين.

شاگردن ۽ نوجوان جو هڪ گروهه شري ڀلاجر اعراجپال جي رهبريءَ هيٺ ڪم ڪندو هو. راجپال خود زير زمين رهي ڪم جي جوڙجڪ ڪندو هو. راجپال کي خود پريرڻا ۽ رهبري شري چوئٿرام ولڀا وٽان ٿي ملندي هئي جو ٿي اڪيلو بزرگ نيتائن مان ٻاهر بچيل هو.

ڪراچيءَ کانسواءِ ٻين شهرن ۾ مکيه شاگرد اڳوان هئا

www.drpathan.com Page # 230

شري جيٺانند لعلواڻي، انند گدواڻي، ارجن جيوتاڻي، هيرو
ڄگتياڻي وغيره. حيدرآباد ۾ انند ادوواڻي، مولو موٽياڻي
وغيره. ساهتيءَ ۾ ارجن وديارٿي، ٽيشي وديارٿي، نارائڻ
راتواڻي وغيره. سکر ۾ جي گوپالداس ڇمنراءِ جي نظر
هيٺ ڪم ڪندا هئا؛ شري ڏڏو آسراڻي، اجيت ناراڻ،
جهامنداس ملريجا وغيره. شڪارپور ۾ آتو رپلواڻي دادو ۾.

[٥]

هنسڪ ڪارروايون

١٩٤٢ جي هلچل جا ٻه روپ هئا. هڪ کليا کليا مظاهرا
۽ ٻيو اڪل طرح ٻاڙ ساڙ جون ڪارروايون. ٽيون هڪ
گروهه ٻه ميدان ۾ آيو جو هنسڪ ڪارروايون ڪرڻ وجهي
پهتو ۽ بمن ڦاهڻ جو طريقو اپنايائون. درحقيقت ان قسم
جي سرگرمين ۾ مشغول ٻه جداجدا گروهه هئا، ۽ اهي ٻيئي
گروهه ٽن پرسڌ ڪيسن سان جڙيل آهن- گلراجاڻي پارٽيءَ جو
ڪيس، ڀڳوانپور بم ڪيس ۽ لالدي شوٽنگ ڪيس.

گلراجاڻي پارٽي ۾ وتي، شوو ۽ چندرو حيدرآباد جي هڪ
جوڙجڪي ڪارڪن ڪرتا شري جوهرمل جا سپتر هئا. شري
جوهرمل واڌواڻي ۾ گانڌيءَ جي آشرم ۾ جوڙجڪي ڪم ۾
لڳل هو. هن پارٽيءَ ڪي ڪراچيءَ ۾ بم ڦاهڻ جو ڪارخانو
هو جو "مورڪ انڪس" جي نالي هلائيندا هئا. شري
ڪشن للا جو ٽن ڏينهين هڪ شاگرد هو ۽ هاڻ بمبئي ۾
وڪالت جي ڌنڌي ۾ لڳل آهي. انجي معرفت هو ماسٽر
جيٺانند گيهاڻيءَ جي سمپرڪ ۾ آيا. ماسٽر گيهاڻيءَ کين

www.drpathan.com Page # 231

آزاديءَ جي

ٻن ناھن لاءِ ٻرترا ڏني. ھمن آڪٽوبر ۱۹۴۲ ۾ ڪجھ ٻم
تيار ڪيا جي سنڌ والنٽيئر ٽن ھنڌن تي رکي آيا.
جڏھن ڪمشنر جي ڪار ۽ ايندڙ ويندڙ گورنيا ميل
گاڏيءَ ۾. ڪم نصيبا آھي ڦاٽن ٽنھن ڪان اڳ ڪنھن جي
نظر تي چڙھي ويا ۽ پوليس ڏانھن موڪليا ويا. ٻن ۾ اندر
گلراجاڻي پاڻرن جي ڪارخاني ۾ جرندڙ مس ڪپڙن ڪم
آندل ھيون جن تي "موڪ" نالو اُڪريل ھو. اُن مان
پوليس کي سڳھ ملي ويو ۽ موڪ ڪارخاني جي تلاش ورتي
وئي. انان ڪجھ ٻي قاعدي ٻمٽن ۽ پوليس کي مليا.
نيڻي پاڻر گرفتار ڪيا ويا ۽ مٿن جدا جدا قلمن ھيٺ
ڪيس ڪيو ويو. پورن ثابتين نہ ملڻ ڪارڻ شوو ۽ چندر
نہ آزاد ڪيا ويا مگر موتيءَ کي جدا جدا ڏوھن لاءِ ۳
سال سزا ڏني وئي.

ٻيو ھڪ گروھ ھو جن نہ ٻم تيار ڪيا مگر بد قسمتيءَ
سان اھي ٻم اُلي ٽي ڦاٽي پيا جنھن ٽاھيا ويا ۽ ٽاھيندڙ
خود ئي زخمي ٿي پيا. ان گروھ ۾ شامل ھئا تيرو لعگتاڻي،
وشدر چاٻڙيا ۽ امر گولاڻي، جي ٽيئي زخمي ٿي پيا. ان
گروھ کي ٻرترا ڏيندڙ ماستر گيھاڻي ئي ھئو. ان ڪيس
۾ ڏھ جوابدار جھليا ويا جن تي ڪيس ھليو. انھن ڏھن
۾ سنڌن اڳوان گيھاڻي نہ ھو. ڪيس ۾ مڙني کي ۵-۵ سال
سزا ملي مگر گيھاڻي ثابتي نہ ملڻ ڪارڻ ڇڏيو ويو.
سرڪار ڪيس پورو ٿيڻ قانون ھيٺ سڪيورٽي قيدي
ڪري رکيو. ان ڪيس ۾ سنڌن ٻہ ساٿي مولي ۽ جمنو
سرڪاري شاھد ٿيا. اھو ڪيس ڀورپور ٻم ڪيس جي نالي
سان مشهور ٿيو. ٽن زخمين سان گڏ ٻہ پيا ڇٽا ۽ ان ڪيس

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 232

۾ ڦاسايا ويـــا. شري ڳ. بدرام ٿاواڻي ۽ شري ڏهوڪرشن لڪياڻي.

ڪرشن للا جدهن ڳڙاجاڻي ٻائرن کي گيهاڻيءَ جي سمپرڪ ۾ آندو سو خود ته ڪيترن نوجوانن جي مـدد سان سار ٻاڙ جون ڪارروايون رٿيندو ۽ ڪرائيندو هو. شڪارپور جـو هڪ جوان طوطاسنگهه سندس مکيه ساٿي هو. هو پٺاڻن کان هٿيار ۽ بارود خريد ڪري پنهنجن ساٿين کي پهچائيندا هئا. بمن اُڇلائڻ جا ڪيترائي واقعا سڄي سنڌ ۾ ٿيڻ لڳا. سکر ۾ هڪ فوجي ڪئمپ کي باهه ڏني.

انهن خـولي انقلاب جي سورتڪن جـو وڏي ۾ وڏو منتظم جٿو پرچي وديارٿيءَ جي سرپرستيءَ هيٺ ڪم ڪندو هو. پرچو وديارٿي پـارس ۾ مهاراشٽرا اسيمبليءَ لي ــ چونڊجي آيو. هن سڄي سنڌ ۾ هـرهنڌ پنهنجا اَڏا کـــڙا ڪيا. هن شاهي نوجوانن رٿيون هيون سنڌ ۾ بغاوت مچائڻ لاءِ. انهن نوجوانن لاءِ گهربل ناڻي هٿ ڪرڻ لاءِ هن ڪي ڌاڙا آئوجت ڪيا. سندس گروهه ســان ڳنڍيل بــ مشهور ڪيس هئا "ميرزٽ روڊ ڊڪائتي ڪـيس" ۽ "لاڪـيڊي شوٽنگ ڪيس."

ڪراچيءَ جي ميرزٽ روڊ تي هڪ سنڌي واپاريءَ جي ڪوٺيءَ تي ڌاڙو هڻڻ لاءِ هڏن هڪ پـوجنا ٺاهي. مگر سندن ٽي هڪڙي ساٿيءَ ڳنگو چاٻروءَ ساڻن دوکـو ڪري سرڪاري عملدارن کي ان رٿا جي خبر ڏني. پرچو پـاڻ ۽ سندس ٻه ساٿي لـاڪ ۽ وشنو پڪڙجي پيا. مٿن ڪيس

www.drpathan.com Page # 233

ل اي روشني و جهڙي چيو آهي، هن حڪومت کـــي
الوادل ڪرڻ جو منصوبو رٿيو هو.

لا ليڊي شونگ منصوبي جا مکيه رٿيندڙ هئا شري
ان وديارٿي ۾ ماڌو شرما. ڪل جي ٢٢ ڄڻا جهليا ويا ان
لهو واواري، لڪن مسند، ڀولچند ڪرپالاڻي، ڪشن
پيرو ايپڊاڻي وغيره هئا.

دليس جي آزاد ٽيڙ ڪائين اهو ڪيس هلي پورو ڪونه
سگهيو. آزاديءَ بعد ڀارت ۽ پاڪستان جي وچ ۾ قيدين
متا سٽا ۾ لا ليڊي شونگ ڪيس وارا جوابدار ڀارت ۾
ايا ۽ کين هتي آزاد ڪيو ويو.

١٩٤٢ واري لهرڪ جـــي سلسلي ۾ هڪ ٻيو دلچسپ
ڪيس ٿرپارڪر ضلع جـــي ٧ ڪم ڪندڙن خلاف سرڪار
داخل ڪيو ١٢٠ قـــلم هيٺ لعـــلي منصوبو ۽ ٻياءَ قانون
هيٺ. ان ڪيس ۾ مکيه ۾ مکيه جوابدار هو شري آسنداس
خوشحالداس ٿرپارڪر ضلع ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو پريزيڊنٽ.
يا ڇهه جوابدار ساڻن هئا (١) ديوجي لعلجي (٢) ڪرسن
ڀائي ملهورام (٣) ٻولچند منگهارام (٤) دولترام جڳترام،
(٥) لتيالله جڳترام، (٦) ڀاڙومل ڪشنچند.

Gul Hayat Institute

ان ڪيس ۾ هيٺينءَ ڪورٽ جوابدارن کـــي جيترون
سزائون ڏنيون. جيئن جـــو مڙيئي ڪانگريسي ڪونه هـــئا ۽
سڀني کي رواجي واپاري به هئا، پلي ڪٽي سندن ڪانگريس
سان همدردي هئي، سو انهن مان ڪن اپيل داخل ڪئي.
اپيل ۾ ڇـهه جوابدار تـــه بلڪل ڇٽي ويـــا باقي جوابدار
آسنداس جي سزا ڪورٽ گهٽائي ٩ مهنا سخت پورهئي
سان ڪئي، سو به الڪري جو ڪورٽ چيو تـــه هو اڳم ٿي

www.drpathan.com Page # 234

لمبو عرصو جيل ۾ رهي چڪو آهي.

ان فتويٰ ۾ هڪ دلچسپ فقرو ڏنل آهي جو هتي دهرائڻ لائق آهي اهو ڏيکارڻ لاءِ ته ڪورٽون ڪيئن ستياگرهين کي بي قاعدي سخت سزائون ڏينديون هيون. فتويٰ ۾ چيو ويو آهي:

"مئجسٽريٽ جوابدارن کي سزا ڏني آهي شايد ان وشواس هيٺ ته ٿرپارڪر ضلعي جو هر شخص جنهن ڪنهن نه نموني ڪانگريس جي تحريڪ کي همٿايو اهو جوابدار آسمداس سان منصوبي ۾ شامل هو. اهو رايو اهڙو بيواجبي آهي جو محض ان حقيقت تي ٻڌل آهي ته آسمداس کين خط لکيا. منصوبي جي ڪيس ۾ ثابت ڪرڻ گهرجي ته ٻين جوابدارن پهرين جوابدار کي قبوليت ڏني هئي، ڏوهه ڪرڻ لاءِ."

سرڪار جي ڏاڍ واري ليٽيءَ جو هڪ مثال ١٩٢١ واري تحريڪ جي باب ۾ ڏنو ويو آهي ته ڪيئن ١٢ سالن جي ليمگر کي ٥ سال سزا ڏيئي ڏاروار موڪليو ويو. ١٩٣٠ واري تحريڪ ۾ وري لاڙڪاڻي جي ان ليمگرن کي ڌرمداس لاڪاڻيءَ ۽ پرسرام مولچند کي ٣ سال سزا ڏيئي وارڌا موڪليو ويو.

آخر ۾ آزاديءَ جي پيڙهه ۾ سنڌ جي جدا جدا شهرن جيڪو پارٽ ادا ڪيو ان باري ۾ ٿوري ۾ به لفظ لکي هي باب ختم ڪجي.

ڪراچي سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هئڻ ڪارڻ جنگ جو مرڪز هو. هر ڪنهن تحريڪ ۾ پورپورا ڪراچيءَ مان ملندي هئي. ڪراچيءَ ۾ پوليس جي گوليبازي تي ١٦ اپريل ١٩٣٠ تي جنهن ۾ ميگهراج ۽ ڏالوراءِ شهيد ٿيا ۽ جيرامداس کي گولي لڳي.

Gul Hayat Institute

حيدرآباد - اسانکي اوچ ڪوٽيءَ جا ليڊر ڏنا جن نہ رڳو پرانتڪ سطح تي مگر راشٽريہ سطح تي اُـالـو ڪيو - آچاريہ ڪرپالاڻي، جيرامداس دولترام، ڊاڪٽر چوئٿرام، اين. آر. ملڪاڻي، سوامي گوونداننڊ، وغيره.

نواب شاهہ - نواب شاهہ ۽ ساهتيءَ اسانکي گهٽي ۾ گهٽا جوڙجڪي ڪم ڪندڙ ۽ گانڌي ڀڳت ڏنا. ڪاڌي اُلپادن جا گهٽي ۾ گهٽا ڪيندر ساهتيءَ ۾ هئا. ٽاواٽـي ڪٽمب ۽ پالاڻي ڪٽمب ساهتيءَ جا روشن ستارا هئا.

سکر - انقلابي جوان گهٽي ۾ گهٽا سکر ڏنا. هيمون ڪالاڻي، پرچو وديارٿي، اراڄن واڌواڻي، عيمشي وديارٿي سکر محلع جي پيدائش هئا. شري چوئٿرام وليڇا ۽ گوپالداس جهمٽراءِ سکر جي ڪرڪ جا ٻہ مکيہ ٻالي هئا.

جيڪب آباد - سرحد پرانت جهڙن ٻہ مکيہ مسلم اڳوان ڏنا اسلم اچڪزئي ۽ محمد امين ڪوسو. راڌاڪرشن لـالا ۽ مادوداس ڪرالا هتان جا ٻہ مکيہ ستمڀ هئا.

شڪارپور - ٻہ پرسڌ ولير استريون ڏنيون- گنگاديـوي جا پهرين استري هئي. جـا جيل ۾ سزاياب ٿي. ٻي پيرڻ لڇمي ديـوي جنهنکي اڍائي سال سـزا ملي. ١٢ سالن جو ٻالڪ نارائڻ ماکيجا جنهنکي ٥ سال سزا ملي سو ٻـ شڪارپور جي پيدائش هـو. ٻهرين راڄنيتي ڪيس ٻـ شڪارپور جي چيٽومل ۽ گوردن شرما تي ٿيو.

لاڙڪاڻو - ڪوين شاعرن ۽ ڳائڪن جو لگر. نواز علي نياز ڪشمڪند "پيوس" ۽ هو ندراج "دڪايل" هن شهر جي ديـن آهن جن جي گيتن ۽ شعرن لـوڪن جـي دلين ۾ حب الوطنيءَ جي جوالا دکائي. اسانجي خوش نصيبي آهي جو دکايل اڄ ٻہ اسان وٽ موجود آهي.

www.drpathan.com Page # 236

سامونڊي فوج جي بغاوت

ڪئٽ انڊيا تحرڪ جي سلسلي ۾ گرفتار ٿيل اڳواڻن ۽ ڪمانڊرن کي ۱۹۴۵ ۾ ٻي مهاڀاري لڙائي جي ختم ٿيڻ بعد آزاد ڪيو ويو. ديس جو آئينده ڇا ٿيندو ان باري ۾ ڳالهيون هلي رهيون هيون ته اوچتو ئي اوچتو ٻارس جي سامونڊي فوج بغاوت ڪئي. ڪن مدبرن جو ويچار آهي ته انگريزي پهاڪي مطابق اهو آخرين ٻار آهي جنهن انگريزي اُٺ جي ڪمر ٽوڙي ڇڏي ۽ انگريزن هندستان ڇڏي وڃڻ جو فيصلو ڪيو.

ان سامونڊي فوج جي بغاوت ۽ ۱۸۵۷ واري ٻهراڻ آزادي جي لڙائيءَ (جنهن کي انگريز فوجي بلوو ڪري سڏيندا آهن) جي وچ ۾ هڪ عجيب هڪ جهڙائي نظر ۾ ايندي. ۱۸۵۷ واري فوجي ودروهه جو هڪڙو ڪارڻ اهو هو جو انگريز سرڪار پاران فوجين سان ڀيدي ورتاءُ ڪندي هئي. انگريزي فوج جي ڀيٽ ۾ ڪيئن پگهارون گهٽ، الائونس گهٽ، کاڌي پيتي جا بندوبست گهٽ، مطلب هر ڳالهه ۾ ساڻن ناحق هئو. ساڳي طرح هن ۱۹۴۶ واري سامونڊي فوج جي بغاوت پڻ ڪڻ جو ڪارڻ به ساڳيو هو، پاران سامونڊي فوجين سان ڀيدي ورتاءُ.

اها ۱۹۴۶ واري سامونڊي فوج جي بغاوت سڄي ديس ۾ ڦهلجي وئي، بمبئيءَ ۽ ڪراچيءَ ۾ ان خاص جهڙي ڪئي.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 237

اها بغاوت ۱۷ فيبروري ۱۹۴۶ع تي شروع ٿي ۽ ڇهين ڏينهن برطانيه سرڪار پارلي ساموندي فوج تي پنهنجو قبضو وڃائي ويٺي.

ان بغاوت جو بيان ڏيندي مدو ٽولارام گدواڻي لکيو:

”ڪناري جا عملا بندرن کان پري جهاز، مثلن ستلج، جمنا ٻاهر ڪلٽي سمنڊ ۾ ٻلڪ ايراني نار ۽ عدن جي ڏورانهين وائرليس اسٽيشن تي رايل انڊين نيوي ۾ هرڪو فرد ان فساد ۾ شامل ٿيو.“

ان بغاوت وقت جملي ۷۴ جهاز، ۴۰ آڪبوٽ، ۲۰۰ ڪناري جا عملا، ۴ مکيه اڏن سميت هن بند ۾ شامل ٿيا هئا جنهن ۾ ۹ خلاصي ۽ هڪ آفيسر مري ويا. ۲۹ ٻيا سولجر ۽ هڪ آفيسر زخمي ٿيا.

ان ساموندي فوج جي ٻلوي ۾ ڪراچيءَ واري فوج به ٻهرو ورتو، جن ۾ ڪي سنڌي به هئا.

آخر سردار ولڀ ڀائي پٽيل جي مدد سان اهو بغاوت ختم ٿيو ۽ سرڪار ۽ ساموندي فوج وچ ٺاهه ٿيو.

آزاد هند فوج

ٻي مهاڀاري جنگ ۾ جپان هڪ وقت زور پڪڙيو ٿي ويو. ۱۹۴۲ ۾ جپاني فوج سينگاپور، ملايا ۽ رنگون هٿ ڪيو هو. اپريل ۱۹۴۲ ۾ ڪسيو وشيگاپٽم ۽ ڪاڪيناڊا تي جپاني هوائي جهازن بمبازي ڪئي هئي. جپاني جنگي جهاز بنگال جي اپسمنڊ ۾ ڏٺا ويا. هندستان جي قسمت خطري هيٺ اچي وئي هئي.

انهن حالتن جو محب وطن سڀاش چندر بوس فائدو وٺڻ ٿي چاهيو. سندس راءِ مطابق ڌارئي ديس جي مدد وٺي ڀارت ۾ ڪاهه ڪري انگريزن کي ڀڄائڻ غلط ڪم نه هئو. مهاتما گانڌي ۽ ڪانگريس جا ٻيا اڳوان ليڊر ان سان سهمت نه هئا. ڪيئن به ليڊر سڀاش چندر بوس پنهنجي ويچارن مطابق عمل ڪيو. هو هندستان ۾ نظربند هئو مگر ڪنهن انڪل بازيءَ سان هو ڪلڪتي مان نڪري ويو ۽ افغانستان لتاڙي جرمنيءَ ۾ وڃي پهتو ۽ اتان انگريزن خلاف پرچار ڪرڻ لڳو.

ان وچ ۾ هڪ ٻئي انقلابي راس بهاري بوس جو جلاوطن ٿي جپان ۾ رهيو پيو هو تنهن هڪ ٻئي فوج جپان ۾ تيار ڪئي. ان فوج ۾ هن اهي هندستاني سپاهي ڀرتي ڪيا جي جپاني فوج ملايا تي قبضي ڪرڻ بعد جنگي قيدي بڻايا هئا. هن سڀاش چندر بوس کي جرمنيءَ ۾ اها خبر پهچائي

www.drpathan.com Page # 239

۽ نيتاجي هڪ زير آبيءَ ۾ چڙهي جپان پهتو ۽ آزاد هند
فوج Indian National Army جو اعلان هتي ۾ ڪيائين.
جپان وٽ ڪل ٦٠ هزار ڀارتي سپاهي قيدي هئا جن مان
٢٠ هزار سندس فوج ۾ شريڪ ٿيا. سينگاپور ۾ نيتاجي آزاد
ڀارت جي عارضي سرڪار ٻڻ سٿاپن ڪئي. آزاد هند فوج
ڏکڻ اوڀر ايشيا ۾ گهڻي بهادريءَ سان لڙي ۽ هن جپاني
فوج جي مدد سان ڀارت جي سرحد ڏي قدم وڌيو مگر هن
جيڪا رٿا ناهي هئي ته آسام ۽ منيپور رستي ڀارت ۾ داخل
ٿيندا اها سندن رٿا ڪامياب ڪا نه ٿي جو طرفدارن جي
فوج واپس برما تي قبضو ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي. مئي ١٩٤٥
۾ آزاد هند فوج پيش پيئي.

جنگ ۾ نيتاجيءَ جا نعرا هئا "دهلي چلو"، "توهان
مونکي خون ڏيو مان اوهانکي آزادي ونـي ڏيندس"،
"جئه هند."

سرڪار آزاد هند فوج جي ٽن ڪمانڊرن شاهنواز،
ڍلان ۽ سهگل تي ڪيس هلايو جنهن ۾ پنڊت جواهرلعل نهرو
۽ ڀولا ڀائي ديسائي سندن بچاءَ ۾ وڪالت ڪئي. سڄي
ديس جي همدردي ساڻن هئي.

ان آزاد هند فوج ۾ برما، هانگ ڪانگ، سينگاپور ۾
رهندڙ سنڌين نيتاجيءَ جي شاهي ڀرمالي ڏي مدد ڪئي
هڪ طرف ڪيترا سنڌي سندس فوج ۾ ڀرتي ٿيا جي
سولجر جي حيثيت ۾ لڙيا ۽ ٻين مددي ڪمن ۾ ڀاڱو
ورتو. سنڌين پئسي جي به وڏي ڀرمالي ڏي نيتاجيءَ جي
مدد ڪئي. زالن پنهنجا ڳهه ٻڻ نيتاجيءَ کي لاهي ڏنا.

Gul Hayat Institute

۾

www.drpathan.com Page # 240

جن سنڌين نيتاجيءَ جي مدد ڪئي، تن ۾ ڪي مکيه شخصيتون هيون ممبئي جو هولچند (جنهنجو ڪٽنب ميٽرو سئنيما وٽ رهندو آهي)، پرسرام پاڳناري، انڊونيشيا ۾ رهندڙ ليکومل. هولچند ۽ پرسرام ته سندس ساٿي هوندا هئا ۽ اڪثر ساڻس گڏ هوندا هئا. ڪيترا سنڌي نيتاجيءَ جي آزاد هند فوج ۾ شريڪ ٿيا. انهن مان ٻه دوست ته اڄ ممبئي ۾ رهندا آهن، هڪ مسٽر هرچندراءِ پمناڻي جنهن ١٩٧٩ ۾ ”سنڌو سنسار“ اخبار ۾ سلسليوار ليک لکي آزاد هند فوج جي اتهاس تي روشني وڌي. ٻيو مسٽر آهي ساهتيءَ جو بولچند ناروائي. سندس ڪهاڻي رونگٽ کڙا ڪندڙ فلمي ڪهاڻي جهڙي لڳي. ڪيئن هو انگريزن جي ڪئمپ مان ڀڄي نڪتو، ڪيئن غلطيءَ ۾ چينين جي نگري ۾ وڃي پهتو، ڪيئن اُتان وري نڪري آخر آزاد هند فوج ۾ شريڪ ٿيو. مينارام ڪلناڻيءَ پنهنجي ڪتاب ”آزاديءَ لاءِ آندولن“ ۾ اها ڪهاڻي مڪمل ڏني آهي. هڪ پٺاڻن جي ڪئمپ ۾ لانگ ڪندي هن ڏيکاريو ته ڪيئن هڪ انگريز عملدار ٻارڙي سپاهيءَ کي ماري ٿو ته هڪ پٺاڻ پلڙي ڪري ته اهو رڳو لانگ ئي هو، چاقو ڪڍي مٿس تي هليو آيو ۽ اڇي ان ويس ڌاري انگريز عملدار تي حملو ڪيائين مگر هو بچي ويو. ان لانگ جو اثر اهو نڪتو ته ڪل پٺاڻ ٻئي ڏينهن آزاد هند فوج ۾ شريڪ ٿيا.

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

ڪار مٿان روپ ساڌواڻي گوڙا ڏانهن سرگس ۾

www.drpathan.com Page # 242

Group of Sindhi Volunteers for Goa

Gul Hayat Institute

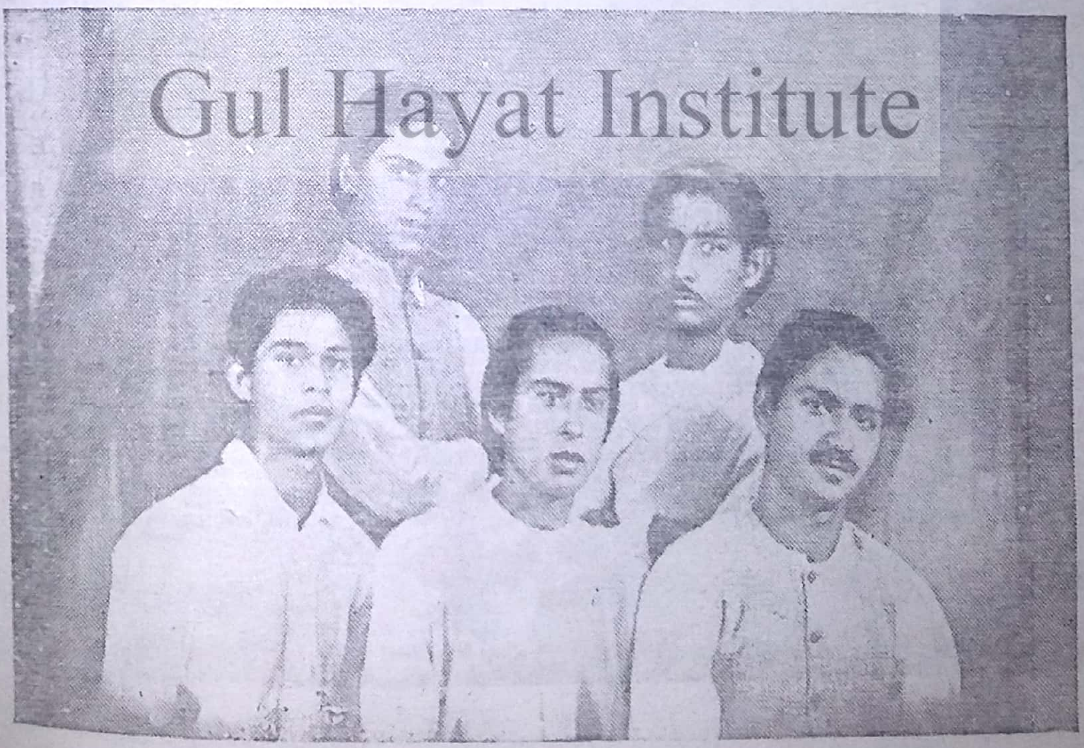

A Group of Hyderabad Student Satyagrahis with Nirmal Jiwatani

گوئا سنباگرهه ۾ سنڌي

١٩٤٧ ۾ هندستان آزاد ٿيو مگر ديس ۾ ڪئنسر مثل ٻه ٽي ڦٽ رهجي ويا ـــ حيدرآباد دکن ۽ گوئا. گوئا، دمن، ديو پورچوگيزن جي قبضي هيٺ هئا انگريز ته اها ايراضي اساڻي کي ڏيئي نه ٿي سگهيا، مگر حيدرآباد هڪ ڏيهي رياست هئي، البت هڪ شاهي ڏيهي رياست نظام جي هٿ هيٺ. انگريزن ڀارت سرڪار لاءِ هڪ وڏو مٿي جو سور پيدا ڪيو ڏيهي رياستن جو. ديس کي آزاد ڪرڻ لاءِ برطانيه پارليامينٽ ۾ جيڪو ائڪٽ پاس ڪيائون ان ۾ ڏيهي رياستن کي آزادي ڏنائون ته ڪين وٽي ته هندستان سان پاڻ کي جوڙين، ورتين ته پاڪستان سان ۽ جي وٽين ته خود مختيار آزاد رهن. جڳ هنن هندستان کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ جو منصوبو ٺهيو هو. لوهي پرش سردار ولڀ ڀائي پٽيل ان معاملي کي طئه ڪرڻ لاءِ جيڪا سياسي سوجهه ٻوجهه ۽ دور انديشي ڏيکاري تنهن انگريزن جي منصوبي کي مٽيءَ ۾ ملائي ڇڏيو. اُهي رياستون جي هندستان جي پيٽ ۾ هيون تن پاڻ کي ڀارت سان جوڙيو ۽ جي پاڪستان جي ايراضيءَ ۾ ٿي آيون تن پاڪستان سان پاڻ کي ڳنڍيو. هڪ حيدرآباد جي نظام جي رياست رهجي وئي ۽ نظام پاڻ کي هڪ خود مختيار ۽ آزاد حڪومت ڪري هلائڻ ٿي چاهيو.

www.drpathan.com Page # 244

سردار پٽيل هڪ لڳا چيو ته هندستان جي پيٽ الدر
اهو الڳ ٽڪرو ڪيئن رهي سگهندو. ڪن واسطيدار
مرڪزن ڏيپ ڏيئاريو ته نظام وٽ هندستان جي فوج
کان بهتر فوج آهي سو هندستان نظام سان ڪيئن ٽڪر
کائيندو. مگر سردار ولڀ ڀائي پٽيل جي پوليس قدم جي
سامهون نظام جي فوج ٻهي ڪانه سگهي ۽ حيدرآباد جي
جنتا هندستان سان شريڪ ٿيڻ جو فيصلو ڪيو.

گوئا جو زخم باقي رهجي ويو. ١٩٥٥ ۾ گوئا جو مسئلو
به حل ٿي ويو. گوئا ستياگره جو ڪڙڪ ڀارت مان شروع
ٿيو ۽ آخر پورچوگيزن کي گوئا تان هٿ کڻڻو ٿي پيو. ان
گوئا ستياگره ۾ به سنڌين پنهنجو ڀاڱو ڏنو. الهاسنگر
جو هڪ نوجوان وڪيل شري روپ ساڌواڻي هڪ ١٠ ڄڻن
جو جٿو وٺي ان گوئا ستياگره ۾ شريڪ ٿيو. شري ساڌواڻي
پاڻ ان پنهنجي جٿي جي سرگرمين جو احوال هيئن ٿو ڏئي.

”روپ کي اچا ڪلياڻ ڪئمپ ۾ وڪالت ڪندي ڇهه
ورهيه به ڪين گذريا هئا ته گوئا جي آزاديءَ لاءِ آندولن
جون تياريون سڄي ملڪ ۾ ٿيڻ لڳيون. پر ڪلياڻ ڪئمپ
خاموش هئي. هن جوان ١ آگسٽ تي هڪ ليٽر ڪڍي
ڪلياڻ ڪئمپ جي ڪم ڪندڙن کي گڏ ڪيو ۽ کين آندولن
۾ ساٿ ڏيڻ لاءِ للڪار ڪئي... ١٠٠ جوان پاڻ سان ساٿي
ڪري ١١ آگسٽ ١٩٥٥ تي ڪلياڻ اسٽيشن تان پوني لاءِ
روانا ٿي ويا.... پوني ۾ ٻئي ڏينهن شام جو ميٽنگ ۾ ڀاڱو
وٺي بيلگام ڏانهن روانا ٿي ويا جتي ١٣ تاريخ صبوح جو
انڪل ١٥٠٠ کان ٢٠٠٠ والنٽيئر ستياگرهي گڏ ٿي ويا هئا.
٥ ميل لمبي ٻن هزارن ستياگرهين جي سرگس نڪتي جنهن

اڳيان هڪ ڪار ڪاري ڪرڻ جي هلي رهي هئي ۽ ڪار جي مٿان ڇت لي هئو هي جهڙالي نوجوان روپ ڪلهي لي نرنگو شاندار جهنڊو جهلي خوب زور شور نعرا هڻائيندي پٽي اڳيان وڌيو .... هندستان - گوڻا سرحد تي پوليس چوڪيون آهن. انهن ٢٠٠٠ ستياگرهين کي ٧ ٽولين ۾ ورهايو ويو... ١٥ آگسٽ تي صبوح جو سوير انهن چوڪين جي سامهون ملٽريءَ کي للڪاري سنڌن حد ۾ داخل ٿي ثابت ڪرڻو هو ته هي گوڻا اسانجي ملڪ جو هڪ حصو آهي .... ٽورو اڳتي وڌياسين ته ٦ ملٽري جوان ستين گن سان وڌي آيا ... هنن جي سردار واڪو ڪري حڪم ڪيو، "جهنڊو موڪي ڏيو، اڳتي نه وڌو نه ته گوليءَ سان شوٽ ڪري ڇڏينداسون"... روپ ڪين ڇيو "هي قدم جو اڳتي وڌيو آهي سو رڪندو نه. موڪي پڪ آهي ته توهان اسان کي شوٽ ڪري نه سگهندا. توهان به هندستاني، اسين به هندستاني، اسين پاڻ آهيون ۽ پاڻ پاڻ کي شوٽ نه ڪري سگهي."

ائين هڪ طرف ستياگرهين جو جٿو اڳتي وڌي رهيو هو ۽ فوجي پوئتي هٽندا رهيا، مگر آخر مقابلو ٿيو ئي. روپ لکي ٿو:

"آخر لاچار تنگ ٿي سردار پاڻ تان ضابطو وڃائي ويٺو ۽ هڪ پٺيان ٻئي گوليون شوٽ ڪندو ويو. ١٠، ٢٠ پڪيون ستين گن مان گوليون نڪتيون. سڀ ستياگرهي زمين تي اونڌا ٿي سمهيا. روپ هڪ وڻ جي اوٽ ۾ بيهي رهيو ۽ جيئن جهلڪي هيٺ لهڻ ٿي چاهيو ته هڪ گولي سنڌس ڏائي ڪلهي مان وڃي پٺيءَ مان سوراخ ڪري نڪري

www.drpathan.com Page # 246

جي ٻڌ ۾

ويٺي ۽ روپ ڪري پيو... ڪلي ڇار ساٿي گولين سان زخمي ٿيا هئا جن کي آلدولن جي ليڊرن جي ملهيل حڪم موجب واپس هند جي سرحد ڏانهن روانا ٿيا... پيٽر الورس آلدولن جو مکيه ڳالهي اچي آلي پهتو ۽ ڊاڪٽرن ترت علاج ڪيو.... ڇهني زخمين کي ڪٽي ساولت واڙيءَ ڏانهن هليا جتي اسپتال ۾ سندن آپريشن ٿيو."

روپ سان گڏ ٻيا ساٿي هئا:

(۱) ٺاڪورداس (۲) موهن ڪلپنا (۳) گنگاداس (۴) لعلچند سوراجي (۵) گانڌيدام جو هڪ جوان (٦) سترام ڪرمچندائي (۷) جيوڻ شهدادپوري (۸) گرڌاريلعل (۹) ٺاڪرام، گانڌي نگر (۱۰) نيڻومل ميرچندائي.

Gul Hayat Institute

سماپٽي

هاڻ اسين پهنجي ڪهاڻيءَ جي اڻم باب ڏسي اچي پهتا آهيون. ۱۹۴۵ ۾ ٻيءَ مهاڀاري لڙائيءَ جي ختم ٿيڻ بعد انگلنڊ جي پارليامينٽ جون نيون چونڊون ٿيون. چونڊ ۾ انگلنڊ جو وڏو وزير، سر ونسٽن چرچل، جنهن انگلنڊ کي يـڌ کٽي ڏني، سو خود ته پارليامينٽ ۾ چونڊجي آيو مگر سندس مردار ٽر هـار کاڌي. اڪري واڳُن پورهيت ٽر جي هٿ ۾ آيون ۽ سر ڪليمينٽ اٽلي ٿئون وڏو وزيـــر بڻيو. حالتن جي مجبوريءَ ڪارڻ برطانيه سرڪار جي رخ ۾ ڪجهه ڦيرو آيو. ٻي مهاڀاري لڙائيءَ ۾ انگلنڊ ايترو ڏسـ سٺو هو ۽ ايترو ته ڪمزور ٿي ويو هئو جو برطانوي سرڪار محسوس ڪيو ته هندستان کي هو وڌيڪ وقت قبضي ۾ رکي ڪو نه سگهندا. مهاتما گانڌيءَ کي ته هند وائسراءِ لارڊ ويول ۱۹۴۴ ۾ آزاد ڪيو هو. ان بعد ٻيـا اڳوان پڻ آزاد ڪيا ويا. وڏي وزير اٽليءَ ٻهرون هڪ ٽن ڄڻن جي سفارت هندستان ۾ موڪلي حالتن جاچڻ لاءِ- سر سٽافورڊ ڪرپس، سر پيٿڪ لارينس ۽ اي. وي. اليڪزينڊر.

ڪرپس مشن ناڪامياب ويو. سندن رٿون ڪنهن ا- راجهيٽي پارٽيءَ کي قبول ڪو نه پيون. مهاتما گانڌيءَ انهن رٿن کي Post Dated Cheque يعني آئينده جي تاريخ وارو چيڪ ڪري ڪوٺيو. ان بعد وڌيڪ ڳالهين هلائڻ ڪان پوءِ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 248

ڪانگريس پارٽي مرڪز ۾ عارضي سرڪار ناهڻ قبول ڪيو.
۲ سپٽمبر ۱۹۴۶ تي پنڊت جواهرلعل نهرو وائيس پريزيڊنٽ
جي حيثيت ۾ ڇهن ڪانگريس وزيرن سان گڏ عارضي سرڪار
ناهي. مسلم ليگ عارضي سرڪار ۾ شامل ٿيڻ کان انڪار
ڪيو ۽ ”سڌو قدم“ کنيائون جنهن جي نتيجي روپ اوڀر
بنگال ۽ پنجاب ۾ مسلم ليگ جي چرچ تي خطرناڪ فرقيوار
فساد ٿيا. بهار ۽ اُتر پرديش ۾ وري جوابي فساد ٿيا. ان
تي مسلم ليگ به عارضي سرڪار ۾ شريڪ ٿي مگر گڏيل
جوابداريءَ جو اصول قبول ڪرڻ کان هن انڪار ڪيو،
جنهن اصول هيٺ سرڪار جا سمورا فيصلا وزارت جا
گڏيل فيصلا شمار ڪيا ويندا آهن. ان انترم سرڪار ۾ ڇڪجي
ڪٽي ته ٻه مخالف ڌريون ٿي پيون- ڪانگريس گروهه ۽
مسلم ليگ گروهه ۽ ٻنهي جي وچ ۾ ٽڪر هلندو رهيو.

۶ ڊسمبر ۱۹۴۶ تي برطانيه سرڪار هڪ پڌرائي ڪئي
ته جيستائين مسلم ليگ جوڙيندڙ اسيمبليءَ ۾ شريڪ نه
ٿيڻ چاهيندي ته اُهو وڏن مسلمانن تي مڙهي ڪو نه
سگهبو. اها پڌرائي مسلم ليگ کي وڏو همٿائڻ برابر هئي.
۲۰ فيبروري ۱۹۴۷ تي وڏي وزير اٽليءَ پڌرائي ڪئي ته
برطانيه سرڪار دير ۾ دير جون ۱۹۴۸ تي هندستان مان لڏي
ويندي.

لارڊ مائونٽبيٽن کي وائيسراءِ مقرر ڪري ڀارت ۾ موڪليو
ويو جنهن ڀاڻ طاقت ڇڏڻ جي ڪارڻ ڪم جي رفتار ۾
تيزي آڻي ۱۵ آگسٽ ۱۹۴۷ تي هندستان کي آزاد ڪيو.
مکيه ۾ مکيه سوال اڳوان اڳيان ديس جي ورهاڱي جو
هو. مهاتما گانڌي ۽ مولانا آزاد ورهاڱي جي خلاف هئا

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 249

پنڊت نهرو ۽ سردار پٽيل ورهاڱي جي حق ۾ هئا ڇو
انترم سرڪار ۾ مسلم ليگ جي رڪاوٽي رخ کين بيزار
ڪري ڇڏيو هو. ڪانگريس اڪري مجبورن ورهاڱو قبول
ڪيو. پنڊت نهرو چيو:

”اسان کي ورهاڱي ۾ آزادي حاصل ڪرڻ جي ٻي
ڪا واهه ڏسڻ ۾ نه ٿي آئي.“

هڪ وڏو واد وواديءَ سوال اڪثر بحث هيٺ ايندو آهي
ته ڇا سچ پچ خود جناح کي پاڪستان گهربو هو يا مسٽر
جناح ۽ مسلم ليگ حالتن جي مجبوري ڪارڻ پاڪستان
قبول ڪيو. ٻيو سوال ته انگريز ڪي هندستان جي قائدي
ٺهڻ يا هڻڻ جي نيت هئي ته ديس کي ٽڪرا ٽڪرا
ڪري ويچون. انهن سوالن جو تفصيلوار بحث هن ڪتاب
جي دائري کان ٻاهر آهي. پر ڳالهيون هتي درج ڪرڻ
ضروري آهن ان باري ۾. مهاتما گانڌي ٣٠ جولاءِ ١٩٤٧ تي
ڳالهين ۾ لکيو: ”برطانيه جي دخل اها حرڪت آندي آهي.“

مسٽر ٻي. ايڻ. چوپڙا پنهنجي ڪتاب ۾ لکي ٿو ”ان
ڳالهه جي خاطري ٿي لڳي ته مسلم ليگ پاڪستان جو نعراءَ
تڏهن ڪيو جڏهن کان اڳ ليگ جي ڪن اڳوان سيڪريٽري
آف اسٽيٽ زيٽلينڊ سان گڏيا هئا ۽ وائسراءِ لارڊ لنلٿگو
سان پڻ مليا هئا ۽ ڪانئن ڪنهن قسم جي خاطري حاصل
ڪئي هئائون جيڪا البت ڪلم ڪلا ڏيئي نه ٿي سگهيا.“ *

ڪيئن نه هجي، حقيقت اها آهي ته ١٥ آگسٽ ١٩٤٧

* P. N. Chopra : India's Struggle for Freedom P. 53,
(Publication Division Govt. of India)

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 250

ٿي هندستان آزاد ٿيو، ديس جو ورهاڱو ٿيو ۽ پاڪستان وجود ۾ آيو. * سنڌي شاعر لکيو:

اُنتم سمي ۾ ليڪن هڪ چال ويا چلائي
ويندي وطن ورهائي جڙ آڳ ويا لڳائي

ان ورهاڱي جو نڙلو گهڻي ۾ گهڻو سنڌين مٿان آيو. بنگال ۽ پنجاب جو اڌ ته هندستان ۾ رهيو مگر سنڌ سموري جي سموري پاڪستان کي ملي. اڪري سنڌ جا اٽڪل ۱۰-۱۲ لک هندو پنهنجا گهر ٺڪر، ملڪيتون ۽ ڌنڌا، جايون زمينون ڇڏي هندستان ۾ آيا.

سنڌي هندن جي سنڌ مان لڏي اچڻ جي ڳالهه ۾ ڪي واد وواد سوال اٿاريا ويندا آهن. مثلن اهو ممڪن هو يا نه ته ڪو حصو سنڌ جو هندستان سان رهي ها. سنڌ جا هندو، اُتان جي مسلمانن جي روش ڪارڻ سنڌ ڇڏڻ لاءِ مجبور ٿيا يا سنڌ ۾ هندستان مان مسلم پناهگيرن جي اچڻ ڪارڻ. سنڌ ۾ وري واپس هلڻ ممڪن آهي يا نه، هتي هندستان ۾ اسان ڪو ٽڪرو وٺي سگهون ٿا ڇا. اهي مڙيئي اهڙا واد وواد سوال آهن جو انهن تي ۾ تفصيلوار بحث ڪرڻ هن ڪتاب ۾ ممڪن ڪينهي. صرف ٿوري ۾ ڪي حقيقتون هتي درج ڪري سگهجن ٿيون. شري جئرامداس "هندواسي" ۾ شايع ٿيل هڪ ليک ۾ انگ اکر ڏيئي ڏيکاريو هو ته سنڌ ۾ ڪوبه ضلع اهڙو ڪو نه هئو جتي هندن جي گهڻائي هجي. سنڌ ۾ هندو ۽ مسلمان شروع ۾ نه مٺ محبت ۾ رهندا هئا مگر سنڌ جي جدا ٿيڻ کان پوءِ

---

* پاڪستان ۱۴ آگسٽ تي وجود ۾ آيو.

www.drpathan.com Page # 251

۾ خاص ڪري مسلم ليگ جي زور ڀڪڙڻ ڪاڻ سنڌ جي مسلمانن جي رخ ۾ ڦيرو اچڻ لڳو هو. مذڪوره گاهه جا فساد، کهڙي جو مشهور گفتو ته "مان اهو ڏيهن ڏسڻ چاهيان ٿو جڏهن هندن جون زالون مسلمانن جي گهرن ۾ ٿانو ڌوئينديون جيئن اڄ مسلم زالون هندن جي گهرن ۾ ڌوئن ٿيون" * ۽ جي. ايم. سيد جي سنڌ اسيمبليءَ ۾ ڪيل تقرير ته "اسان هندن کي هتان ائين لوڏي ڪڍنداسون جيئن جرمنيءَ مان يهودين کي لوڏي ڪڍيو ويو،" * ڳالهائي حقيقتون آهن. سڀ کان وڌيڪ ڳالهه ته سنڌ اسيمبلي سڄي هندستان ۾ هڪ ئي اسيمبلي هئي جنهن پاڪستان جي طلب جي پنيرائيءَ ۾ ٺهراءُ پاس ڪيو. خود پنجاب ۽ بنگال ۾ جتي مسلمانن کي گهڻائي هئي انهن جي اسيمبلين ۾ به اهڙو ٺهراءُ پاس ڪونه ٿيو هو. آخر ۾ ٦ جنوري ١٩٤٨ تي ڪراچيءَ ۾ جا هندن جي گهرن جي ڦرلٽ ٿي ۽ سکن جو قتل ٿيو، ان واقع سنڌ ۾ رهيل هندن جو آخري ٻاقي ويساهه ٽوڙي ڇڏيو.

سنڌي هندن جو هندستان ۾ اچڻ سنڌين لاءِ رحمت ٿيو آهي يا زحمت سو هڪ وڌيڪ وادوادي سوال آهي. ڪيترن سنڌين کي ائين چولدو پڌرو آهي ته پاڪستان ٢٠ سال اڳ چوڪين ٿيو. لوڪمانيه تلڪ ئي جڏهن بغاوت جي قلم هيٺ ڪيس ٿيو تڏهن هن چيو: ڪي اعليٰ شڪتيون آهن جي انسان جي قسمت ٺاهين ٿيون. ڪهڙي خبر ان شڪتيءَ جو اهو رايو آهي ته جنهن آديش لاءِ مان لڙان ٿو سو منهنجي ٻاهر آزاد رهڻ جي ڀيٽ ۾ اندر ٻانڌي

*K. R. Malkani "Sind Story" P. 156. and P. 121

www.drpathan.com Page # 252

ٿي رهڻ سان وڌيڪ ڦلي ڦاٽي.”

ساڳيءَ طرح چئي سگهجي ٿو ته ڪهڙي خبر ته اُهيءَ ساڳيءَ شڪتيءَ جي اها چاهنا هجي ته اسان سنڌي هندو سنڌ ۾ رهڻ جي عيوض هتي وڌيڪ ڦلندا ڦلنداسون.

هڪ ڳالهه وسارڻ نه گهرجي ته اسان مان گهڻن جا وڏا، ڏاڏا پڙڏاڏا، هندستان مان ئي سنڌ ۾ ويا هئا. ڇو ڪ ته اِئين سمجهون نه پلي پئڪي اسين وري پنهنجي ئي گهر ۾ واپس آيا آهيون انگريزي چوڻي مثل پئڪنڊز پٽ واپس گهر ۾ آيو.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 253

آزاديءَ جي ڀڄ ۾ سنڌ جو ڀاڱو

ڀاڱو - ٢ (ضميمو)

ضميمو ١- مهاتما گانڌيءَ جو ڀاشڻ

[٨ آگسٽ ١٩٤٢ تـــي ٻمبئـــيءَ ۾ آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي ميڙ ۾ "ڀارت ڇـڏي وڃو" واري ٺهراءَ جي پـاس ٿيڻ بعـد، مهاتما گانڌيءَ جي ڪيل ڀاشڻ جو اختصار]

زاديءَ جي ڀڄ ۾ يڪمشت ٿيو!

منهنجي دل ۾ گهڻو ڪجهه آهي، جو مان هن ميڙ اڳيان
ر ڪرڻ ٿو چاهيان. هڪ ڳالهه جا منهنجي دل ۾ سڀني
ڪيه هئي، سا ته مون اڳ ۾ ئي توهان کي ٻڌائي آهي.
توهان کي خاطري ٿو ڏيان ته مون لاءِ اهـــو حياتي ۽
ت جـــو سوال آهي. جيڪڏهن اسين هندو ۽ مسلمان
ڪهن چڪناڻ ۽ من ۾ ذرو بـــه غير رکڻ کان سواءِ دلي
ڪتا ڏسڻ ٿا چاهيون ته اڄ ته اول پاڻ ۾ ٻـڌي ڪري
سلطنت شاهيءَ جي زنجيرن مان پاڻ کي آزاد ڪريون.
ڪڏهن پاڪستان آخر هندستان جو هڪ حصو ٿيڻو آهي
هندستان جي آزاديءَ جي ڀڄ ۾ شامـل ٿيڻ ۾ مسلمانن
ڪهڙو اعتراض ٿي سگهي ٿو؟ تنهن ڪري اول ته اهو
وري آهي ته هندو ۽ مسلمان هندستان جي آزاديءَ لاءِ
نو ڪلهي سان لائي بيهن. جناح صاحب سمجهي ٿو ته

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 254

لڙائي اچا گهڻو وقت هلندي. ليڪن مان هن سان شاهراه
۾ آهيان. جيڪڏهن لڙائي وڌيڪ ڇهن مهنن تائين هلي
۽ اسان چين کي ڪين بچائي سگهنداسين؟

آزادي ترسي نٿي سگهي

انگريز مان هڪدم آزادي چاهيان ٿو ۽ جيڪڏهن ٿي
سگهي ته اڄ رات، پرڀات کان به اڳ. آزادگي هميشه امداد
اچڻ تائين ترسي نه ويهندي. جيڪڏهن امداد اچي نه
سگهيو آهي ته آزاديءَ لاءِ هوندن ڪان وڌيڪ قربانيون
ڪرڻيون پونديون. پر ڪانگريس کي يا ته آزادي هٿ
ڪرڻي آهي يا ته ان ڪوشش ۾ صفحه هستيءَ تان ميسارجي
وڃڻو آهي. ۽ هيءَ ڳالهه وسارڻو نه ته جنهن آزاديءَ لاءِ
ڪانگريس لڙي رهي آهي، سا جيڪڏهن ملي ته صرف
ڪانگريسين لاءِ ڪانه ٿيندي پر هندستان جي چاليهه ڪروڙ
جنتا لاءِ ٿيندي. ڪانگريسين کي هميشه ماڻهن جو نشڪام
شيوڪ ٿي رهڻو آهي.

زبردستي راڄ يا لوڪشاهي؟

قائداعظم چيو آهي ته جيڪڏهن انگريز راڄ ڌيڻ لاءِ
تيار آهن ته ليگ به ڪانگريس راڄ وٺڻ لاءِ تيار آهي ڇاڪاڻ ته
انگريزن حڪومت مسلمانن کان هٿ ڪئي هئي. ڪئن به،
اهو ته مسلم راڄ ٿيندو. مولانا صاحب يا مون جيڪا آڇ
ڪئي هئي، ان ۾ مسلم راڄ جو اشارو ٿي ڪونه هو نه انجو
مطلب مسلم زبردستي ٿي هو. ڪانگريس ڪنهن به هڪ
جماعت يا جاتيءَ جي زبردستيءَ ۾ اعتقاد ڪين رکي. هن
جو وشواس لوڪشاهيءَ ۾ آهي جنهن جي دائره ۾ مسلمان،

www.drpathan.com Page # 255

هندو، ڪرستان، پارسي، يهودي هر هڪ فرقو جيڪو هن شاهي ٻاڳاڻ ملڪ ۾ رهي ٿو، سو اچي وڃي ٿو. جيڪڏهن مسلم راڄ اڻ ٽُـر آهي ته ڀلي اچي، ليڪن اسان اُن کـي پنهنجي قبوليت جو ثبوت ڪيئن تا لـڳائي سگهون؟ اسين هڪ فرقي جي ٻئي فـرقـي مٿان حڪمرانـي ڪيئن قبول ڪري تـا سگهون؟

هندستان سيني جو آستان

هن ملڪ ۾ ڪيئين لـکـ مسلمان هندن مان ئي ٿيا آهن. انهن جو مادر وطن هندستان کـانسواءِ ٻيو ملڪ ڪيئن ٿـو ٿي سگهي؟ ڪجهه سال اڳ منهنجي وڏي فرزنـــد اسلام اختيار ڪيو. هنجو وطن ڪهڙو چئبو. پور بندر يا پنجاب؟ مان مسلمانـن کان ٿو پڇان. جيڪڏهن هندستان توهان جو نه آهي ته ڀلا توهان ڪهڙي ملڪ جا آهيو؟ منهنجي پٽ، جنهن اسلام اختيار ڪيو، اُن کي جيڪر ٻيو وطـــن ڏيو؟ هن ڌرم بدلايو، تڏهن سندس ماءُ ـا کيس هڪ خط لکيو هو جنهن ۾ پڇيائينس، "تـو اسلام ۾ داخل ٿيڻ کانپوءِ شراب پيئڻ ڇڏيو آهي يا نه، ڇاڪاڻ ته اسلام پنهنجن پوئلڳن کي اُن کان منع ٿو ڪري؟" جي سندس اسلامي مذهب اختيار ڪرڻ ڪري ڪُجهو ن ٿي هجيو ن، انهڪي لکيائين، "مونکي هن جي مسلمان ٿيڻ جو ايترو فڪر نـه آهي جيترو سندس شرابخوريءَ جو، توهين پاڪ مسلمان ٿي ڪري هنجي هڪ مسلمان ٿيڻ جي حيثيت ۾ شرابخوري بـرداشت ڪري سگهندا؟ شراب پيئڻ ڪري هن پاڻ کي ذليل ڪري ڇڏيو آهي. جيڪڏهن توهان هن کي وري انسان بڻائيندا تـــه مان سمجهنديس ته سندس مذهب مٽائڻ جو نتيجو سٺو ئي

www.drpathan.com Page # 256

اڪثر. تنهنڪري توهان مهرباني ڪري ٻڌايو ته هو هڪ
مسلمان جي حيثيت ۾ شراب ۽ عورت کان ڪنارو ڪري.
جيڪڏهن اهو ڦيرو نه آيو ته هندو مذهب متاثر ٿي اجايو
ٿيو ۽ اسين ٻه سائنس اسڪار ڪيڏا رهنداسين؟"

هندستان ۾ جيڪي به مسلمان رهن ٿا انهن جو وطن
لاشڪ هندستان ئي آهي. انڪري هرهڪ مسلمان کي
هندستان جي آزاديءَ جي لڙائيءَ ۾ سهڪار ڪرڻ گهرجي.
ڪانگريس ڪنهن خاص پارٽيءَ يا مذهب جي نه آهي پر
اها سڄي قوم جي آهي. مسلمان لاءِ رستو کليل آهي. هو
ڪانگريس جون واڳون وٺي سگهن ٿا. جيڪڏهن هو چاهين
ته ڪانگريس ۾ مڙني پارٽيءَ ۾ داخل ٿي انڪي ان رستي تان
هلائين جو کين چڱو ٿو لڳي. ڪانگريس هندن جي پاران
ڪو نه ٿي وڙهي پر سڄي قوم جي پاران، جنهن ۾ ٿورائيءَ
وارن جاتيون به اچي وڃن ٿيون. جيڪڏهن مان ائين ته
ڪو هڪ به مسلمان ڪنهن ڪانگريسيءَ هٿان مئو آهي ته
جيڪر مونکي بيحد ڏک ٿئي. ايندڙ انقلاب ۾ ڪانگريسي،
هڪ مسلمان کي هندوءَ جي وار کان بچائڻ لاءِ جان قربان
ڪرڻ کان به نه ڇڪندا ۽ اهڙيءَ طرح هڪ هندوءَ کي بچائڻ
لاءِ پڻ کين اهوئي ڪم ڪرڻو پوندو. اهو منهنجي سنڌن اصول
جو هڪ جزو ۽ اهنسا جو تت آهي. اهڙن موقعن تي توهان
کي چست دماغ رکڻو پوندو. هرهڪ ڪانگريسيءَ جو پنهنجي
سنسٿا ڏانهن اهو فرض آهي پوءِ هو هندو هجي يا مسلمان.
جو به مسلمان هن طريقي تي عمل ڪندو سو جڻ اسلام جي
سچي خدمت ڪندو. ايندڙ لڙائي جا ساري ديش ۾ ڦهلجي
ويندي ۽ جا اسانجي آخرين پڙ ٿيندي، تنهن ۾ فتح حاصل

ڪرڻ لاءِ اسانجو هڪ ٻئي ۾ وشواس هئڻ ضروري آهي.

مون چيو آهي ته هن دفع اسانکي گھٽيون وڏيڪ قربانيون ڪرڻيون پونديون ڇاڪاڻ ته مسلم ليگ ۽ انگريز ٻئي اسانجا مخالفتي آهن. سر فيڊرل پڪل جيڪو ڳجھو سرڪيولر ڪڍيو آهي سو توهان ڏٺو آهي. هن جيڪو رستو اختيار ڪيو آهي سو اڻگهات برابر آهي. ان ۾ ڪليو ڪلايو انهن سنستائن کي جيڪي برسالي ڪڪيءَ جيان اوچتو اسرن پيئون، ڪانگريس جو مقابلو ڪرڻ لاءِ پڙڪايو ويو آهي. ان طرح اسانکي هڪ اهڙيءَ سلطنت جو مقابلو ڪرڻو آهي، جنهنجا طريقا ٿي آڏا اُبتا ۽ ڪڏا آهن. اسانجو رستو سڌو سنئون آهي، جنهن تان اسين اکيون ٻوٽي به هلي سگهون ٿا. اهائي ستياگره جي خوبي آهي!

مان خاموش رهي نه ٿو سگهان

ستياگره ۾ دغا، دولاب ۽ ڪوڙ لاءِ ڪابه جاءِ نه آهي. ڪوڙ ۽ ٺڳي اڄ دنيا کي پنهن لي اچائي رهيا آهن. مان ايڏيان بهت جيان اهو سڀ ڏسي ٿو سگهان. مون سڄي هندستان جي ڇڄيءَ طرح لورو ڪيو آهي. شايد هن وقت ٻئي ڪنهن به اهڙو گشت نه ڪيو هوندو. ڪروڙها لي زبان لاچار هندواسين کي مون ۾ هڪ دوست ۽ عيوضي نظر آيو ۽ مون پاڻکي سندن حالت ۾ ايترو ڦيرو آندو جيترو هڪ انسان لاءِ ممڪن هو. مون سندن اکين ۾ سنهي جي جوت ڏٺي جنهن سان مان هيٺڙ هن اسٽيءَ ۽ زور زبردستيءَ لي ٻڌل سلطنتشاهيءَ کي ناس ڪرڻ ٿو چاهيان ۽ الحجو پورو پورو فائدو وٺڻ ٿو چاهيان. هن سلطنت ڪھڙيون نه زبردست تيارون ڪيون هجن ته به اسانکي سندس چنبن مان ضرور

www.drpathan.com Page # 258

آزاد ٿيڻو آهي. هن نازڪ گهڙيءَ ۾ مان ڪيئن صبر ڪري وهان ۽ پنهنجيءَ روشنيءَ کي پاڻ کان لڪائي ڇڏيان؟ ڇپائين کي چوان ٿا ته توهان ڪجهه وقت صبر ڪريو؟ اڄ جيڪڏهن مان سالت ڪري موڪو پڇجي وهندس ته ايشور مون کان حساب وٺندو ته هن جيڪو خزانو مونکي هن پرندڙ ميچ ۾ ڪم آڻڻ لاءِ ڏنو هو، سو مون ڇو ڪين ڪم آندو؟ انهن ته هجي ها ته، جئن مون هيترا سال توهانکي پڻ روڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته هينئر ته توهانکي وڌيڪ ترسڻ لاءِ چوان ها. پر هينئر جيڪي حالتون آهن سي برداشت ڪري نٿيون سگهجن ۽ ڪانگريس لاءِ پيو ڪو رستو ٻيو ڪو نه آهي.

هن وچواڙي عرصي لاءِ

ٺهن هوندي ته سڄي پڌ هن گهڙيءَ کان وٺي شروع ڪانه ٿي ٿئي. توهان فقط پنهنجي سڄي طاقت منهنجي هٿن ۾ ڏني آهي. هاڻي مان وائسراء کي ٻڌندس ۽ کيس ڪانگريس جي گهر قبول ڪرڻ لاءِ چوندس. ان ڪم ۾ شايد ٻه يا ٽي هفتا لڳي وڃن ان وچ ۾ توهان ڇا ڪندا؟ ان وچواري توري عرصي لاءِ ڪهڙو پروگرام آهي جنهن ۾ سڀ حصو وٺي سگهن ٿا؟ توهانکي ته خبر آهي ته سڀ کان اول جيڪا ڳالهه مونکي وٺي ٿي سا آهي چرخو هلائڻ. مولانا مون کان سوال پڇيو، مون کيس ٻه، اهوئي جواب ڏنو. پهريائين ته هن اها ڳالهه قبول ئي نٿي ڪئي پر پوءِ ان جي مهما سمجهيائين. جوڙجڪي پروگرام جنهن ۾ چوڏهن اسم تسيل آهن، سو ته توهانجي اڳيان آهي، ان تي عمل ڪريو. ان کانسواء وڌيڪ توهان کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟ مان توهان کي ٻڌائيندس.

www.drpathan.com Page # 259

هن گهڙيءَ کان وٺي، توهان مان هر هڪ جٽو، زال توڙي مرد، پاڻ کي آزاد سمجهي ۽ اهڙيءَ طرح هلي جٽڪ هو آزاد آهي ۽ سلطنتشاهيءَ جي دٻاءَ هيٺ نہ آهي.

اهو ڪو خيالي ڳپوڙو نہ آهي جو مان توهان اڳيان پيش ڪريان. اهو آزاديءَ جو تت آهي، جڏهن وقت هڪ غلام پاڻکي آزاد سمجهي ٿو، ته ان گهڙيءَ سندس غلاميءَ جا بندن ٽٽي ٿا پون. صاف صاف مالڪ کي چوندو: ”هن گهڙيءَ تائين مان تنهنجو غلام هوس، پر هن کانپوءِ مان تنهنجو غلام نہ آهيان. جيڪڏهن تنهنجي مرضي پوي تہ تون موکي ماري سگهين ٿو، پر جيڪڏهن تون موکي زنده ڇڏين ٿو تہ مان توکي پڌائڻ ٿو چاهيان تہ، جيڪڏهن تون خوشيءَ سان موکي هن بندن کان آجو ڪرين تہ مان توکان ٻيو ڪي ڪين گهرندس. تون موکي کاڌو ۽ ڪپڙو ڏيندو هئين، جيتوڻيڪ اهي شيون مان پنهنجي محنت سان به هٿ ڪري ٿي سگهيس. هيلتائين ڏٽيءَ کي ڇڏي مون توکي کاڌي ۽ ڪپڙي لاءِ مدار ٿي رکيو ليڪن اڄ موکي ايشور جو الهام آيو آهي جو آزاد ٿيڻ لاءِ ترغيب پيو ڏئي ۽ اڄ مان آزاد انسان آهيان ۽ اڳتي ڪڏهن بہ توتي مدار ڪين رکندس.“

اها خاطري رکو تہ مان وائسراءِ سان وزرائن وغيره لاءِ سوڌو ڪين ڪندس. پورن سوراج کانسواءِ ٻي ڪا بہ ڳالهہ موکي راضي ڪري نہ سگهندي. ممڪن آهي ہو لوڪ تان لون لاهڻ يا شراب ۽ نشي وغيره جي بندش جون رٿون، ليڪن آزاديءَ کانسواءِ مان ٻي ڳالهہ ڪين ٻڌيندس.

www.drpathan.com(Page # 260

ڪنڌاسين يا مرنداسين

اڄوڪي ڏينهن، ٢ آگسٽ سن ١٩٤٢ع تي، هي ننڍڙو منتر، جو مان توهان کي ڏيان ٿو. اهو پنهنجي دل تي اُڪري ڇڏيو ۽ جيڪو به ساهه کڻو، ان سان گڏ هميشه جاپ ڪندا رهو. اهو منتر هي آهي: ”اسين ڪنداسين يا مرنداسين. يا ته اسين هندستان کي آزاد ڪنداسين يا ان جتن ۾ جان ڏينداسين. ليڪن پنهنجي غلاميءَ کي ڏسڻ لاءِ زنده نه رهنداسين.“ هرهڪ سچو ڪانگريسي، مرد توڙي زال، انهيءَ اٽل ارادي سان هن ستياگره ۾ گهڙندو ته مان پنهنجي وطن کي غلام ۽ بندن ۾ جڪڙيل ڏسڻ لاءِ زنده نه رهندس. اهو توهان جو انجام هئڻ گهرجي. جيلن کي خيال مان ئي ڪڍي ڇڏيو. جيڪڏهن سرڪار مونکي آزاد رهڻ ڏنو ته مان توهان کي جيلن پرڻ جي تڪليفن کان ڇڏائيندس. هن وقت جڏهن سرڪار تڪليفن ۾ آهي، تڏهن مان ان تي قيدين جي وڏي تعداد جي سنڀال لهڻ جو بوجو ڪين وجهندس. هن وقت کان وٺي هرهڪ زال يا مرد ۾ اها سرت هئڻ گهرجي ته جيستائين اسين ڪاڏون ٿا يا جيئون ٿا، سو آزادي هٿ ڪرڻ لاءِ ۽ جيڪڏهن ضرورت پيئي ته ان مقصد کي رسڻ لاءِ جان ڏيڻ کان به ڪين گسنداسين. اهو ايشور اڳيان انجام ڪريو ۽ توهان ڪڏهن به سک سان نه ويهو نه سکيا، جيستائين آزادي حاصل نه ٿي آهي ۽ ان کي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ۾ سر ڏيڻ لاءِ به تيار رهندا. جيڪو جان وڃائي ٿو سو ان کي پائي ٿو ۽ جيڪو ان کي بچائڻ جي ڪوشش ڪندو، سو اوس وڃائيندو. آزادي ڪاڏر ۽ ڪمزور انسان لاءِ نه آهي.

www.drpathan.com Page # 261

اخبار نويسن ڏانهن

اخبار نويسن لاءِ ٻه ٻه لفظ چوندس. توهان هيلتائين قومي طلب جي جيڪا پيروائي ڀڳي ڪئي آهي، تنهن لاءِ توهان مبارڪون لهڻيون. جن رنڊڪن ۽ بندشن هيٺ توهان کي ڪم ڪرڻو پوي ٿو، ان جي مون کي سڌ آهي. پر هينئر مان اوهان کي اعلائي صلاح ڏيندس ته جن زنجيرن ۾ جڪڙيل آهيو، اهي ٽوڙي ڇڏيو. اهو اخبارن جو ئي مرڪ آهي ته هو اڳواڻي ڪن ۽ ٻين کي مثال ڏئي ڏيکارين ته ملڪ لاءِ ڪيئن جان ڏجي. توهان وٽ اهو قلم آهي جنهنکي سرڪار نپائي نٿي سگهي. مون کي خبر آهي ته پريس وغيره جي صورت ۾ توهان وٽ وڏيون ملڪيتون آهن، جنجو توهانکي ڏپ ٿيندو ته سرڪار متان ضبط ڪري ڇڏي. مان ائين نٿو چوان ته توهان جاڻي ٻجهي ضبطيءَ کي سڏ ڪريو. مان ته جيڪر پنهنجي قلم کي ڪڏهن به نه دٻايان پوءِ ڀل ته پريس ضبط ٿي وڃي. پر مان توهان کان اُن آخرين قربانيءَ جي طلب نٿو ڪريان. مان هڪ وچين واٽ ٿو ٻڌايان. توهانکي پنهنجي سٽينڊ لڳسي ڪاٽڻي وڌڻي رکڻ گهرجي ۽ اعلان ڪريو ته توهان موجوده بندشن هيٺ لکڻ بند ڪندا ۽ تڏهن ئي قلم هٿ ۾ کڻندا جڏهن هندستان آزادي حاصل ڪندو. توهان سر فريڊرڪ پڪل کي چئي سگهو ٿا ته هو توهان کان حڪم جي پابندي ڪرڻ جي اميد نه رکي. ڪيس ٻڌايو ته سنڌس پريس لوٽ ۾ اسرو ڪوڙ پڙيل آهي ۽ توهان انهن کي ڇپڻ کان انڪار ٿا ڪريو ۽ توهان ڪليءَ طرح ظاهر ڪندا ته توهان دل و جان سان ڪانگريس سان شامل آهيو. جيڪڏهن توهان ائين ڪندا ته جيستائين سج

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 262

پيچ لڙائي شروع ٿئي، تنهن کان اڳ ”سڄو وايو منڊل ئي ڦيرائي
ڇڏيندا.

راجائن ۽ جوابن ڏانهن

مان راجائن کان ٻا عزت تمام نيڏي گهر ٿو ڪريان. مان
سڀني خير خواهه آهيان. مان هڪ رياست ۾ ڄائو هوس. منهنجو
پتا اُن رياست جو وزير اعظم هو. هڪ دفع هن پنهنجي راجا
کاڌسواءِ ٻئي ڪنهن کي به سلام ڪرڻ کان انڪار ڪيو. پر
هن راجا کي اُئين ڪو نه چيو جئن مان سمجهان ٿو ته کيس
چوڻ گهرڄو هو ته هو پنهنجي وزير کي وويڪ خلاف ڪم
ڪرڻ لاءِ زير بار ڪري سگهي. مون لوڻ جو نمڪ کاڌو
آهي ۽ مان اُنهن جو مدد خواهه ڪين ڪيندس. هڪ وفادار
خادم جي حيثيت ۾ منهنجو فرض آهي ته کين چتاءُ ڏيان ته
منهنجي ڇيڙي ڇيڪڏهن هو ڪجهه ڪندا ته آزاد هندستان
۾ ڪين عزت پريو درجو ملندو. جواهرلعل جي آزاد هندستان
جي اقتشي ۾ نه خاص حقن لاءِ نه خاص حقن واري درجي لاءِ
ڪا جڳهه آهي. جواهرلعل سڀ ملڪيت قومي سرڪار جي
سمجهي ٿو. هن کي صرف ٻه رٿيل گهرجي ۽ هو هندستان
کي رڳو پناندڙ وري اڏڻ ٿو چاهي. هو اڏاڻ چاهي ٿو،
ليڪن مان نه. جنهن هندستان جي تصوير منهنجي دماغ ۾
آهي، ان ۾ مون لوڻ ۽ زميندارن لاءِ به جاءِ ڇڏي آهي.
مان امرا سان راجائن کي چوندس ته راجائي، ليڪڻ سان
ماڻيو. راجائن کي پنهنجي ملڪيتن جي مالڪيءَ کان هٿ
ڪڍڻ کپي ۽ ٻاڻ کي صرف اُنهن جو سنڀاليندڙ سمجهن. هو
پنهنجي ماڻهن کي چون ”توهين ئي رياست جا مالڪ ۽
حاڪم آهيو، اسين صرف توهان جا خدمتگار آهيون.“ مان

www.drpathan.com Page # 263

(١١)

جيڪر راجائن کي چوان ته هو ماڻهن جا خادم ٿين ۽ پنهنجن کيل خدمتن جو انهن کي حساب ڪتاب ڏين. سلطنتشاهي راجائن کــي طاقت ڏيڻي سگهي ٿــي، ليڪن هنن کـي پنهنجن ماڻهن کان مليل طاقت وڌيڪ پسند ڪرڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن هو ڪي اردوش مزا ماڻڻ چاهين ٿا ته اهي پڻ، پاڻ کي خلق جو خادم سمجهي ڪـن. مــان ڪين ڪنگالن جيان رهڻ لاءِ نٿو چوان. پر مان جيڪر ڪانئن پڇان، ”توهان هميشه غلام رهڻ ٿا چاهيو ڇــا؟ هڪ ڌاري طاقت اڳيان سجدو ڀرڻ کان پنهنجي ماڻهن جي حڪومت ڇـو ڪين ٿا پسند ڪريو. توهان پوليٽڪل ڪاڻي ڏانهن لــکي سگهو ٿـا ته ”عام ماڻهو هاڻي سجاڳ ٿيا آهن ۽ اسين اهڙي آفت جو مقابلو ڪيئن ڪريون، جنهن اڳيان وڏيون وڏيون شهنشاهتون به ستن ٿيون جهلي سگهن؟ الڪري اج ڪــان پوءِ اسان ماڻهن جــا آهيون. ٻڌنداسين، ٽرنداسين، ته به هنن سان گڏ.“ وشواس رکو ته جو رستو مان توهان کي ٻڌايان ٿو اُن ۾ ڪا به بي قاعدگي نه آهي. جيتري قدر مونکي خبر آهي، اوتري قدر اهڙا ڪي به عهدناما ٿيل نه آهن، جن سببان سلطنت شاهي راجائن کي دٻائي سگهي ٿي. رياستن جــا ماڻهو پڻ اهو اعلان ڪندا ته جيتوڻيڪ هو اوائن جي رعيت آهن، تڏهن به هو هندستاني قوم جو هڪ جزو آهن ۽ هــو راجائن جي رهنمائي تڏهن قبول ڪندا، جڏهن هو پنهنجو نصيب پنهنجن ماڻهن سان ٻڌل رکندا، ٻيءَ حالت ۾ نـه.

جيڪڏهن هيءَ ٻڌرائي راجائن کــي ڪاوڙائي ٿي ۽ هو ماڻهن کي مارڻ پسند ٿا ڪن ته ماڻهو بهادريءَ سان ۽ ٻدا هيڪ موت قبوليندا ليڪن پنهنجا لفظ واپس نه وٺندا.

www.drpathan.com Page # 264

ٻڌڻ رکڻ گندو

ڪجھ به ٻڌڻ جهڙي طرح نه ٿيڻ گهرجي. هيءَ اسان جي
ڪلي بغاوت آهي. هن اڙائيءَ ۾ ڪجھ رکڻ ڏوهه آهي. هڪ
آزاد خيال ماڻهو ٻڌڻ هلچل ۾ شامل ڪين ٿيندو. ممڪن
آهي ته جڏهن توهان آزادي حاصل ڪريو تڏهن منهنجي
صلاح جيءَ اُهتو پنهنجي سي. آءِ. ڊي. رکو ليڪن موجوده
هلچل ۾ اسانکي هرڪو ڪم ظاهران ظهور ڪرڻو آهي ۽
پٺ ڏيئي پيرڻ بدنا سيدو سامهون ڪري گوليون سهڻيون
آهن. هن قسم جي هلچل ۾ ٻڌڻ گناهه آهي ۽ بلڪل
خبرداريءَ سان ٿنائڻ گهرجي.

سرڪاري ملازمن ڏانهن

مونکي سرڪاري ملازمن کي ٻه ٽي لفظ چوڻا آهن.
جيڪڏهن سندن مرضي نه هجي ته ڀلي هو نوڪرين کان
استعفا نه ڏين. سرڳواسي رانابي، جج نوڪريءَ کان استعفا
نه ڏني پر هن ڪليءَ طرح چيو ته هو ڪانگريسي هو. هن
سرڪار کي چيو ته جيترو ٺيڪ مان جج آهيان، اوڏهن ته
ڪانگريسي آهيان ۽ مان ڪليءَ طرح ڪانگريس جي اجلاس
۾ ويندس پر ساڳئي وقت منهنجا سياسي ويچار جج جي
جي حيثيت ۾، منهنجي فيصلي جي بي رپائيءَ تي غالب
ڪين پوندا. هن سوشل رفارم ڪانفرنس، ڪانگريس جي
ئي پنڊال ۾ سڏائي. مان سڀني سرڪاري ملازمن کي
چوندس ته هو رانابي جي پيروي ڪن ۽ سر فريڊرڪ پڪل
جي ٻڌهي سرڪيولر جي جواب ۾ ڪانگريس سان پنهنجو
لاڳو ڏيکارين.

صرف اهي ڳالهيون مان توهان کان ڪرائڻ ٿو چاهيان.

www.drpathan.com Page # 265

هيڏانهن مان وائسراءِ ڏانهن خط لکندس پر توهان اها لکپڙهه جيستائين مان وائسراءِ جي منظوريءَ سان اها ڇپائيندس تيستائين پڙهي نه سگهندا. پر اينتري آزادي توهان کي به آهي ته توهان کين ڪو ٻڌايو ته جيڪا گهر مان خط ۾ لکندس، توهان ان جي پٺڀرائي ڪريو. هڪ ججمون وقت آيو ۽ چيائين ”اسان کي بالا مرڪزن مان ٻڌڻ سرڪيولر پيا اچن. اسان ڇا ڪريون؟“ چيومانس ”جيڪڏهن مان توهانجي جاءِ تي هجان ته جيڪر انهن سرڪيولرن ڏانهن ڌيان ئي نه ڏيان. توهان کليءَ ريت سرڪار کي چئي سگهو ٿا ته ”توهانجو ٻڌو سرڪيولر پهتو، پر مان ته ڪانگريس سان آهيان. جيستوڻيڪ پهنت گذران لاءِ سرڪار جي نوڪري ڪريان ٿو پر توهانجا هي ٻڌا سرڪيولر ڪنهن به صورت ۾ ڪو نه مڃيندس ۽ اهڙو رستو اختيار ڪو نه ڪندس.“

سولجرن ڏانهن

موجوده پروگرام ۾ سولجر به اچي وڃن ٿا. مان هنن کي ائين ڪو نه ٿو چوان ته هيڏهن ئي نوڪرين تان استعفا ڏيئي لشڪر ڇڏي اچو. مون وٽ، جواهرلال وٽ ۽ مولانا وٽ ڪيترا ئي سولجر ايندا آهن ۽ چوندا آهن: ”اسين سچائي توهان سان آهيون. سرڪاري ظلم ۽ دٻاو مان بيزار ٿي پيا آهيون.“ انهن سپاهين کي مان چوندس، ”توهان سرڪار کي چئي سگهو ٿا ته اسان جون دليون ڪانگريس سان آهن. اسين نوڪريون ڪو نه ٿا ڇڏيون. تيستائين اسان توهان جي نوڪري ڪنداسين، جيستائين توهان جي ڳکهار پيا کائينداسين. اسان توهان جا انصاف لئي ٻڌل حڪم مڃينداسون، ليڪن پنهنجن پاڻن مٿان گوليون وسائڻ

www.drpathan.com Page # 266

کان صاف انڪار ڪيندو."

پر جن کي اينٽري ڪرڻ جي نه همت نه آهي، انهن کي مان ڪجهه ڪين چوندس. اهي پنهنجو رستو وٺندا. پر جيڪڏهن توهان صرف اينٽرو نه ڪري سگهيا ته ڪو سمجهو نه سچو وارو منڊل چڱڪ ڪڍليءَ جي اثر هيٺ اچي ويندو. جيڪڏهن سرڪار چاهي ته ڀلي ڪرگولن جي برسات وسائي. ليڪن دنيا ۾ ڪا به طاقت نه آهي جا توهان کي وڌيڪ وقت غلام رکي سگهي.

شاگردن ڏانهن

جيڪڏهن شاگرد هلچل ۾ ان خيال کان شامل ٿيڻ ٿا چاهين ته ٿوري وقت ڪاليجوءِ پڙهڻ ني لڳبي ويندا ته مان ڪين هن هلچل ۾ ڀرپور ورتي وڃڻ جي ليڪيل لڪو ڏيان. مان شاگردن کي چوندس ته جيستائين لڙائيءَ جو ڪو پروگرام نـاهيان ليستائين هو پروفيسرن کي چـون، "اسين ڪانگريس جا آهيون. توهان ڪانگريس جا آهيو يا سرڪار جا؟ جيڪڏهن ڪانگريس جا آهيو ته پوءِ توهانکي پنهنجون جڳهيون خالي ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. توهان ڀلي نوڪريون ڪريو، ليڪن اسانکي آزادي سيکاريو ۽ آزاديءَ ڏانهن وٺي هلو. دنيا جي سڀني آزاديءَ جي لڙائـن ۾ شاگردن سڀني کان گهڻو ڀرو ورتو آهي.

سڀئي ڀڄ شروع ٿيڻ کان اڳ، جيڪو وچوارو وقت اسان کي مليو آهي ان ۾ ٿورو گهڻو ڪم جو مون توهانکي ڏسيو آهي سو جيڪڏهن ڪندا ته ڀڄي قدم ڪڍڻ لاءِ ميدان تيار ٿي ويندو.

www.drpathan.com Page # 267

شڪرگذاري

اڄا به گهڻو ڪجهه آهي جو چوڻ ٿي مرضي اٿم، پر منهنجي دل ڀرجي آئي آهي. مون اڳم ٿي توهان جو گهڻو وقت ورتو آهي. اڄا ڪجهه انگريزيءَ ۾ به چوڻو اٿم. هيٺريءَ ڏيڻ لائين توهان مونکي جڏهن خيال ۽ صبر سان ٻڌو آهي، تنهن لاءِ مان توهان جا شڪر به ادا ٿو ڪريان. سچا سپاهي به جيڪر ائين ئي ڪن. گذريل ٻاويهن سالن ۾ مون پنهنجي تقرير ۽ تحرير تي ضابطو پئي رکيو آهي ۽ پنهنجي شڪتي گڏ پئي ڪئي اٿم. سچو برهمچاري اهو آهي جو پنهنجي طاقت اجائي نٿو وڃائي. تنهنڪري هو هميشه پنهنجي تقرير تي ضابطو رکندو. اها ئي هيٺون سالن لاءِ منهنجي سالم ڪوشش پئي رهي آهي. پر اڄ موقعو آيو آهي، جڏهن مون کي پنهنجي دل جو سمورو بوجهه توهان جي اڳيان هلڪو ڪرڻو هو. مون ائين ئي ڪيو آهي. جيتوڻيڪ ائين ڪرڻ سان توهان جي صبر تي ڪجهه زور ڏنو اٿم. ليڪن اُن جو مون کي ارمان نه آهي. مون پنهنجو سنيهو توهان کي ڏنو آهي ۽ توهان جي معرفت سڄي هندستان کي پهچايو اٿم.

(اُن ڪانپوءِ مهاتما گانڌيءَ انگريزيءَ ۾ هيٺين تقرير ڪئي :-)

نمائو شيوڪ

جن سڄڻن جي شيوا ڪرڻ جو اڄا مونکي موقعو مليو هو، تن اڳيان پنهنجي دل جو بار، اندران ئي اندران مون کي جلائي رهيو هو، هلڪو ڪرڻ ۾ مون تمام گهڻو وقت

www.drpathan.com Page # 268

ورتو آهي. مون کي سندن اڳوان ڪري سڏيندا آهن يا
ڌوڄي ٻوليءَ ۾ سڄاڻپ چوندا اٿم. پر مان پنهنجي
حالت کي ان درشٽيءَ ۾ ڪو نه ڏسندو آهيان. سواءِ پريم
جي مون وٽ ٻيو ڪو هٿيار نه ڪونهي، جنهن سان ٻين
تي مان پنهنجي اختياري مڙهيان. هڪ لٺ سان هلان ٿو
ڪريان ٿو، جنهنڪي توهان ڪنهن به تڪليف بنا، ٿوريئي
زور سان ٽڪر ٽڪر ڪري سگهو ٿا. اها منهنجي ٽيڪ
آهي، جنهن جي مدد سان هلندو آهيان. اهڙي پڪلي
ماڻهوءَ تي جڏهن ڳري ۾ ڳرو بوجو وجهجي ٿو، تڏهن خوشيءَ
۾ هو قبولجي ڪو نه ٿو پوي. توهان اُن بوجي ۾ تڏهن
شريڪ ٿي سگهندا، جڏهن مان توهان جو ڪمائي نه، پر
شيوڪ ٿي اچان ۽ هم شريڪن ۾ اهو ئي مهندار آهي، جو
بهترين خدمت ٿو ڪري.

تنهنڪري جيڪي خيال منهنجي دل ۾ اُڀرن ٿا، انهن
۾ توهان کي ڀاڱي ڀائي ڪرڻ لاءِ بدل هوس ۽ جيترو ٿي
سگهيو آهي اوترو مون توهان کي ٻڌايو آهي ته توهانجو
پهريون قدم کڻڻو پيندو.

Gul Hayat Institute

لڙائي اڄ شروع ڪا نه ٿي ٿئي

مان توهانکي منڊ ۾ ٿي ٻڌايان ٿو ته سچي لڙائي اڄ
شروع ڪانه ٿي ٿئي. جنگ مان هميشه ڪندو آهيان تنهن
اڃا مونکي ڪيترا سال سڳڻا ڪرڻا آهن. بوجو ذري گهٽ
سهڻ کان ٻاهر آهي. جن جي نظرن ۾ هن وقت مون پنهنجي
سچي ڪارپت وڃائي آهي انهن کي به دليلن سان مڃائڻو
اٿم. مونکي خبر آهي ته گذريل ٽن هفتن ۾ ڪيترن ئي
دوستن جو مون مان وشواس لڪري ويو آهي. ايتري قدر

www.drpathan.com Page # 269

ور ڪي نه فقط منهنجي عقل ۾ شڪ ٿا آڻين پر ڪي نه
منهنجي ايمانداريءَ ۾ به گمان ٿا رکن. منهنجي سياڻپ
ڏا اهڙو خزانو نه آهي جنهن ڪـــي گهوائڻ ۾ مولکي ڏک
ٿيندو، ليڪن ايمانداري منهنجو تمام قيمتي خـزانو آهـي
ور گهوائڻ لاءِ مان بلڪل تيار نه آهيان.

لارڊ لنلٿگو

اهڙا موقعا ان انسان جي حياتيءَ ۾ ايندا آهن، جو سچ
ور سچو ڀوڳاهو هوندو ۽ ٻيا ڪنهن لوڀ ۽ پاڪائي جي ڀڃهن
ي سموري شڪتي انسان ذات ۽ ملڪ جي شيوا ۾ صرف
ڪرڻ جي چاهنا رکندو هوندو. گنڌيل پنجاهه سالن ۾ مون
الڪانسواءِ ٻيو ڪو رستو ئي نه ڏٺو آهي. مان انسان ذات
ور نماڻو شيوڪ آهيان ۽ ڪيترن موقعن تي مون سلطنت
ي پڇنديءَ آهر شيوا ڪئي آهي ۽ مان دعوي سان چوان
ـو ته سڄيءَ حياتيءَ ۾ مون پنهنجي شخصي فائدن لاءِ
ڪڏهن به ڪجهه نـــہ ڪئي آهــي. لارڊ لنلٿگو سان منهنجا
وستاڻا تعلق پئجي رهيا آهن ۽ اڄ ڏينهن تائين مولکي هن
سان دوستي هئڻ جو شرف حاصل آهــي. هـــيءَ دوستي
افيسري لاڳاپن کان مٿي آهي. لارڊ لنلٿگو منهنجو باهر ۾ هڙ
برداشت ڪندو يا نه، سا مولکي خبر نـــہ آهي پر هـــن ۽
منهنجي وچ ۾ شخصي ناتا پيدا ٿي ويا آهن. هڪ ڀيري هن
پنهنجي ڌيءَ سان منهنجي واقفيت ڪرائي. سندس نياڻو
مون ڏانهن کيڏڻجي آيو. مهاديو سان ته مون کان به وڌيڪ
ٻاهر اچڻي ويس ۽ ليڊي اُن ۽ هو مون وٽ آيا هئا. هوءَ
وٺندڙ ۽ جيئوان ڇوڪري آهي. مان هن جي چڱائيءَ ۾
چاهه وٺندو آهيان. اسان جي وچ ۾ جيڪو شخصي نانو آهي

www.drpathan.com Page # 270

آزاديءَ جي لڏ ۾

اڄ جي تصوير پيش ڪرڻ لاءِ مان توهان کي هي ننڍيون ننڍيون ڳالهيون ٻڌايان ٿو ته ڪهڙي ريت هندي هر ماڻهو بيچين ٿي رهيو آهي پر ان ۾ بيداريءَ جو احساس به آهي. ان کي سمجهڻ لاءِ ڪجهه نشانيون ٻڌايان ٿو جيڪي پڻ ته اسانجي نصيب ۾ جيڪڏهن اڳتي لکيل آهي ته هي شخصي سنهنڌ وچ ۾ ايندو. شايد مون کي شروعات به لارڊ لنلٿگو جي خلاف ڪرڻي پوي ڇاڪاڻ جو هو سلطنت جو عيوضي آهي. مون کي ته آئين پيو ڏسڻ ۾ اچي ته سلطنت جي طاقت جو مقابلو اڪيلا بي زبان انسان جي طاقت سان ٿي ڪرڻو پوندو، جنهن وٽ اهنسا کان سواءِ ٻيو ڪو هٿيار ٿي ڪونه هوندو ڇاڪاڻ ته هن هلچل جي ليکي صرف اهنسا آهي. اهو هڪ نهايت ڏک ڏيندڙ ڪم آهي، جو جنهن وائسراءِ سان منهنجا ههڙا ناتا آهن، ان سان مقابلو ڪرڻو پوندم. ڪيترا دفعا منهنجي ٿي ساڻن بابت هن منهنجي انجام لڳي وشواس ڪيو آهي. اها ڳالهه ظاهر ڪندي مون کي ڏاڍي خوشي ۽ فخر ٿو ٿئي. منهنجي اها زبردست خواهش آهي ته مان انگريزي قوم ۽ سلطنت سان سچار رهان. اهو مان ان ڪري ٿو چوان ته توهان کي ثابتي ڏيان ته جڏهن سلطنت منهنجو وشواس وڃائي ويٺي، تڏهن اهو انگريز، جو ان سلطنت جو وائسراءِ هو، سو به اها ڳالهه سمجهي ويو.

ووڪ جو آواز

انهن ڳالهين جي پس منظر ۾ مان دنيا اڳيان ظاهر ٿو ڪريان ته جيترو ٺيڪ اولهه جي ڪيترن دوستن جو وشواس وڃايو آهي، جنهن لاءِ مون کي افسوس پڻ آهي، ليڪن سڀني دوستيءَ يا پيار جي خاطر ۽ ڪيترين به مخالفت جي آڏو مان پنهنجي اندر آواز کي دٻائي ٿو سگهان، پوءِ توهان

www.drpathan.com Page # 271

ان کي ووڙڪ ڇڏيو يا منهنجي قدرلي سڀاو جي پرزرڪا ڇڏيو. ڪجهه مڙيو ئي منهنجي اندر ۾ آهي، جو موڪي پنهنجو درد پڌائڻ لاءِ زور ڪري رهيو آهي. مان انسان ذات کي سڃاڻان ٿو. جيتوڻيڪ مون ورلا جا گهڻا ڪتاب ڪونه پڙهيا آهن، نه ماڻهن جي وچ رهي ڪي قدر انجو ايپاس ڪيو اٿم. اهڙي ماڻهوءَ ڪي ئي ان بابت پوري ڄاڻ هوندي آهي. منهنجي اندر ڪڏهن نه موکي دوکو نه ڏنو آهي ۽ هميشه موکي چوي ٿو "توکي سڄي دنيا جي مقابلي ۾ ڪنڙو ئي بيهڻو آهي پوءِ توکي ڪٽي اڪيلو ئي بيهڻو پوي ڇو نه ايشور توکي اهو آديش ڏيئي رهيو آهي. دنيا پلي غضبناڪ نگاهن سان تو ڏانهن ڏسي، ڪڏهن نه توکي دنيا جي منهن ۾ گهور ڪري ڏسڻو آهي. ڀڄ نه! جا نميڙي وسنو منهنجي دل ۾ آهي، ان ۾ وشواس رک." اها چوي ٿي "دوست، زال سڀني کي وساري ڇڏ. ليڪن جڏهن لاءِ تون زنده رهيو آهين، جڏهن لاءِ آخر توکي مرڻو ئي آهي ان ڏانهن سچار رهه!"

مان زنده رهڻ ٿو چاهيان

وشواس رکو، دوستو مان مرڻ لاءِ آتو نه آهيان. مان پنهنجي خيالي ۾ جو سچو عرصو جيئڻ ٿو چاهيان. منهنجي خيال موجب اهو گهٽ ۾ گهٽ ١٢٠ سال آهي. تيستائين نه فقط هندستان آزاد ٿي ويندو پر دنيا نه آزاد ٿي ويندي. مان توهان کي اهو نه ٻڌايان ٿو نه منهنجي خيال پٽاندڙ نکي انگلنڊ نکي آمريڪا آزاد ملڪ ڇئي سگهجن ٿا. هو پنهن جي وڃار ڪان آزاد آهن. دنيا جي ڪاري رنگ وارن قومن کي غلام رکي وهڻ لاءِ آزاد آهن. ڇا انگلنڊ ۽ آمريڪا

www.drpathan.com Page # 272

انهن ملڪن جي آزاديءَ لاءِ ٿا وڙهن؟ آزاديءَ جي، منهن جي مطلب ڪي ٻوهان محدود نہ ڪجو. انگلنڊ ۽ آمريڪا جي اُستادن، سندن انهاس يا زبردست ڪوتا ۾ ڪين انين ڪونہ ڇيو آهي تہ ٻوهان آزاديءَ جي مطلب ڪي محدود ڪريو. سندن شاعرن ۽ اُستادن جيڪا آزادي بيان ڪئي آهي، انجو جيڪو مطلب مان ٿو ڪيان ان موجب لاچار ڇوٽو ٿو پوي تہ هو ان ڪان بلڪل نا واقف آهن. جيڪڏهن هدن کي سچي آزادگي ڏسڻي آهي تہ ڪين هندستان ۾ اچڻو پوندو. ڪين هتي مغروري يا همت سان نہ اچڻو آهي پر حق جي تلاش جي سچي ڀاونا سان.

ڪانگريس جي پشڀي

اهو هڪ بنيادي سچ آهي، جنهن کي هندستان ٢٣ سالن کان پئي آزمايو آهي. گهڻو اڳ، ڪانگريس جي شروعات کان وٺي ڪنهن نہ ڄاڻ بنا اها اهمسا ئي هلي رهي آهي، جنهنکي جوڙجڪي لهو لو چوندا هئا. دادا ڀائي ۽ فيروزشاهہ جن جي همت ۾ سچو ڪانگريسي مانبڪ هوندو هو، سي ڀاوڪي ٿي پيا. هو ڪانگريس لئي مفتون هئا. هو ان جا مالڪ هئا. پر سڀ کان وڌيڪ هو سچا شيواڌاري هئا. هدن ڪڏهن بہ خون يا لڪ چڀ وغيرهہ کي نہ هميايو. مان قبول ٿو ڪريان تہ اسان ڪانگريسين ۾ بہ ڪي ڪارا داغ آهن. پر مان سچي هندستان لئي وشواس ٿو رکان تہ هو اهمسڪ لڙائي لڙندا. اهو وشواس مان پنهنجي سياءَ ڪري ٿو ڪريان جنهن موجب مان انسالي سياءَ جي ذاتي چڱائيءَ ۾ ڀروسو رکندو آهيان. جنهن جي نظر هميشہ سچ ڏي ئي رهي ۽ نازڪ وقت ۾ بہ اها قائم رهندي آهي جڏ

www.drpathan.com Page # 273

نہ ڪا اندروني سوجهي اٿس. ٻہ جهڳڙن ۾ بہ مولڪي دوکو بہ ڪٽي ملئو نہ بہ مان ھن سمجهڻ وسٽي ڪان نہ قرالدس هنيدس ڪوله. شروع ڪان وٺي ڪانگريس جي اينٽي صلح سانت وارن طريقن تي ٻڌل آهي، جنهن ۾ سوراج سو اچي رهي ٿو ۽ بي پيڙهيءَ ان ۾ اهنسا کي آندو. جڏهن دادا ڀائي برطانيہ جي پارليامينٽ ۾ کهڙيو، لڏهن سٽلسبريءَ نيس ڪارو ماڻهو ڪري سڏيو پر انگريزن سٽلسبريءَ کي شڪست ڏني ۽ هن جي ٿي ووٽ سان دادا ڀائي پارليامينٽ ۾ ويو. هندستان خوشيءَ ۾ متوالو ٿي پيو. پر ڀائي هندستان انهن ڳالهين کان اڳتي وڌي ويو آهي.

ڇا اهو گناهہ آهي؟

انهن ڳالهين کي مدنظر رکي مان چاهيان ٿو تہ انگريز، يورپ نواسي ۽ سيٺي ڪنڊيل قومون پنهنجي پنهنجي دل ۾ ڇين تہ جيڪڏهن هندستان اڄ آزاديءَ لاءِ گهر ڪئي آهي تہ هن ڪهڙي ارلع خطا ڪئي آهي؟ مان پڇان ٿو: توهان جو اسان تي اعتبار نتا ڪريو سو ڇا توهان لاءِ نيڪ آهي؟ اهو نيڪ آهي ڇا تہ هڪ اهڙيءَ سٽتا تي اعتبار نہ ڪيو رهي، جنهنکي هڙي پشت، روايت ۽ ٽ صديءَ ڪان بہ رڌيڪ رڪارڊ آهي ۽ ان جا ڪم جيترو توهان ڪان ٿي تو سگهي اوترو هر ممڪن ذريع سان غلط نموني ۾ دنيا اڳيان پيش نا ڪريو؟ مان پڇان ٿو، اهو نيڪ آهي جو توهين اولڏا اپنا رستا اختيار ڪري، ٻين ملڪن جي اخبارن ٻواران، جن کي مان اميد تو ڪريان تہ U.S.A. جي پريزيڊنٽ يا چين جي جنرلشمو (جنهن کي اجا سوپ حاصل ڪرڻي آهي) جي پشتي نہ آهي، توهان هندستان جي جد وجهد

www.drpathan.com Page # 274

جي يهودي تصوير ٿا چٽيو.

جنرلسمو چيانگ ڪائي شيڪ

مان جنرلسمو کي گڏيو آهيان. هن سان منهنجي واقفيت مئڊم چيانگ ڪائي شيڪ جي معرفت ٿي جا ان وقت منهنجي ترجمان ٿي هئي. جيتوڻيڪ مان جنرلسمو کي سمجهي نه سگهيس ليڪن مئڊم چيانگ اهڙي نه هئي. مون جنرلسمو جي پتنيءَ معرفت سمورو احوال معلوم ڪيو. هن ٻه اڃا ڪٿائين ائين ڪونه چيو آهي ته اسين آزاديءَ جي گهر ڪرڻ ۾ غلط آهيون. اسان لاءِ سڄيءَ دنيا ۾ نا پسنديءَ مخالفت آهي. چيو وڃي ٿو ته اسين غلطي ٿا ڪريون، هلچل جو هيءُ وقت نه آهي. مونکي برطانيه جي سياسي چترائيءَ لاءِ وڏي عزت هئي پر هاڻي برطانيه جي اها چترائي منهنجي لاءِ ڪي ٻڌوءَ واري ٿي لڳي. ٻر ٻيا اڃا ڪالهه سياسي چترائي سکڻ پيا. ٻهنجي سياڻپ سان ڪجهه وقت لاءِ انگريز دنيا جو واڳو ٻهنجي طرف ڦيرائڻ ۾ ڪامياب ٿيندا، ٻر هندستان هن ٻا انتظام غلط ٻرچار خلاف ٻهنجو آواز ڪڍو ڪندو. توڙي ڪٽجي سڄو ديس مونکي وساري ڇڏي، مان چوندس: ”توهين غلط آهيو. هندستان ٻهنجي آزادي اهنسا جي ذريعي ڪيمائيندڙ هڪ مان چڪي وٺندو.“

توڙي ڪٽجي مان مري وڃان

مان چٽي ٿو سگهان ته منهنجي جيئري جي آزادي نه ملي ته پوءِ ديس اهنسا جو رستو وٺندو يا هنسا جو. جيڪي اهنسڪ هندستان، جو اڄ گوڏا کوڙي ٻهنجو مدي

www.drpathan.com Page # 275

گڏيل قرض گهرڻي رهيو آهي، انهي آزاديءَ جي آڌر ايندا، اهي پاڻکي ڌرم رسائيندا ته چين ۽ روس کي به مولمار نه ڪندا. ڪڏهن قرضخواه به قرضدار وٽ هن اموليءِ ويو آهي؟ ۽ جيڪڏهن هندستان جي هيڏي سخت مخالفت ڪئي ويئي، انهن به هو چوندو: اسين ڪمر ڪان هيٺ ڌڪ نه هڻنداسين. اسان پنهنجي ساڳئي جو ڪافي سبق پڙهيا آهيون. اسان اهنسا لي قائم آهيون. ڪانگريس جي انگريزن کي ”پريشان نه ڪرڻ“ واري نيتيءَ جو جيڪو دانائي مان هوس اُن ڪري اڄ لوهان مونڪي هيڏا سخت لفظ استعمال ڪندو ڏسو ٿا نه تعجب ٿو ڪاڻو. منهنجي ”پريشان نه ڪرڻ“ جي نيتيءَ جو پهريون شرط اهو هو ته ”عزت ۽ سلامتي“ پاڻ سان هجي. جيڪڏهن ڪو ماڻهو مونکي پڇيءَ ڪان جهلي بوڙڻ چاهي ته مان پاڻکي آزاد ڪرائڻ لاءِ به ڪوشش نه ڪريان ڇا؟ جيڪي اڄ ڪانگريس گهرلو ۽ جيڪي اڄ مان چوان ٿو ان ۾ ڪو به تضاد ڪو نه آهي.

ولايت جي اخبارن ڏانهن اپيل

اڄ ولايت جي اخبارن جا عيوضي هتي گڏ ٿيا آهن. انهن جي معرفت مان دنيا کي ٻڌائڻ ٿو چاهيان ته گڏيل قومون جيڪي چون ٿيون ته کين هندستان جي ضرورت آهي، تن لاءِ وجهه آهي ته هو هندستان جي آزاديءَ جو اعلان ڪن ۽ پنهنجي سچيءَ نيت جو ثبوت ڏين. جيڪڏهن هنن هي موقعو هٿان وڃايو ته سڄي حياتي هٿ هڻندا پوندن ۽ لوار پرکيو ۾ انهن ٿي لکيو ويندو ته هنن هندستان ڏانهن پنهنجو فرض وقت تي ادا نه ڪيو ۽ لڙائي هارايائون. مونکي پنهنجي ڪاربنن ۾ فتحياب ٿيڻ لاءِ سڄي دنيا جي

www.drpathan.com Page # 276

دعا جي ضرورت آهي. منهنجي مرضي نه آهي ته الهادي قومون کي پنهنجي ظاهري حدن کان ٻاهر وڃن. مان اڄ ئي کين اهنسا قبول ڪرڻ ۽ هٿيار ڦٽا ڪرڻ لاءِ ڪونه ٿو چوان. سلطنتشاهي جنهن جي خلاف لڙون ٿا ۽ فسزم ۾ بنيادي فرق آهي. انگريز شايد چوندا ته جيڪي برطانيه، چاهي ٿي سو کيس هندستان مان ملي ٿو. اڄ جيڪي کين ملي ٿو سو اُن هندستان مان جيڪو سدائين غلاميءَ جي زنجيرن ۾ جڪڙيل آهي. ذرا اُن جو به ته ويچار ڪريو ته جيڪڏهن هندستان آزاد ٿي ڏهن لڙائيءَ ۾ شريڪ ٿئي ته ڪيڏو نه تفاوت ٿئي. اڄ جيڪڏهن توهان پنهنجي شڪتي کي هندستان کي آزادي وٺي ڏيڻ لاءِ ڪم نه آڻيندا ته ان آزاديءَ ۾ ڪو به لطف نه رهندو. جيڪڏهن توهان اها مدد ڪندا ته اڄ جا ڳالهه ناممڪن پئي لڳي، سا سڀاڻي آزاديءَ جي اثر هيٺ ممڪن ٿي پوندي. اها ڪهڙي طاقت آهي، جنهن وسيلي اسين هن حالت کي منهن ڏيئي سگهنداسين؟ مان ڪيڏانهن وڃان ۽ هندستان جي چاليهه ڪروڙ آدم ڪيڏانهن وٺي وڃان. انسان ذات جي هيڏي وڏي انداز جيستائين آزادي ڏني يا ماڻي نه آهي ليستائين دنيا جي چڱڪاري لاءِ کين ڪيئن الساهت ڪري سگهبو؟ اڄ هن ۾ جڳ زندگيءَ جو احساس ئي نه رهيو آهي. اها هن مان اڏري ڪري ويئي آهي. هن جي اکين ۾ جيڪڏهن چمڪ پيدا ڪرڻي آهي ته آزادي سڀاڻي نه پر اڄ اچڻ گهرجي. انهيءَ ڪري مون ڪانگريس کان واعدو ورتو آهي ۽ ڪانگريس انجام ڏنو آهي ته ”ڪنداسين يا مرنداسين.“

وندي ماترم

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 277

ضميمو ۳

”ڀارت ڇڏي وڃو“ وارو ٺهراءُ

انگريزن جي هندستان ڇڏڻ ۽ ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽيءَ جو ٺهراءُ ورڌا ۾ ۱۴ جولاءِ ۱۹۴۲ تي پاس ڪيل ۽ بمبئيءَ ۾ ۸ آگسٽ تي آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي ... ۾ بحال ڪيل.

”روزمرهه جيڪي واقعا ٿي رهيا آهن ۽ هندستان جا ... جن آزمائش مان لنگهي رهيا آهن اهي ڪانگريسين انهيءَ رايي جي تصديق ٿا ڪن ته هندستان مان انگريزي راڄ جو ترت خاتمو ٿئي. نه فقط انڪري ته اهو ... راڄ آهي، جا هڪ خراب ڳالهه آهي ۽ غلام ماڻهن لاءِ ... آهي، پر ڇاڪاڻ ته هندستان غلاميءَ ڪري ... بچاءَ لاءِ اثرائتو قدم نٿو کڻي سگهي ۽ نڪي جنگ ... نتيجي تي اثر وجهي سگهي ٿو جا جنگ انسان ذات ... تباهه ڪري رهي آهي. انڪري هندستان جي فائدي ۽ دنيا جي سلامتيءَ ۽ نازيزم، فسزم ۽ ملٽري شاهي ۽ شهنشاهيءَ جي ٻين قسمن ۽ هڪ قوم جي ٻي قوم خلاف ... جي انت آڻڻ لاءِ انگريزي راڄ جو خاتمو ضروري آهي.

جنگ جي شروعات کان وٺي ڪانگريس جنگي ڪوشش ... نه وجهڻ واري نيتي اختيار ڪندي پئي آئي ... خود پنهنجي ستياگرهه کي ڪمزور بڻائڻ جي جوکم ... ۾ ڪانگريس انهيءَ نيتيءَ تي قائم رهي آهي انهيءَ ... سان ته آخر ۾ انهيءَ سندس نيتيءَ کي نيڪ سمجهي

www.drpathan.com Page # 278

سموري طاقت عام جي عيوضين کي سونپي ويندي جيئن هندواسي سڄي دنيا کي آزاديءَ کي لتاڙڻ جي خطري مان ٻاهر ڪڍڻ لاءِ هلندڙ ڪوشش ۾ پنهنجو پارٽ ادا ڪن. اها به اميد ڪئي ويئي ته اهڙو ڪجهه به ڪين ڪيو ويندو جنهن مان هندستان جي اڳتيءَ ۾ پيل غلاميءَ جو گهٽ وڌ ٿيڻ وڌيڪ سوڙهو ٿئي.

اهي اميدون سڀ وسريون ويئون آهن. سر سٽئفورڊ ڪرپس جي اشقل رٿن بلڪل چٽيءَ طرح ڏيکاريو آهي ته برطانيه جي هندستان ڏانهن رخ ۾ ڪو به ڦيرو ڪونه آيو آهي ۽ انگريزن جو هندستان مٿان قبضو ڪنهن به صورت ۾ گهٽ نه ڪيو ويندو. سر سٽئفورڊ ڪرپس سان ڳالهين ٻولهين ڪندي ڪانگريس جي عيوضين ازحد ڪوشش ڪئي ته گهٽ ۾ گهٽ قومي گهر پوري ڪئي وڃي ليڪن سڀ ناڪام ٿي. انهن اميدن تي پاڻي ڦرڻ سبب هندواسين ۾ برطانيه خلاف وڌي پئمالي ٿي ۽ تڪڙيون خراب ٿيون آهن ۽ جپاني فوجن جي ڪاميابيءَ تي پسندگي وڌندي پيئي وڃي. ورڪنگ ڪاميٽي سمجهي ٿي ته هن قسم جون حالتون نهايت اگريون آهن ۽ جيڪڏهن انهن کي قبضو نه ڪيو ويندو ته اڳرائي ڪندڙن کي قبول ڪرڻ جي اڻ ٽر نتيجي کي وڃي پهچنديون! ڪاميٽيءَ جو رايو آهي ته اڳرائيءَ جو مقابلو ڪيو وڃي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن اڳرائي ڪندڙن اڳيان گوڏا جهڪايا ويا ته اها هندواسين لاءِ بيعزتي آهي ۽ سندن غلامي هلندي ايندي. ڪانگريس ملايا برما ۽ سينگاپور جي آزادي کي نهارڻ گهري ٿي ۽ چاهي ٿي ته جپان يا ٻي ڪا به ڌاري طاقت جيڪڏهن هندستان کي

www.drpathan.com Page # 279

حملو ڪري ۽ انجو مقابلو ڪيو ويجي. ڪانگريس ان جي خلاف جا حراب پاونا آهي تنهن کي شيپ پاونا ۽ ڀڙلائي ڇڏيندي ۽ هندستان کي طرفدارن جو ساٿ ڀڃائيندي جيئن هو ٻه دليا جي ٻين قومن سان ڪلهو ڪلهي ۾ لائي ساٿ ڏيڻ لاءِ تيار ٿي ڀي پر اهو سڀ تڏهن ٿي ممڪن ٿي سگهندو جڏهن هندستان کي آزاد ڪيو ويندو.

ڪانگريس جي عيوضين فرميوار مسئلو حل ڪرڻ لاءِ ازحد ڪوشش ورتي آهي پر ڌاري سرڪار جي موجودگيءَ انهي کي نا ممڪن ڪري ڇڏيو آهي. انهيءَ ڌاري سرڪار جي ليتي اِها آهي ته هندستانين کي پاڻ ۾ ويڙهائي مٿانئن راڄ ڪجي. تنهنڪري هيءَ جيڪو ڪوڙ آهي تنهن مان سچ تڏهن ظاهر ٿيندو جڏهن ڌاري حڪومت جي دست اندازيءَ جو خاتمو ٿيندو ۽ پوءِ هندستان جا ماڻهو - سڀني فرقن ۽ جماعتن جا - هندستان جي مسئلن کي منهن ڏيندا ۽ هڪ ٻئي جي راضپي سان اهي حل ڪندا. برطانيه سرڪار جي ڏيان ڇڪائڻ لاءِ ۽ ان کي پاڻ ڏانهن ڪيڏيڻ لاءِ ئي موجوده راڄڌڙتي فرقا پيدا ڪيا ويا آهن ۽ ڌاري حڪومت جي وڃڻ بعد اهي ناس ٿي ويندا ۽ ان وقت هندستان جي تواريخ ۾ پهريون ئي دفعو انهن محسوس ڪيو ويندو ته راجائن، نوابن، جاگيردارن، زميندارن ۽ سرمائيدارن کي دولت ٻين ۽ ڪارخانن ۾ ڪم ڪندڙ پورهيتن مان ئي حاصل ٿئي ٿي جنهن ڪري لازمي طور انهن جي ئي هٿن ۾ طاقت ۽ اختياري رهڻ گهرجي. انگريز سرڪار جي هندستان مان لڏي وڃڻ تي هن ملڪ جا جوابدار پرش ۽ استريون هندستان جي جدا جدا ٽڪرن، فرقن جي عيوضين جي پرانتڪ

www.drpathan.com Page # 280

حڪومت برپا ڪرڻ لاءِ ڪري نروار ٿيندا. ان ڪانپوءِ هڪ رٿ تيار ڪئي ويندي جنهن موجب جوڙجڪي اسيمبلي هندستان لاءِ حڪومت جو جوڙجڪ تيار ڪري سگهي جو جوڙجڪ هندستان جي سڀني قسمن جي ماڻهن کي قبول پوي. ايندڙ وقت ۾ هندستان ۽ برطانيه جا ناتا ڪهڙا رهن ۽ اڳرائي ڪندڙن جو مقابلو ڪرڻ لاءِ ٻئي ملڪ عام ڪاريه لاءِ هڪ ٻئي جا طرفدار ٿي ڪهڙي نموني سهڪار ڪن ان جو فيصلو ڪرڻ لاءِ آزاد هندستان ۽ گريٽ برٽن جا عيوضي پاڻ ۾ گڏجي فيصلو ڪندا. ڪانگريس جي اها دلي خواهش آهي ته يڪمشت ازادي ۽ طاقت جي پنهنجرائيءَ سان اڳرائي ڪندڙن جو اثرائتي نموني مقابلو ڪجي.

ڪانگريس جو هندستان مان انگريزي راڄ جي نڪري وڃڻ جي طلب ڪري رهي آهي ان جي اها مراد نه آهي ته انگلنڊ ۽ طرفدار ملڪن کي سندن جنگي ڪوشش ۾ مونجهارو پيدا ڪجي يا ڪنهن به اموني هندستان تي حملي ڪي همٿائجي يا اهڙو ورتاو ڪجي جيئن چيان يا ٻئي ڪنهن بڪنيٽري ملڪ کي چين کي دٻائڻ لاءِ پشتي ملي. ڪانگريس جي اها به مراد نه آهي ته طرفدار ملڪن جي بچاءَ جي طاقت گهٽجي. ڪانگريس لمهڪري الهيءَ ڳالهه لاءِ خواهشمند ٿي آهي ته جيڪڏهن جپان يا ٻئي ڪنهن ملڪ جي حملي جو مقابلو ڪرڻ يا چين جو بچاو يا مدد ڪرڻ لاءِ هندستان ۾ هٿيار بند فوجون رهائڻ ضروري سمجهيو وڃي ته پل رهايون وڃن.

انگريزي طاقتن جي هندستان مان نڪري وڃڻ جي اها معنيٰ نه آهي ته سڀ انگريز هندستان مان نڪري هليا

www.drpathan.com Page # 281

رچن. گهٽ ۾ گهٽ اهي انگريز جي هندستان کي ڇڏڻجو ڏهن کيدا ۽ هندستان جا نگرواسي ٿي ٻين سان برابريءَ جي درجي تي رهندا خاص ڪري اهي جو نہ اڪري وڃڻ جو ڪو ضرور نہ آهي. جيڪڏهين انگريزي طاقت پيڪ پاو سان هندستان مان هلي وڃي نہ الجو اهو نتيجو نڪرندو جو هندستان ۾ حال قومي مضبوط سرڪار قائم ٿيندي ۽ اڱرائيءَ جو مقابلو ڪرڻ لاءِ هند سرڪار ۽ گڏيل ملڪن جي وچ ۾ سهڪار ٿيندو.

ڪانگريس محسوس ٿي ڪري تہ ان قدم کڻڻ ڪري ڪي خطرا پيدا ٿي سگهن ٿا پر جيڪڏهن ڪو بہ ملڪ آزادي حاصل ڪرڻ چاهي ٿو تہ انکي اهڙن خطرن کي ضرور منهن ڏيڻو پوندو. خاص ڪري هن نازڪ وقت ملڪ کي بچائڻ ۽ سڄي دنيا جي آزاديءَ لاءِ ۽ ان کي وڏن خطرن ۽ جوکن کان بچائڻ لاءِ خطرا ضرور کڻڻا پوندا.

جيستوڻيڪ ڪانگريس پنهنجو قومي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ بي تاب آهي تہ بہ اهڙو ڪو ابهرو قدم کڻڻ نٿي چاهي. ۽ جيتري قدر ٿي سگهندو اوتري قدر کڻڻ کان ٽاريندي. جو گڏيل طاقتن لاءِ مونجهارو پيدا ڪري. ڪانگريس برطانيہ سرڪار تي زور ٿي آڻي تہ هن ٺهراءَ ۾ جيڪي تمام واجب ۽ انصاف ڀريل طلبون ڪيون ويون آهن، سي نہ فقط هندستان جي ڀلي لاءِ پر آزاديءَ جي ڪارڻ جي ڀلي لاءِ قبول ڪيون وڃن، جنهن آزاديءَ جو اعلان گڏيل ملڪ ڪري رهيا آهن.

پر جيڪڏهن هيءَ اپيل قبول نہ پيئي تہ موجوده حالتون،

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 282

جن جي ڪري ڏينهون ڏينهن حالت وڌيڪ خراب ٿيندي پيئي وڃي ۽ انگريزي خلاف مقابلو ڪرڻ لاءِ هندستان جو ارادو ۽ شڪتي ڪمزور پيئي ٿيندي وڃي، تن حالتن جو جاري رهڻ سخت خوفناڪ سمجهندي. ڪانگريس پوءِ سموري اهنسڪ شڪتي ڪتب آڻڻ لاءِ مجبور ٿيندي جا شڪتي ڪانگريس ۱۹۲۰ کان ڪٺي ڪئي آهي. جڏهين ڪانگريس اهو فيصلو ڪيو ته راڄنيتي حق ۽ آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪانگريس جي نيتي اهنسا رهندي. اها وڏي پيماني تي لڙائي مهاتما گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ شروع ٿيندي. جيئن ته جيڪي سوال اٿاريا ويا آهن اهي نهايت ئي اهميت ڀريا آهن ۽ ٻين هندستان جي ماڻهن لاءِ پر گڏيل طاقتن لاءِ پڻ، تنهن ڪري ورڪنگ ڪاميٽي انهن کي آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ ڏانهن موڪلي ٿي ته هو انهيءَ تي پڇاڙيءَ جو فيصلو ڪن. انهيءَ ڪم واسطي آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو ميڙ ۷ آگسٽ ۱۹۴۲ کان بمبئيءَ ۾ ڪوٺايو ويندو.

Gul Hayat Institute

مضمون-٣

ڪانگريس ڪمر ڪندڙن لاءِ هدايتون

مهاراشٽر سرڪار مهاتما گانڌيءَ جي جيون جي باري ۾ هڪ شاهي گرنٿ جدا جدا جلدن ۾ ڇپايو آهي. انهي جلد ٣ جي پاڱي ٧ جي صفحي ٦١٣ تي هيٺيون سرڪيولر ڏنو ويو آهي ۽ لکيل آهي اهو ته آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ طرفان ڪڍيو ويو هئو پارٽي ڇڏي وڃڻ واري نهرو پاس ٿيڻ کان پوءِ، ڪانگريس ڪمر ڪندڙن لاءِ هدايتن طور.

مهاتما گانڌي
ڪرو يا مرو
مولانا آزاد
هرڪو پاڻ کي پرزيڊنٽ سمجهي

مهاتما گانڌيءَ جي گرفتاريءَ بعد هرڪو پارٽيواسي مهاتما جو جانشين آهي. پارٽي جي هر سپاهي ۽ سپاهڻيءَ جو نعرو ٿيڻ گهرجي جيت يا مرڻو. جيڪڏهن اسين زنده رهيا آهيون ته آزاد ٿي ڪري، جيڪڏهن مرنداسون ته به آزاد ٿي. جيستائين گانڌيجي جيل اندر بند آهي تيستائين اسان لاءِ آرام ڪرڻ، هيءَ اسانجو آخرين لهرڪ آهي. جيڪڏهن هرڪو پنهنجو فرض نڀائيندو ته هيءَ پڌ ٻن مهنن اندر ٿي ختم ٿي ويندي. هر ورڳ جي لوڪن کي آزاديءَ جي پڌ ۾ شريڪ ٿيڻ جو نوتو آهي. لکين ماڻهن کي ميدان ۾ اچي غلاميءَ جي زنجيرن کي ٽوڙڻو آهي. هرهڪ ڏينهن اسانجي هن پڌ ۾ چسٽي ۽ شڪتي اچڻ گهرجي، جيستائين اهو تحرڪ اهڙو ته زوردار صورت وٺي جو اسين پنهنجي آمولهه آزادي حاصل ڪريون. گانڌيجي جيڪو سنديش اسان لاءِ

www.drpathan.com Page # 284

ڏنئي ويو آهي - ”ڪرو يا مرو“ اُن ڏانهن سچا ٿيون. هيٺ تفصيلوار هدايتون ڏنيون ٿيون.

(۱) سڄي ديس ۾ هڙتال ڪئي وڃي. هڙتال کان پوءِ شام جو شاهي ميڙ ڪوٺايا وڃن، جتي ”پارت ڇڏي وڃو“ جو سنديش ڦهلايو وڃي، ميڙن کي ٻڌايو وڃي ته اُها ٽوڙي وڃي.

(۲) لوڻ جو قانون ٽوڙيو وڃي.

(۳) سرڪار کي پئسن ڏيڻ بند ڪيون وڃن.

(۴) شاگردن کي هي تحريڪ زور شور سان هلائڻ گهرجي.

(۵) سرڪاري نوڪرن کي آزاديءَ جي ڏيڏ کي ڏيڏائڻ لاءِ حڪمن جي پيروي ڪرڻ کان انڪار ڪرڻ گهرجي.

(۶) سپاهين کي ستياگرهين تي لاٺي يا بندوق هلائڻ کان انڪار ڪرڻ گهرجي.

(۷) ڏيهي رياستن جا حاڪم جي برطانيه سان هٿ ٺيڻ ڏيڻ رياستن جي رعيت کي مقابلو ڪرڻ گهرجي.

(۸) استرين کي هن ڏيڏ ۾ فيصلي ڪن رول ادا ڪرڻو آهي.

(۹) هرڪو ڀارتواسي پنهنجي ڪپڙن تي ”ڪرو يا مرو“ جي پٽي لڳائي.

(۱۰) سڀني جاين کي گڏجي هن تحريڪ ۾ ساٿ ڏيڻ گهرجي.

(۱۱) اسانجو مقصد آهي قانوني راڄ جو خاتمو آڻڻ. اُن مقصد جي حاصلات لاءِ هرڪو قدم جو اسين کڻي سگهون سو جائز ۽ درست شمار ڪيو ويندو بشرطيڪ اهو اهنسڪ هوندو. هرڪو ڀارتواسي پنهنجو رهنما آهي.

(۱۲) چرخي کي نه وسارڻو آهي.

www.drpathan.com Page # 285

آزاديءَ جو پرتگيا پتر

ڊسمبر ۱۹۱۹ ۾ لاهور ۾ جو ڪانگريس اجلاس ٿيو جنهن ۾ پورڻ سوراج يا مڪمل آزاديءَ جو نعراءُ بلند ڪيو ويو. پڻ هڪ پرتگيا پتر تيار ڪيو ويو جو هر سال ۲٦ جنوري تي عام ميڙن ۾ پڙهيو ويندو هو. اهو آزاديءَ جو پرتگيا پتر هيٺين دستور هو:

اسانجو اعتقاد آهي ته جيئن ٻين ماڻهن کي تيئن اسان هندستانين کي به پورن حق آهي ته اسين سوتنترتا حاصل ڪريون ۽ پنهنجي محنت جو ڦل ماڻيون ۽ جيئون جون ضرورتون اسانکي ميسر هجن جيئن اسانکي وڪاس ڪرڻ لاءِ پورو موقعو ملي. اهو به اسانجو وشواس آهي ته جيڪڏهن ڪا سرڪار اسانکي حقن کان محروم ٿي رکي ۽ اسان تي ظلم ٿي ڪري ته اسانجو اڌڪار آهي ته اهڙيءَ سرڪار کي بدلايون يا ان کي ختم ڪري ڇڏيون.

ڀارت ۾ برطانيه سرڪار نه صرف اسانجي آزادي کسي آهي پر عام جنتا کي ڌڪ تي پنهنجو بنياد ٻڌو آهي ۽ هندستان کي آرٿڪ طرح، راڄنيتي طرح برباد ڪيو آهي. اسانجو ان ڪري اهو وشواس آهي ته هندستان کي برطانيه کان سمورا ناتا ختم ڪرڻ گهرجن ۽ ملڪ کي پورن سوراج حاصل ڪرڻ گهرجي.

آرٿڪ خيال کان برطانيه اهڙي نيتي اپنائي آهي، جو سمورو فائدو سندن ملڪ کي ملي. اسانجي هنرن کي ختم ڪري هنن اسانکي سندن ملڪ ۾ ٺهيل مال تي نرڀر ڪيو آهي ۽ مٽا سٽا جو نرخ اهڙو رکيو اٿن جيئن سندن ملڪ کي فائدو ملي. اسانجي هر ڀارتواسي جي روزاني سراسري ڪمائي ست پئسا آهي. هو ڏانهن اسان وٽ ڪپڙو ۽ ٻيون شيون وڪڻن ٿيون اچن.

www.drpathan.com Page # 286

آزاديءَ جي پڌ ۾
جنهنڪري سنڌ ملڪ انگلنڊ مالا مال ٿيو ٿئي، ۽ پارت زبون ٿيندو رهي ٿو.

راجنيتي طرح هندستان کي اهڙي طرح غلام رکيو ويو آهي جو اگر ڪڏهن نه ٿيو آهي. جيڪي به سدارا ڏنا ويا آهن، تن ۾ سچي راجنيتي ستا ملڪ جي باشندن کي نه ڏني وئي آهي ۽ اسان کان پنهنجا رايا ظاهر ڪرڻ جو اتڪار بہ، ڪسيو ويو آهي ۽ ڪيترن ديش سيوڪن کي مجبور ڪري ويو آهي ديش کان باهر رهڻ ۽ هو پنهنجي ملڪ ۾ موٽي اچي نٿا سگهن سڀ سرڪاري ڪارو بار برطانيہ پنهنجي هٿن ۾ رکيو آهي. پارٽواسي گهٽ ۾ گهٽ ڪوئن ۾ آفيسر يا آفيس ۾ ڪلارڪ آهن.

تهذيب جي خيال کان اسان کي تعليم اهڙي تي ڏني وڃي جو اسان پنهنجي پرمپرا کان ڇڄي ڌارئي ويا آهيون ۽ زنجيرون جيڪي اسانکي غلاميءَ ۾ جڪڙي ويٺيون آهن تن کي چمڙي پيا آهيون.

اسان مان پاڻ تي پاڙڻ جو پاؤ ناپود ڪرڻ جي خيال کان اسانکي نهٿيار ڪري پست همت ڪيو ويو آهي ۽ ڌارئي ملڪ جو لشڪر اسان مٿان مڙهيو ويو آهي، جنهنڪري اسان مان مردانگي نڪري وئي آهي.

جنهن راجہ اسانجي ملڪ مٿان مٿي بيان ڪيل چئن قسمن جي مصيبت نازل ڪئي آهي اهڙي سرڪار هيٺان رهڻ اسين انسان ذات ۽ ڀڳوان خلاف گناهہ سمجهون ٿا. پر اهو اسين مڃون ٿا تہ آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ زيادهہ ۾ زيادهہ اثرائتو طريقو هنسا وارو نہ ٿيندو. انڪري اسان پاڻ کي ان ڳالهہ لاءِ تيار ڪنداسون تہ برطانيہ سرڪار کي جيڪو ساٿ ڏيندا رهيا آهيون

www.drpathan.com Page # 287

سو جيتري قدر تي سگهي اوتري قدر واپس وٺون ۽ ٻاهر ڪي سول نافرمانيءَ لاءِ تيار ڪريون جنهن ۾ ٻلون نہ ڏيڻ جو قدم بہ اچي وڃي ٿو. اسانجو پورن وشواس آهي تہ اسين سرڪار کي جيڪو سهيوگ ڏيندا رهيا آهيون سو جيڪڏهن واپس وٺنداسون ۽ ٻنا ڪنهن هنسا جي سرڪار کي ٻلون ڏيڻ کان بہ انڪار ڪنداسون، پوءِ ٻاڻي ڪيترو بہ اسان تي اتياچار ٿئي، تہ پوءِ خاطري آهي تہ انسانيت جي ورڌ راڄ ڪسي ختم ڪري سگهنداسين. تنهنڪري اسين هتي اها پرتگيا ٿا ڪريون تہ ڪانگريس ملڪ ۾ پورن سوراڄ ستاپن ڪرڻ لاءِ وقت بہ وقت جيڪي هدايتون ڪندي تن تي عمل ڪنداسون.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 288

ضميمو ۵

مهاتما گانڌيءَ جي هدايتن جو چٺو

۱۹۴۲ جي ”ڀارت ڇوڙو“ واري تحريڪ ۾ ڪيترا هنگامي واقعا ٿيا هئا. سرڪار ان هنگامن لاءِ ڪانگريس کي ڏوهاري ٺهرايو. مهاتما گانڌيءَ جواب ۾ چيو ته، ڪانگريس هنگامي آندولن هلائڻ جي هرگز اجازت ڪانه ڏني هئي. مهاتما سرڪار کي چئلينج ڪيو ته اوهين ثابتي ڏيو ته ڪانگريس واقعي هنگامي قدم کڻڻ جي اجازت ڏني هئي ۽ اهو ثبوت برطانوي قانوني دستور پٽاندر هجي. مهاتما گانڌي ان سلسلي ۾ هڪ مسودو ظاهر ڪيو جو چٺيءَ ته ڪانگريس ڪم ڪندڙن لاءِ جڻ هدايتن جو چٺو هو. اهو مسودو ۷ آگسٽ تي تيار ڪيو ويو هئو ۽ ۸ آگسٽ تي ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽيءَ اڳيان پيش ڪيو ويو. ان تي ورڊيڪ بحث ۹ آگسٽ تي هلڻ وارو هئو مگر ۹ آگسٽ صبوح جو سوير ئي ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽيءَ جي ميمبرن کي گرفتار ڪيو ويو جنهنڪري ان مسودي تي ورڊيڪ بحث هلي ڪين سگهيو.

ان مسودي جو مضمون هيٺين دستور آهي:

مونکي ورڪنگ ڪاميٽيءَ آڏو وائسراءِ سان ڳالهين هلائڻ جي باري ۾ پنهنجي تجويز پيش ڪرڻي هئي. اهي ڳالهيون ٽي هفتا ڪن هلن ها.

مون جهڙي هدايتون تيار ڪيون سي تڏهن ئي رڳو پڌريون ڪرڻيون هيون جڏهن وائسراءِ سان هلايل ڳالهيون ناڪامياب ٿين ها.

www.drpathan.com Page # 289

اڄ اِهو مسودو ظاهر ڪرڻ پٺيان اِهي مراد آهي
تہ ان مان پتو پوندو تہ منهنجو من ڪهڙي دستور سوچ پٺو
ڪري ان وقت، اهو مسودو سرڪاري؛ مرڪز موڪلڻ منهنجي
اهنسا جي بـاري ۾ نڪتہچيني ڪري رهيا آهن ان جو جواب
ٿيندو.

ٻي مراد اها آهي تہ ڪانگريس ڪم ڪندڙن کي جاڻ ٿئي
تہ مان ان وقت ڪهڙي دستور قلم کڻان ها.
ڇوتہ کين جاڻ آهي تہ سارا پاڙ ۽ پٺن ڪاروائين کي صحيح
نهرائڻ لاءِ منهنجو لالو عام جـام ڪهڙو پيو وڃي، مان چاهيان
ٿو تہ هر ڪو ڪانگريس سپرڪ ۽ سچ تہ هر ڪو پاڻ تواسي
محسوس ڪري تہ ديس کي ڌارين جي زنجيرن مان آزاد
ڪرڻ جي جوابداري مٿس آهي. اهنسڪ قرباني ئي اڪيلي
واٽ انسان لاءِ سرونس آهي مگر انسانيءَ آزاديءَ کي دنيا لاءِ بہ
وڏي معني آهي. اهنسا ذريعي آزاديءَ جي حاصلات دنيا لاءِ
هڪ نئين ويوستا جو آرنڀ ٿيندي. انسان ذات لاءِ ٻي ڪنهن
بہ طريقي ۾ آشا نہ آهي.

بمبئي گڏجي

ايم. ڪي. گانڌي

٢٤-٧-١٩٤٢

فقط ورڪنگ ڪاميٽيءَ جي ميمبرن لاءِ هڙتال ۽ ٢٤ ڪلاڪن جو ورت

هڙتال جي ڏينهن تي وڏن شهرن ۾ نہ سرگس ڪيا وڃن ۽ نہ
عام ميڙ ڪوٺايا وڃن. سڀني ناگرڪن کي ٢٤ ڪلاڪن جو
اپواس رکڻ گهرجي ۽ پرارٿنا ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن دڪانن
جا مالڪ اسانجي ستياگرهہ کي پسند ڪندا تہ هو پاڻ مرادو
دڪان بند ڪندا مگر ڪنهن کي بہ دڪان بند ڪرڻ لاءِ دٻاءُ
آڻڻ نہ گهرجي. باقي ننڍن ڳوٺن ۾ جتي هنسا ٿيڻ جو ڊر

www.drpathan.com Page # 290

ڪونهي الي پلي سرڪس ڪيا وڃن ۽ مڙ ڪيا وڃن ۽ ڪانگريس ڪم ڪندڙ جن جو عام سول نافرمانيءَ ۾ وشواس آهي انهن کي گهرجي تہ لوڪن کي رٿيل ستياگرهہ جو مرم سمجهائين. اسانجي ستياگرهہ جو مقصد آهي برطانوي حڪومت کي هٽائڻ ۽ سڄي ڀارت لاءِ آزادي حاصل ڪرڻ. آزادي حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ ڀارت جي آئيندي جي حڪومت لاءِ جوڙجڪ سڀيئي ڌريون گڏجي ويهي سوچ ويچار ڪرڻ بعد تيار ڪنديون. اها سرڪار نہ ڪانگريس جي هوندي نہ ڪنهن ٻيءَ پارٽيءَ جي. اها ٣٥ ڪروڙ ڀارتواسين جي هوندي. ڪانگريسين کي اها ڳالهہ بہ صاف ڪرڻ گهرجي تہ اهو راڄ نہ هندن جو هوندو ۽ نہ ڪنهن ٻيءَ جاتيءَ جو. اها ڳالهہ بہ چٽيءَ طرح سمجهڻ گهرجي تہ هي ستياگرهہ انگريزن جي خلاف ڪونہ آهي مگر برطانوي راڄ خلاف آهي ڇو تہ اسين ڪنهن کي بہ پنهنجو دشمن نٿا سمجهون. اها ڳالهہ گونان کي بہ سمجهائڻي آهي.

هرڪو پنهنجو اڳوان

هرڪو ڪانگريسي سيوڪ پنهنجو اڳوان پاڻ آهي ۽ سڄيءَ قوم جو خادم آهي. ڪنهنکي بہ ائين سمجهڻ نہ گهرجي تہ رڳو اهي ڪانگريسي آهن جن جو ڪانگريس جي دفتر ۾ نالو درج آهي.

هرڪو ڀارتواسي سڄي ڀارت جي آزادي چاهي ٿو ۽ جهنجو سنڌ ۽ اهنسا ۾ پورن وشواس آهي سو پاڻکي ڪانگريسي سمجهي ۽ ان حڪمت ۾ قدم کڻي. جيڪڏهن ڪنهن بہ شخص جي دل ۾ فرقيوار ڀاونا موجود آهي يا پنهنجي دل اندر ڪنهن بہ ڀارتواسي يا انگريز خلاف نفرت آهي تہ هو هن لهرکان دور رهي ۽ ان ۾ مدد ڪري سگهندو. هو آندولن ۾ شريڪ ٿيڻ سان ائنهدو ان کي هاڃي رسائيندو.

www.drpathan.com Page # 291

سنڌيءَ ۾ قومي ڪتاب

(سنڌيءَ ۾ ڪن قومي ڪتابن جي يادداشت هيءَ يادداشت اجمير مان شري ديپچند تلوڪچند تيار ڪري موڪلي آهي. ظاهر آهي ته اها يادداشت مڪمل نه آهي، مڪمل ٿي به ڪونه ٿي سگهي. پر وري به شڪرانا جو شري ديپچند ڪا يادداشت تيار ڪري ته موڪلي آهي.)

ديش ڀڳتي	پروفيسر تاراچند گاجرا	
جليانوالا ڪوس	چيتن ديو ورما	
١٨٥٧ جي آزاديءَ جي جنگ	روپچند سپاهيملاڻي	
آزاد هند فوج	ديپچند تلوڪچند چيلاڻي	
ڪانگريس ڪهاڻي	پريداس برهمچاري	
ڪانگريس سونهري جوبلي	ايم. آر مائنساڻي	١٩٣٥
قومي جهنڊو		
آزاديءَ جو اتهاس		
قومي للڪار	هوندراج دکايل	١٩٦٣
سنگيت ڦول	" "	
هندوستان هماري	پروفيسر منوهرداس	
انقلاب	مکي وديارٿي	١٩٤٧
قومي پروانا		
ڀارت ونديا		
آزاديءَ جي يد		
هندستان ڪيئن آزاد ٿيو	وشنو نيناارام شرما	
ڪانگريس سماجوادي ڇو؟	ڄم پرڪاش نارائڻ	
	ترجمو منگهو للاڀاڻي	١٩٤٢

www.drpathan.com Page # 292

جوڙ جڪي ڪم مهاتما گانڌي	ترجمان شوڪرام ڪرمچند	
آگسٽ انقلاب	ٻهاري چاٻڙيا	۱۹۴۳
سوراج جي لڙائي پنڊت نهرو	ترجمان صورت الم سنگهه	۱۹۳۵
۲۶ جنوري	زندگي پبلڪيشن	۱۹۴۷
هندستان جي حالت	گهنشيام جمنانند	
ڪانگريس گولڊن جبلي	" "	۱۹۳۵
ديس جي راهه ۾	لوڪرام شرما	
چرخي جو راز	نارائڻداس ملڪاڻي	
قومي لڙائي ۽ گانڌي		۱۹۴۱
وير گرجا سڀاش چندر بوس		
نيتاجي جرمنيءَ ۾	جمنانند لالواڻي	۱۹۴۳
هند فوج جي تاريخ	ترجمان گرداس واڌواڻي	۱۹۴۶
مهاتما گانڌي	ڏيپچندر تلوڪچند بيلاڻي	۱۹۴۴
مهاتما گانڌي	سوما پمپاڻي	۳۵۹۱
گانڌي گرنٿ	ٻاڏيو گاجرا	۱۹۴۵
ٻاپوجي	ڏيپچندر تلوڪچند بيلاڻي	۱۹۵۵
گانڌي ويچار	" " "	۱۹۴۵
ٻاپوءَ جا خط	" " "	۱۹۴۵
ٻاپو درشن	پرڀداس برهمچاري	۱۹۶۸
گانڌي سوتر	وشن جگتياڻي	
آتم ڪٿا (مهاتما گانڌي)	اين آر ملڪاڻي	۱۹۴۹
گانڌيءَ سان ست ڏينهن	جيٺامداس دولترام	۱۹۴۶
گانڌي سنگمت	پيرومل جگتياڻي	۱۹۴۳
مهاتما سان ڪي ڳالهيون	پروفيسر نارائڻداس ملڪاڻي	۱۹۳۵

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 293

تت اکري

الف

الهه بخش سومرو
۱۰، ۱۱، ۱۵، ۴۰، ۱۴۵
اي - ڪوڪ ۳۳
ايلن هيوم ۳۷- ۳۹
اربندو گهوش ۵۴، ۵۶، ۶۷
ايسرداس ورند مل ۱۷، ۱۷۲
السوپا پيٽ ۹۴
آچاريه جيوترام ڪرپالاڻي
۱۰، ۱۲، ۱۴، ۷۰، ۸۰، ۱۳۰،
۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۹۵
آلارام ۳۳
آنند چارلو ۳۷
آسودومل ڀاچاجاڻي ۸۳
آڏارام مولچند ۱۲، ۳۳، ۳۷، ۳۹، ۴۱
آڏارام آسراڻي ۱۴
(۹۳ عمر اچا حياست لکنوءِ)
آذرسنگهه ۱۰۰
آچاريه آسودومل گدواڻي
۱۴، ۹۵، ۱۳۸
انٿلي ڪليمينٽ ۲۰۵
آزاد مولانا ۲۰۶

انني بيسنٽ ۱۳، ۹۳
الف خان ۲۵، ۲۸
ايڊلجي ڊنشا ۳۳
افضل خان ۵۱
المسعد مولانا محمد الحسن ۷۰
انسرداس آسومل ۸۳
امل سنگهه ليولداراه ۱۴۷
آنند هنگورائي ۱۳، ۱۶۰، ۱۷۸
آنند اميواڻي ۱۸، ۱۸۷، ۱۸۹
آساند ماڻتورا ۱۳۶
آلومل ٽيڪچند پوچواڻي ۳۳
آغا خان ۸۲، ۸۳
آسيداس خوشالداس
۱۹۳، ۱۹۴
آڏو رپلواڻي ۱۸، ۱۸۹
آڏو رانسنگهاڻي ۱۸، ۱۸۸
امام بخش ۲۵
آسن الهوچنداڻي ۱۸۷
اديه ڀالو پنڊت ۱۴۷
اليگزينڊر اي.وي. ۲۰۵
امر گولاڻي ۱۹۰

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 294

ب

برڪت علي آزاد ١٢، ١٦
بهادر شاهه ٢٤
بهرام جي ملباري ٣٤، ٣٧
برهما ٥٥
برهم باندو آپاڌياءِ ١٧
اصومل ڪوڙيءِ وارو ٧٧
ڀيرومل ڪڪواڻي ١٦١
ڀولا ڀائي ڏيسائي ١٩٩

بال مڪند ڪدا ١٥
بهادر خان ڪوسو ٢٨
بپن چندر پال
٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٧، ١٥٧
ٻولچند ڪندنمل ٧٦
ٻنڌرام وسندمل ١٤٢
ٻولچند ڪرپالاڻي ١٩٣
بخت ٽلريجا ١٨٩

ٻ

ڀائو دوارڪاناٿ ٧٧

Gul Hayat Institute

ڀ

ڀڳوانداس ١٥، ١٧٠
ڀرت نوپراڻي ١٨
ڀاون پانڪ ٢٠
ڀائي پرمانند ١١٣
ڀوڄراج موتومل ١٤٧، ١٥٣
ڀاڳومل ١٤٧

ڀڳوان شهاڻي ١٨
ڀڳت سنگهه ١٩، ١٨٩
ڀوپندر ناٿ دت ٥٧
ڀارتي ڪرشنا تيرٿ ١٢٦
ڀڳوانداس هراري ١٤٧
ڀيرو اڀچنداڻي ١٩٣

www.drpathan.com Page # 295

ت

تولارام مينگھراج ڀالاڻي ١١، ٦٩، ٧١، ٧٢، ٧٧، ١٢٨
پرنسپل تاراچند گاجرا ٢٥، ١٣٦، ١٤٨
تيرٿ سپاڻي ١٨٥
تلسي ٿلهياڻي ١٨٨
تيجومل واڌومل ڀوجواڻي ١٨
تانتيا ٽوپي ٢٣، ٢٨
تاراچند ڪي. شهاڻي ١٣٦
ڊاڪٽر تاراچند لعلواڻي ١٦٥، ١٠٢

ٿ

ٿانوَرداس ٢٠٤

ٽ

ٽهلرام کيمچند وزيراڻي ٣٣، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٧٥، ٨٢،
ٽئگور ٦٦،
ٽيڪمداس داموڌر داس ١٤٢

ٺ

ٺاڪرداس ديوان ٤٠، ٨٣
ٺاڪرداس گلومل ١٦٧
ٺاڪرداس موٽنداس ١٤٧

Gul Hayat Institute

پ

پاربتي گدواڻي ١٤، ١٦،
پرسرام وشنسنگھ ٽهلراماڻي ١٦، ١٣٨، ١٤٧
پير محمد ٢٥، ٢٧
پريمداس ٧٣
پيسومل روچيرام ٧٧
پوپٽلال پوپٽڪر ١٥
پرچو وديارٿي ١٨، ١٨٩، ١٩١، ١٩٣، ١٩٥
پهلاجراءِ راجپال ١٨
پنڊتا راما ٻائي ٣٤
پيسومل ذوقيرام ٧٥، ٧٧
پي. ائن. چوپڙا ٩٩، ٢٠٧

www.drpathan.com Page # 296

پ

پرمانداس سچومل ۱۴۷، ۱۵۳
پهلاجراءِ سخاوترا ۽ گدواڻي ۱۴۸
پرسرام مولچند ۱۹۴
پيٽر الورس ۲۰۴
پرڀات آديه پانو ۱۴۷
پرياگ پارٽي ۱۶۷
پرسرام پاگهاري ۲۰۰
پٽيل سردار ۲۰۷

ق

قيمومل ٽيڪچند ۱۴۷
قيمومل سنگتاڻي ۱۹۰

ج

جيرامداس دولترام ۱۰، ۱۹، ۹۳، ۹۷، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۲۹، ۱۴۱، ۱۵۴، ۱۶۶، ۱۸۵، ۱۹۴
جمشيد جي نادر ۳۳
جيرامداس ڊاڪٽر ۷۹
جوهرمل ممسڪاڻي ۸۰
جيوترام هولچند ۱۲۷
جمنالعل بجاج ۱۵۲
جواهرلعل نهرو ۵۸، ۱۸۲، ۱۸۴، ۱۹۹
جٿچندراءِ ۱۶۷
جوهرمل گلراجاڻي ۱۸۹
جمشيد نسروانجي مهتا ۱۱، ۹۷، ۱۸۲
جاڪيداس ڪوڙيراج ۲۲
جيوترام ڀڳوانداس ڪرپالاڻي آچاريه ۷۰
جنرل ڊائر ۹۸، ۹۹، ۱۰۰
جمال الدين حسن ۱۴۰
جام سمن ۱۵۶
جيسارام ۱۶۱
جيوڻ شهدادپوري ۲۰۴
جمعو ۱۹۰

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 297

سل جو ياڪ

ت

ڄ

چيتمل پرسرام ١١، ٩٣، ٩٧، ١٢٣، ١٢٤

چيتاانند راشتروادي ١١٢، ١٢٧

چيتاانند لعلراڻي ١٨٩

ڄيٺي سپاهيملاڻي ٢٦، ١٦٩

ڄيٺاانند مکي ٩٦، ٩٧

ڄيٺو ميرچنداڻي ١٧٧

ڄيٺاانند گيهاڻي ١٨٩

جھ

جهامراء وڪيل ٧٧

جهامنداس ٽلريجا ١٨٩

جهمٽمل لڪاسنگهه ١٤١

چ

چارلس ليپيٽر ٩، ١٠٦، ١٢٧، ١٣، ١٤١، ١٤٨، ١٤٩، ١٥٦، ١٦، ١٧٨، ١٩٥

چونٿرام وليچا ١٣، ١٧، ٩٣، ١٢، ١٣٧، ١٤١، ١٦٦، ١٧٥، ١٧، ١٨٥، ١٨٨، ١٩٥

چيٿومل هريرام ٦٩

چيٿومل پولچند ٦٩، ١١٥، ١١، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٩

چنراء جماڻي ٧٧

چندداس ٻاڪٽر ١٦٧

چندرو ڪلراجاڻي ١٨٩

چونٿرام گدواڻي، ١١، ٧٠، ٧١، ٧٢، ٨٠، ٨١، ٨٥، ٨٨، ٩٢، ٩٣، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٥

چراغ علي شاهه ٢١

چيٽا صاحب ٦٧

چــاپيڪر پائــر، داموڊر، بالڪرشن، مهاديو ۽ واسديو ٥١، ٥٢

چندراء ٻختراء ٧٦

چوهڙمل ڪندلمل وڪيل ٧٦

چيٽن گر ٨٨

چرچل ولسٽن ٢٠٥

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 298

ڇ

ڇيلداس ١٢٠

چانگومل سنتداس ١٤٧

ح

حشو ڪيولراماڻي ١٨، ١٨٧

حسن علي آفندي ٣٣

خ

خودي رام بوس ٥٧، ٧١

خان عبدالغفار خان ١٧٣

خوبچند ٽيڪچند بوڪسيلر ١٢٧

د

دارا ٩

دڪايل هو ندراج ايلارام ١١، ١٦٧، ١٧٥، ١٩٥

ديوي بين دلال ١٤

دولترام موڪتاڻي ١٤

ديو ناڻاڻي ١٨

دادو ميان ٣١

دولترام چيتمل ٣٣، ٤٠

دادا تريڊ ١٠، ١٦٦، ١٩٤

ديارام گدومل ١٢

درگاداس آڏواڻي ١٣، ٨٣، ٩٣، ١٢٥، ١٢٦

ديوي ٻائي هاسومل ١٦، ١٦٩

ديوي چوڌراڻي ٢١

ديالمل سرسوتي ٣٠، ٣٦

دادا ٻائي لوروجي ٣٧، ٤٥، ٤٨، ٥٥

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 299

سنڌ جو پاڳ

ٿ

ڊلشا واچا ٣٧، ٤٨، ٨٢، ٨٣، ٨٤

دوارڪا پرساد ١٤٧

ديوجي لعلجي ١٩٣

دولترام جگترام ١٩٣

ديوڪشن لکياڻي ١٩١

ڌ

ڌرمون مل کيئومل ١٤٧

ڌرمداس لکاڻي ١٩٤

ڏ

ڏيارام گدومل وشي ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٩، ٧٣، ٧٤

ڏيارام جيٺمل ١٢، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤١، ٧٥

ڏيئوشنج ٧٠

ڏيپچند اوجها ٨٣

Gul Hayat Institute

ڀ

ڀالومل ڪشنچند ١٤٧، ١٩٣

www.drpathan.com Page # 300

ر

رام ڀڄواڻي ١١، ١٩
رنگو ٻاجي راءِ ٢٤
راڻي وڪٽوريا ٢٩
رامڪرشن پرمهنس ٣٢، ٣٤، ٤٧
راش بهاري گهوش ٥٦، ١٩٨
ريواچند فتحچند ٧٦
رام ٻي. موٽواڻي ١٣٧
رنمسنگهه، گدومل ملڪاڻي ١٤٨
روپ ساڌواڻي ٢٠٢

روچي گناڙا ١٥
راشٽروادي جيندالند ٣٨
راجارام موهن راو ٣٠
راالبي جسٽس ٣٤
راالب ٦٩
رويندر ڪمار گهوش ٥٧
راجاجي ٩٤
ريواچند ناناڻي ١٣٩
رچرڊسن ١٦٥
راڌاڪرشن للا ١٩٥
روپچند ماجسٽريٽ ١٨٨

ز

زيٽلينڊ لارڊ ٢٠٧

س

سڪندر ٩
سچانند قيرومل ٿانواڻي ١٤، ٨٦، ٩٣، ١٤٧، ١٦٧
سخاوت چوٽواڻي ١٨
ساڌو واسواڻي ١٩، ١٨٦
سورج. مصر مهاڪوي ٢٣
سريندر ناٿ ٻئنرجي ٣١، ٥٢، ٦٦
ساڌو هيرانند شوقيرام آڏواڻي ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٤١

سوسولي ديوي ١١
سيتومل وشنداس ١٧
سڪديو اوڌوداس ٻارواڻي ١٧، ١٠٠
سيد احمد شاه ٢١، ٢٢
سردار خان جکراڻي ٢٨
سهجرام گدگاڌر ٣٣
سرائي ٿاروخان ٣٣
سٽمسن ٦٧
سجاڻسنگهه فتحسنگهه ٧٧

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 301

سرچند وشنداس ۸۳
سروجني نئيڊو ۹۴، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۲
سي. ايف. انڊيوز ۱۱۳
سيتلداس ڪيشپ ۱۴۰، ۱۶۱، ۱۶۷
سنتداس عيداسل ۱۷۳
سيد جي. ايم. ۲۰۹
سنتداس منگهارام ۷۳
ستيهپال ڊاڪٽر ۱۹۸
سي. آر. داس ۱۰۱، ۱۳۲، ۱۵۴
سڪرامداس ٽنڊو ملاڻي ۱۳۸
سگنومل ڪيٽلداس ۱۴۷
سڪرامداس لمسيداس ۱۴۸
ستارام ڪروڙيمداڻي ۲۰۴

ش

شنڪر آچاريه ۲۱
شيواجي مهاراجه ۲۷، ۵۱
شرلداس وڪيل ۷۷
شرڌانند سوامي ۹۵، ۱۲۳
شاهه عبداللطيف ۱۲۴
شيوڪ پوڄراج ۱۳، ۱۶۲
شريف صالح محمد ۳۳
شرينواس شاستري ۹۴
شياماجي ۱۱۲
شوو گلراجاڻي ۱۷۹

ص

صوبو گيانچنداڻي ۱۸، ۱۸۷
صورت السمنڪهه ۱۷۸
صوڀراج واليچا ۱۶۷

Gul Hayat Institute

ع

عبيدالله سنڌي ۱۲، ۷۰
عالم گدواڻي ۱۴، ۱۳۷، ۱۸۷
علي مڪراڻي ۱۶
عظيم الله ۲۴
عنايت شاهه ۲۸
عمر صوبداڻي ۹۴
عيدڻي وديارٿي ۱۸۷، ۱۸۹، ۱۹۵
عبدالمجيد شيخ ۱۲، ۹۷، ۱۴۳، ۱۴۹
عنايت علي ۲۲
علي مراد خان ڪوسو ۲۵
عبدالرسول ۶۶
عباس طعبجي ۱۶۱

www.drpathan.com Page # 302

غ

غلام محمد ڀرڳڙي ۴، ۷۸، ۷۹، ۸۲، ۸۳

غلام حسين چاڳلا ۴۰، ۸۳

ف

فتحچند آتمارام ۳۳

فيروز شاهه مهتا ۳۷، ۵۶

فتح علي خان ۳۳

ق

قيمت هريسنگهاڻي ۲۸، ۱۴۲ ۱

قيمتراءِ ٻرچراجه ۸۳

ڪ

ڪنٿي ۸

ڪڪي پيرن لعلواڻي ۱۶، ۱۶۹

ڪڪو آسراڻي ۱۸

ڪيشب چندر سين ۳۰، ۳۲، ۳۴، ۳۶

ڪرزن لارڊ ۵۳، ۱۰۷، ۱۰۸

ڪوڙومل چندنمل ۷۳، ۸۳

ڪيسوداس پونمل ۷۷

ڪاڪا ڪاليلڪر ۸۰

ڪچلو ڊاڪٽر ۹۸، ۱۰۴

ڪنهيالال ناڪرداس ۱۴۲

ڪيسومل ليجومل ۱۴۷

ڪيولرام ٽالواڻي ۱۶۷

ڪشنچند بيوس ۱۹۵

ڪڪو آسراڻي ۱۸۹

ڪرشنانند مهراج ۱۵، ۱۴۷، ۱۶۵

ڪملا هيرانند ۱۶، ۱۶۹

ڪريم شاهه ۲۱

ڪي. ٽي تيلنگ ۳۷

ڪرشن ڀڳوان ۵۱

ڪينيڊي مس ۽ مسز ۵۷

ڪلومل پهلومل ۷۶

ڪاليداس مهاراج ۸۰

ڪشنداس جهامراءِ ۸۳

ڪيسومل جهانگياڻي ۱۳۷، ۱۴۷

ڪوڏومل هيرانند ۱۴۷

ڪندنداس ڪيسواڻي ۱۷۶

ڪرپس سٽافورڊ ۲۰۵

ڪشن الا ۱۸۹

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 303

ک

کستور پيرڻ ١٦
کيمچند چيتنداس ١٤٧
ڪيمچند ٻالاڻي ١٤٣
کھڙو ايوب خان ٢٠٩

گ

گووندانند
١٢، ٨٠، ٩٠، ١١١، ١١٢،
١٢٥، ١٤٣، ١٩٥
گوپالداس چيتراه ١٨، ١٨٩، ١٩٥
گوپال ڪرشن گوکلي
٤٨، ٥٦، ٩١، ١٢٩
گنگارام وڪيل ٧٧
گرداس صاحب ٨٨
گورڌن شرما ١١٥، ١١٦، ١١٧
١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٢
گنگا شنڪر پريو شنڪر ١٤٧
گوبند مالهي ١٨٧
گنگو چاڙرو ١٩١
گرڌاريداس ٢٠٤
گنگا گدوائي ١٤، ١٦
گنگاديوي ١٦، ١٧٠، ١٩٥
گومي ڪرپالاڻي ١٦
گوبند بخش ٣٩
گردبو روي ٻاٻو ٺاڪر ٥٤
گوپالداس جهمٽمل ٧٦
گوڪلداس ٻلا ٧٧، ٧٨
گردت سنگهه ٩٠، ١١٠، ١١١، ١١٢
گرمکداس ٻالاڻي ١٤٣
گاگومل تاراچند ١٤٧
گوبندرام تاراڻداس ١٤٧، ١٦١
گوبند ٽاواڻي ١٩١
گاڏنداس ٢٠٤

گھ

گھنشام شوداساڻي ١٧، ٩٧،
١٤١، ١٦٧

ل

لوڪماڻيه تلڪ ١٣، ٤٥، ٤٩،
٥١، ٥٢، ٥٤، ٥٥، ٥٧، ٥٨، ٦٣،
لعلجي مهروترا ١٥
لعلچند ٻالاچند ١٥

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 304

ج

٦۴، ٧٢، ٨٥، ٩١، ٩٢، ٩٣،
١٠١، ١٠٥، ١٠٨، ١١٥، ١٢١،
١٢٩، ١٣٠، ١٣۴، ١٥۴
لعلچند نولراءِ ۴٠
لالا اجيتسنگهه ٥۴، ٥٦
لوڪرام شرما مهاراج ٦٩، ٩٢،
٩٧، ١۴١
لالچند امرڏنومل ٨٠، ٧١، ١٣٦،
١۴٧
للوياڻي سامداس ٨٢
لٽيمدارام بولاڪاڻي ٩٣
ليلارام ڦيرواڻي ١٨، ١٣٨،
١۴١، ١۴٢
لڪن مسند ١٩٣
لنلنگو لارب ٢٠٧

لڇمي ديوي ١٦، ١٧٧، ١٩٥
لڪشمي ٻائي جهانسي جي راڻي
٢٣، ٢۴، ٢٦
لالا لڇپتراءِ ٥٦، ٦١، ٨٢، ٨٣،
٨٦، ٨٨، ٨٩، ١٢٩، ١٣١، ١٣٢،
١٥٦
لوڪومل چيلارام ٧٦، ٨٣
لڪاسنگهه ڪرمچند وڪيل
٧٧، ١۴٨
لالا هرديال ١١٠، ١١٢
لارب ارون ١٧۴
لڇمڻ ونواڻي ١٩٣
لالچند سوراجي ٢٠۴

م

مهاتما گانڌي ١٠، ٣١، ٦۴،
٨٦، ٨٧، ٨٨، ٩١، ٩۴، ٩٥،
٩٦، ٩٧، ١٠١، ١٠۴، ١٠٥،
١١۴، ١١٥، ١٢۴، ١٢٩، ١٣٠،
١٣١، ١٣٣، ١۴٥، ١٥١، ١٥٣،
١٥۴، ١٦٠، ١٦١، ١٦۴، ١٧٠،
١٧٣، ١٨٠، ١٨١، ١٨٣، ١٨۴،
١٨٥، ١٨٨، ٢٠٥، ٢٠٧
مولوي محمد معاذ

ميگهراج لالا ١٠، ١٦٦، ١٩۴
مهيندر پرتاب ١٢
مولجي وشرام ١٥، ١٧٠
مني لعل وياس ١٥، ١۴٧
مولوي محمد صادق ١٦
محمد امين کوسو ١٦، ١٩٥
مولوي عبدالڪريم چشتي
١٦، ١۴٠
محمد خان ١٦، ١۴٠

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 305

موهني لعلچند ١٦، ١٦٩
مڇنو شاهه ٣١
مالسنگهه چوهڙمل ٢٧، ١٧٧
ايم. ايم. مرزبان ٣٣
مهيش ڀڳوان ٥٥
مورلي ٦٤
متراداس رامچند وڪيل ٧٠
مولچند گرڊومل ٧٧
مرليڌر جترامداس وڪيل ٧٧
متراداس جوهري ٨٣
مدن موهن مالويه ٨٩، ١٠١، ١٢٩
مالڻيگو ٩٩
مدن لعل ڍينگرا ١٠٨، ١٠٩
موتيرام راموالي ١٢٥
مولانا شوڪت علي ١٢٩
ميان امان الله ١٤٠
مينارام هرومل ١٤٤، ١٦٧
مولچند قميرومل ١٤٨
محبوب علي شاهه ١٤٨
ماڌوداس ڪرانا ١٩٥
مولي ميرچنداڻي ١٨٧
مولي گلراجاڻي ١٨٩
ماڌونند ... ٢٠٦
متو شهاڻي ١٨، ٣٠، ١٨٨
متن علي ٢٢
مولوي سيد احمد ٣٠
معزالدين عبدالله ٤٠
منٽو لارڊ ٦٤
مولوي محمد صادق ٧٠
ميوارام هريرام ٧٧
مولچند پيسومل وڪيل ٧٧
محمد علي جناح ٨٢، ٨٣
محمد حافظ ٨٣
موهن لعل سونپار ٩٣
موتيلال نهرو ١٠١، ١٥٤، ١٧٠
ماتزيرالا ١٢٥، ١٢٦
مولانا محمد علي ١٢٦
مرليڌر پنجابي ١٢٧
محمد يوسف حاجي محمد ١٤٠
مينگهراج چترداس ١٤٧
مينارام السيداس ١٤٨
ماڌو شرما ١٩٣
مينارام ڪلاڻي ٢٠٠
مولو موليااڻي ١٨٩
موهن ڪلپنا ٢٠٢

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 306

ن

نارائڻداس ملڪاڻي ١٦، ١٩٥
ليو اڊرام وشنداس ١٧، ١٣٧
١٣٨، ١٦٧
نانا صاحب ٢٣، ٢٤، ٢٦، ٢٨
ناگيندر ناٿ ٣٣، ٣٨، ٤١
نريندر ناٿ سين ٣٧
نادرشاهه ٤٣
نارائڻداس وشنداس سونپار
نهچلداس همتسنگهاڻي ١٣٧
نٿومل داموڌر ١٤٧
ليو اڊرام ڪيرتداس ١٤٧
نارائڻداس لعلچند ماڪيجا
١٥٣، ١٩٥
نوازعلي نياز ١٩٥
نند گدواڻي ١٨٩
نانڪ ١٩١
نانڪرام (گوڻا سنڌياڪرهه) ٢٠٤

نارائڻداس آنندجي ٻيڇر ١٥، ١٦٥
نيتاجي سڀاش چندر بوس
١٨، ١٨٣، ١٩٩
ناٿومل ٣٣، ڀڳت
نورلاءِ شوقيرام ٣٥، ٣٩
نارائڻ جي چندرورڪر ٣٧، ٤٠
نويدتا ڀين ٤٧
نندارام شرما ٨٩
نبي بخش خدابخش ١٤٠
نرسنگلعل ناٿومل ١٤٧
نانڪرام جيوترام ١٤٨
نهچلداس ١٦٨
نتيانند جڳترام ١٩٣
نارائڻ واڌواڻي ١٨٦، ١٨٩
نرمل جيوتواڻي ١٨٩
نظام حيدرآباد ٢٠٣
نيڻومل ميرچنداڻي ٢٠٤

Gul Hayat Institute

ھ

هيمون ڪالاڻي ١٠، ١٩، ١٨٩، ١٩٥
هرچندراءِ وشنداس ١٠، ١٧،
٣٣، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٧٤، ٧٥،
٧٦، ٧٨، ٨٢، ٨٣، ١٥٧
هيرالعل گداڙا ١٥
هيرو جڳتياڻي ١٨، ١٨٩

هاسارام پمناڻي ١٠، ١٣٨
هاسانند جادوگر ١٢
هيرانند ساڌو ١٢، ٣٤
هريرام ماڙيوالا ١٣، ٢٦٢
هريداس لعلجي ١٥
هينري ڪاٽن ٣٢

www.drpathan.com Page # 307

هيرانند مسند ٣٣
هيڪو ڊاڪٽر ٤٣
هاسارام وشنداس ٺاراڻي ٧٦
هيمٿسنگهه گجسنگهه آڏواڻي ٧٧، ١١٦
هرڪشنداس پارداساڻي ١٤٤، ١٤٥
هاسومل ڀيرومل شوداساڻي ١٤٨
هرناڪس ١٦٤
هرشيچند ٺاڻواڻي ١٦٩
هوٽچند ٢٠٠
هرڪشن ١٨٧
هرچندراءِ پمداڻي ٢٠٠
هيرالمل ڪيمسنگهه ٣٩، ٤٠، ٧٦، ٨٣، ١١٦
هاسومل ڪلاچند ٧٧
هري ولڀ شرما ١٢٠، ١٢١
هيرانند ڪرمچند ١٣٧، ١٤١، ١٧٧،
هاسومل چالهومل ١٤٧
هيمنداس شيوڪرام ١٤٧
هرچنداس روپچند ١٤٨
هرڪشنداس مکي ١٥٥
هوندراج دکاڻل ١٦٧، ١٧٥
هاسومل ايسرداس ١٧٧
هري هوتسنگهاڻي ١٨٧
هرگوبند راموچنداڻي ١٨٧

و

ودلا ديوي ٧، ٨
وويڪانند سوامي ٣٢، ٤٧، ٥٧
ويرومل بيگراج ٦٩، ٧٣، ٧٧، ٧٨، ٩٣، ١١٥، ١١٦، ١١٧، ١١٨، ١٤٧
واڌومل ليلارام ٧٧
ولڀ ڀائي پٽيل ٩٤، ١٩٧
وڌوهومل واپارمل ١٥٣
واڌ و ڪيسواڻي ١٦٧
ويلنگٽن لارڊ ١٨٠
وشنو چاپڙيا ١٩٠، ١٩١، ١٩٢
ولايت علي ٢٢
وشنو ڀڳوان ٥٥
وشنو شرما ٧٠، ٨١، ٩٢، ٩٣، ٩٧، ١٠١، ١٢٧، ١٤١، ١٤٨
وروومل ڀڳوانداس ڪرپلاڻي ٧٠، ٨٠
ويرساورڪر ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩
وطن مل گدواڻي ١٦٦
وشنداس شوداساڻي ١٧٧
ولوبا ڀاوي ١٨٤
ونسٽن چرچل ٣٠٥

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 308

ڪي ضروري ٽپڻيون

اتهاس سنبنڌي ڪيترن گرانٿن جو ملهه ڪٿڻ لاءِ پرک جو هڪ لازمي اصول اهو به ٻڌايو آهي ته ان ۾ واقعن جون تاريخون صحيح ڏنيون وڃن. هن باري ۾ مونجهارو تڏهن ٿو پيدا ٿئي جڏهن ساڳئي واقع لاءِ جدا جدا دستاويزن ۾ جدا جدا تاريخون ڏنيون وڃن. مثلن مهاتما گانڌيءَ ٻيءَ گول ميز ڪانفرنس کان هندستان ۾ ڪڏهن موٽيو تنهن باري ۾ جدا جدا ڪتابن ۾ جدا جدا تاريخون ڏنل آهن. مهاراج وشنو شرما ڊاڪٽر چوئترام جي جيونيءَ ۾ اها تاريخ ۴ جنوري ۱۹۳۲ لکي آهي. اساجهي گانڌي گرانٿ ۾ اها ۲۵ ڊسمبر ۱۹۳۱ ڏنل آهي. شري مينارام پمڀهاڻي "آزاديءَ لاءِ آندولن" ۾ اها تاريخ ۲۹ ڊسمبر درج ڪئي آهي، مگر پي. اين. چوپڙا جي ڪتاب "آزاديءَ لاءِ آندولن" ۾ اها تاريخ ۲۸ ڊسمبر ۱۹۳۱ ڏنل آهي. مهاراشٽر سرڪار طرفان شايع ٿيل "مهاتما گانڌي" سيريز ۾ لکيل آهي ته مهاتما گانڌي ۲۸ ڊسمبر تي بمبئيءَ ۾ پهتو آهي. ان مان لڳي ٿو ته ۲۸ ڊسمبر سندس پهچڻ جي تاريخ ٺيڪ آهي.

بدقسمتيءَ سان هن ڪتاب جي صفحي ۱۷۴ تي ڏهين سٽ ۾ ۲ ڪاپيءَ اکر يا ته ڪري پيو ٿو ڏسجي يا ڪمپوز ڪندي رهجي ويو آهي ۽ پروف پڙهندي ان ڏانهن ڌيان ڪو نه ڇڪيو آهي.

۲- ۱۹۳۸ واري حيدرآباد ستياگرهه ۾ به سنڌين جو هڪ جٿو ڀاڱو وٺڻ لاءِ ويو هو. ان ستياگرهه کي هاڻ هندسرڪار آزاديءَ جي آندولن جو هڪ حصو ڪري تسليم ڪيو آهي.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 309

ڪتاب جي باري ۾ ڪجهه رايا

آچاريه ڀڳوانديو

"آزاديءَ جي جد ۾ سنڌ جو ڀاڱو" ڪتاب مون پڙهيو. اڄ تائين اهڙي قسم جي ڪتاب جي کوٽ مون گهڻن سالن کان محسوس پئي ڪئي.

سنڌين جو سنڌ ــ سنڌو ــ آزاديءَ جي لڙائيءَ جو اتهاس، گهٽ ۾ گهٽ سنڌين جي سيني اسڪولن ۾ ٻارن کي پڙهائڻ گهرجي، هيءُ ڪتاب سنڌين جي سيني تعليمي، ادارن، ساماجڪ سنسٿائن ۾ رکڻ گهرجي ۽ انهيءَ پرچار ٿيڻ گهرجي.

شري هوندراج دکايل

"آزاديءَ جي جد ۾ سنڌ جو ڀاڱو" نالي پستڪ لکي ۽ ٻڌرو ڪري، سوتنترتا سنگرامي شري ڀلديو تاراچند گاجراء سنڌي سماج سان گڏ ديش جي وڏي سيوا ڪئي آهي.

Gul Hayat Institute

پروفيسر رام پنجواڻي

تو جيڪي ان اتهاس لکندي سنڌين جي قربانين جو ذڪر ڪيو آهي اهو پڙهي ڪيترا دفعا منهنجي دل ڀرجي آئي ۽ اسان سنڌين هن قوم ۾ ايترو وڏو ڀاڱو ورتو آهي اهو پڙهي منهنجو ڇاتي فخر وگان اوچو ٿي ويو. جنهن لوڻي تو حقيقتون گڏ ڪري پيش ڪيون آهن اهو ڏسي منهنجي الدر مان ازخود واهه واهه نڪري وئي.

www.drpathan.com Page # 310

شري سنمک ايسراڻي

هي هڪ بلڪل ئي اهم ۽ ڪارائتو پستڪ آهي جو سچ ۾ اسانجي هتي هندستان ۾ لڏي اچڻ وقت ئي ٽن ڀاشائن ۾ - انگريزي، سنڌي ۽ هندي ۾، ڇپجڻ گهربو هو جنهنڪري هتي جي ٻين ڀاشائن ۾ اسانجي جاتيءَ جي مهيمت نهايت اثرائتي تصوير رکجي ها.

موهنکي انهن ڇوڪرن ۾ هيڪ اتي ٿئي ته ٿو هڪ معجزو ڪري ڏيکاريو آهي، جنهن لاءِ مان مبارڪ ٿو ڏيان.

شروع ڪان پڄاڙيءَ تائين تو جيڪو احوال ڏنو آهي سو هڪ اتهاس آهي ۽ هرڪنهن لاءِ سکيادائڪ ثابت ٿيندو خاص ڪري نئين پيڙهيءَ لاءِ جي پنهنجي وڏن جي ٻهوگدان جي وراثت پڙهي فخر وندا.

شري موتيرام رامواڻي

”آزاديءَ جي جنگ ۾ سنڌ جو ڀاڱو“ هڪ سونهري باب آهي. اسانجي مربي اڳوائن جي هڪ زوردار تمنا هئي ته ڪو سائينءَ جو لال اکري لکوار ٿئي جو ديس جي آزادي آندولن ۾ سنڌ ۽ سنڌين جي سونهري حصي جو وستار هڪ گرنٿ جي روپ ۾ آڻي.

اهڙي وڏي ڪاريه جي جوابداري هموار ڪري، ۽ اهو به فيصلو ڪري ته اهو گرنٿ ڪانگريس جي شتابدي موقعي تي ظاهر ڪيو وڃي، شري گاجرا، جن ٽڪي ڪم کي جنبي ويو. ڪم اٿاهه ۽ وقت ٿورو، رات ڏينهن هڪ ڪري، ڪم راس ڪري ڏيکاريو اٿس جنهن لاءِ لاشڪ ڪيرون لهڻي.

شري گوبند مالهي

مان هن کي واقعي اهم پستڪ ڪري مڃان. ڪٿي به ڪڏهن به ڀارت جي آزادي آندولن ۾ سنڌ جي فخر لائق ڀاڱي جو سرسري احوال ميسر ٿي نه سگهيو آهي ۽ ان ڀاڱي کي سنڌ کان ٻاهر رهندي بيان ڪرڻ مشڪل ڪارج آهي.

ٻلديو گاجرا اهو اهم ۽ مشڪل ڪارج لئي پنهنجي چڱيءَ ڪاميابيءَ سان، سو به محدود وقت اندر سر انجام ڪيو آهي، تنهن لاءِ لائق هو مبارڪن جو مستحق آهي.

شري ڪيرت ٻاباڻي

دهليءَ ۾ سنڌي صلاحڪار ڪاميٽيءَ، آزاديءَ جي لڙت ۾ سنڌين جي يوگدان جي باري ۾ گرنٿ تيار ڪرڻ جو ڪارج جو ٻلديو کي سپرد ڪيو ۽ هن جيڪا ذمي جوابداري پاڻتي هموار ڪئي سا هئي انيڪ پستڪن، سرڪاري دستاويزن ۽ ليکن جو ابياس ڪري، لاثاني اموليءَ نباهي آهي جنهن لاءِ ذليوار جو مستحق آهي.

شري آسنداس خوشحالداس، دهلي

تو پنهنجي ڪتاب ڪري ڏيکاريو آهي جنهن لاءِ تو لکم بار ڪيرون لکيون. تنهنجو پستڪ ڏسي ۽ پڙهي دل گد گد ٿي. چاپستڪ جو جلد، چا وري اُچو پدر ۽ ڇپائي، آرٽ پني تي فوٽن جي خوبصورتي، بلڪل اشتهارن رهت. هي پستڪ سنڌي جاتيءَ لاءِ ڀارت جي آزادي آندولن جي آلم ڪتا آهي.

ڊاڪٽر موتيلعل جوتواڻي

”آزاديءَ جي لڙت ۾ سنڌ جو ڀاڱو“ ڪتاب جي ڪاپي ملي. اهو ڪتاب ان وشيه تي اڳتي هلي هڪ سند جو ڪم ڏيندو.

شري آسودومل ٻولچند، ڏهلي

اوهان ڀارت جي نيتائن جي قربانين سان، سنڌ جي نيتائن ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، دادا ڄيٺرامداس دولترام ۽ آچاريه ڪرپالاڻي ڀارت جي آزاديءَ ۾ جو ڀارت ادا ڪيو، اُن جو جيڪو به نوري ٻه وران ڪيو آهي سو پڙهي هرهڪ سنڌيءَ جو ڳاٽ اوچو ٿيندو.

شري دنيچند ڪالاڻي، الهاسنگر

”آزاديءَ جي جنگ ۾ سنڌ جو ڀاڱو“ هڪ لاثاني الهاسڪ پستڪ آهي. سنڌ جي سورون ڪيئن ديش جي آزاديءَ لاءِ پنهنجي آهوتي ڏني انجو تمام سٺي نموني ورڻن ڪيل آهي. اڄ ڪلهه جي نوجوان ٽهيءَ کي هن ڪتاب پڙهڻ سان معلوم ٿيندو ته سنڌي سورمن لاثاني قرباني ڪئي آهي ديش جي آزاديءَ لاءِ.

ڊاڪٽر ارجن ميرچنداڻي ”شاد“

سنڌيءَ ۾ صداقت سان لکيل اوهانجو هي ڪتاب ”آزاديءَ جي جنگ ۾ سنڌ جو ڀاڱو“ بيحد پسند پيم. اهڙي ڪتاب جي تمام ضرورت هئي جو ان معرفت اسانجي نئين ٽهيءَ جي سنڌين جي ڀاڳين کي اڳرو ڪرڻ ۾ مدد ڪندو.

وشنو ڀاٽيه

”آزاديءَ جي جنگ ۾ سنڌجو ڀاڱو“ ۾ بلديو گاجرا سنڌ جي جنگ ۾ ٻورگدان جي اتهاس جي آڌار - شلا رکي آهي. وقت ۽ ساڌن جي محدوديءَ هيٺ ڏنهن راس جاڳي ڏکاريه سرانجام ڪرڻ گاجرا جي لگن ۽ محنت جو اشارو آهي.

(ڊاڪٽر) نارائڻ ڀارتي

مون ڪتاب پڙهيو آهي. سنڌيءَ ۾ آزاديءَ جي لهرڪ بابت ڪو اهڙو ڪتاب اڪتل ڪوله آهي. انڪري هي ڪتاب خاص اهميت رکي ٿو.

www.drpathan.com Page # 313

The author, **Baldev T. Gajra (76)**, besides editing a Weekly, is a writer, poet, essayist and critic. He has written a number of books, noteworthy among these being the "Gandhi Granth" and "Lectures on Ish-O-Upanishad". As he was actively involved in the Freedom Struggle since 1920, he is ideally suited to portray properly the part that Sind and Sindhis played in the Freedom Struggle.

Gul Hayat Institute

Rs. 50/-

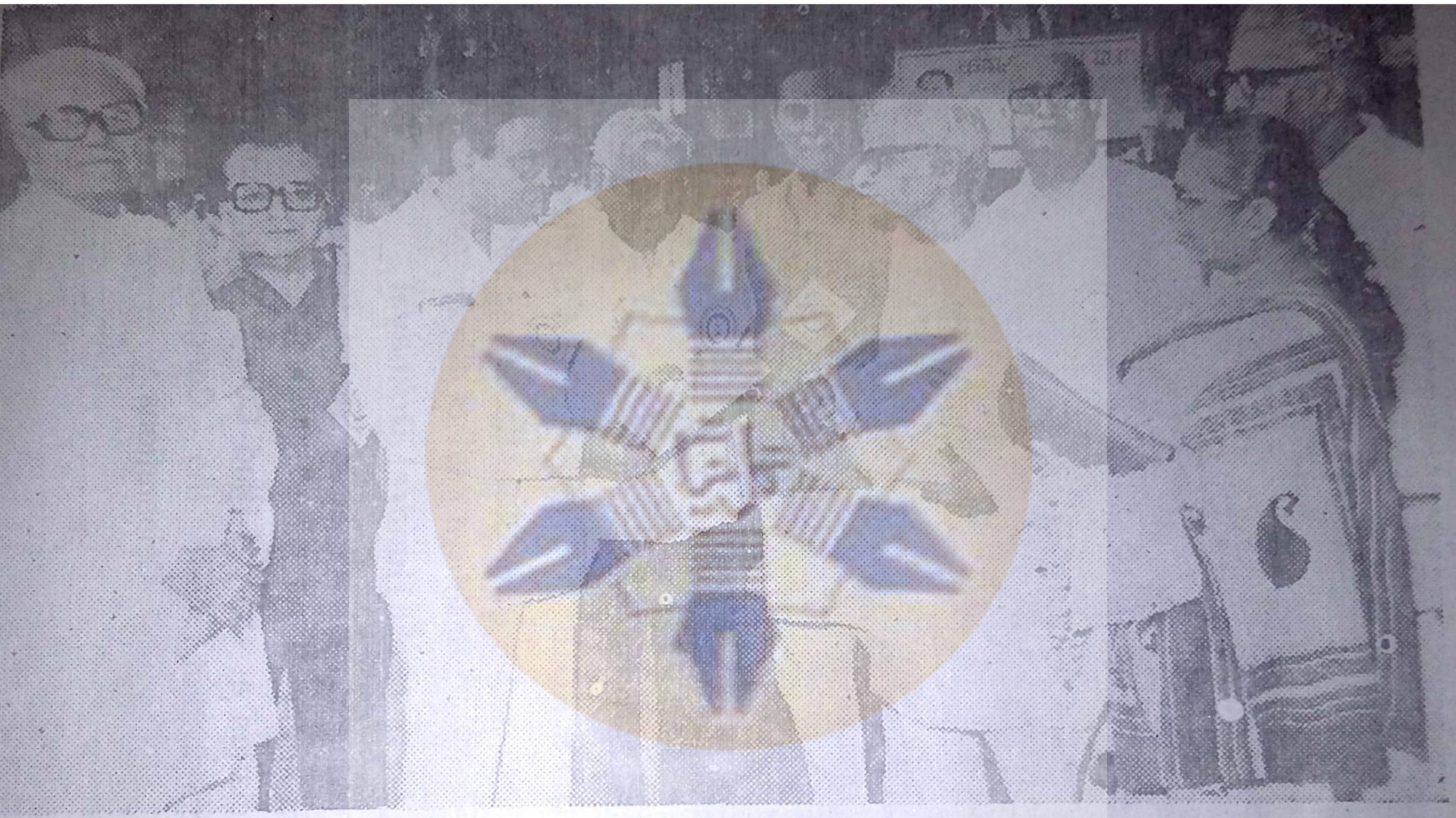

Gul Hayat Institute

Presentation of the book to Shri Murli Deora, M. P. and President Bombay Regional Congress Committee on 30th January 1986, at the Kranti Maidan.

www.drpathan.com Page # 315

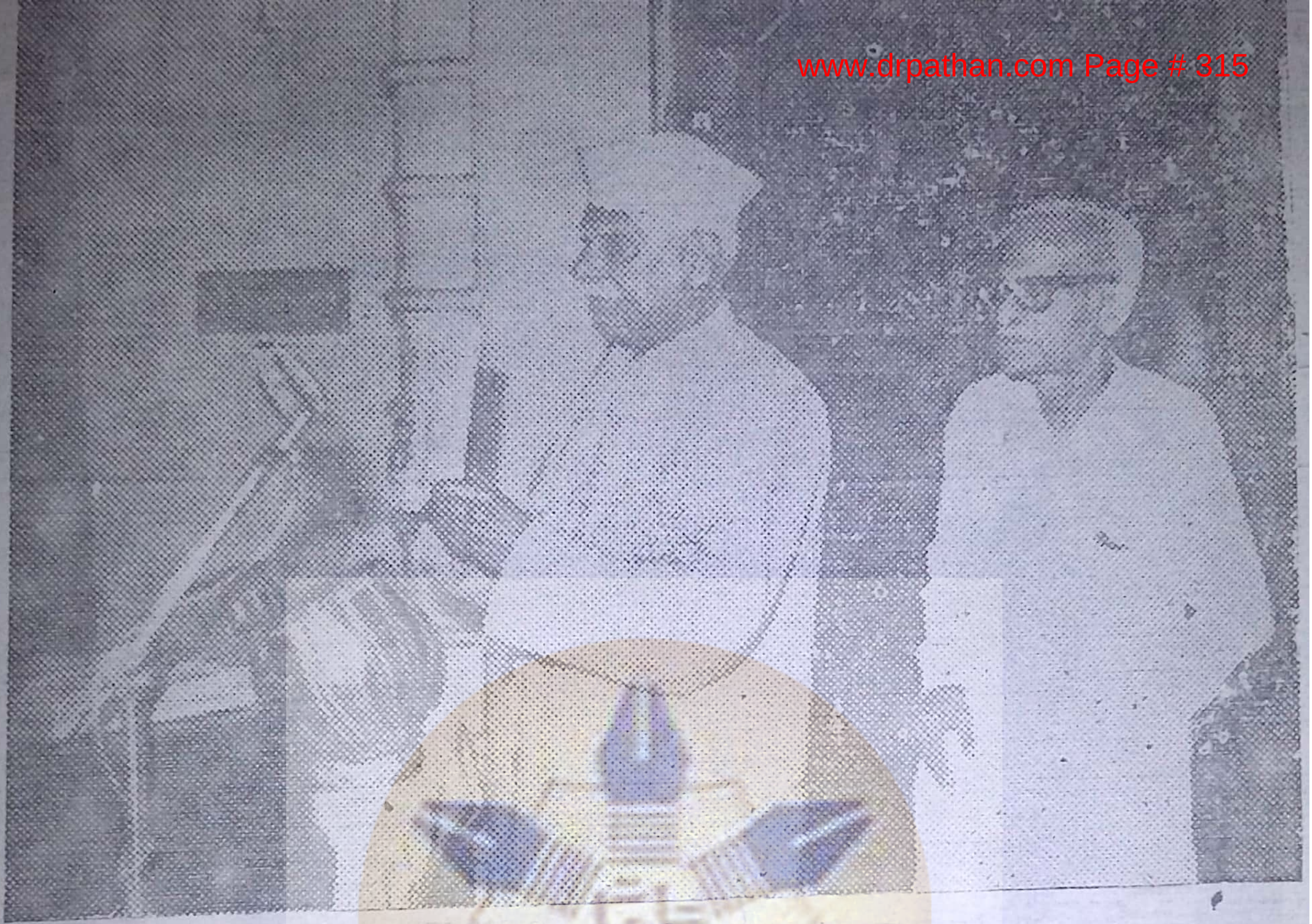

The Sindhi version of Shri Baldev Gajra's book
SIND'S ROLE IN THE FREEDOM STRUGGLE
was released on the 30th December 1986 by the
Rashtriya Kavi of Sind

Shri Hundraj Dukhayal

Gul Hayat Institute

at a function of All India Sindhi Congressmen's Forum and the All India Sindhi Freedom Fighters Association at the Jai Hind College Hall, Bombay, in connection with the Congress Centenary Celebrations.

सत्यमेव जयते

URGENT

B.L. COMAR
Addl. Private Secretary
to the Prime Minister

प्रधान मंत्री कार्यालय
नई दिल्ली - 110011
PRIME MINISTER'S OFFICE
NEW DELHI - 110011

February 10, 1986/P.D.

Dear Shri Bhagwandev,

Please refer to your letter dated January 13, 1986 seeking an appointment with the Prime Minister to present the book on the freedom struggle in Sindh.

You may please come alongwith Shri Baldev T.Gajra President, Sindhi Freedom Fighters Association, Bombay for the purpose on Thursday the 13th February 1986 at 15.30 hrs. at 7, Race course road, New Delhi.

Please confirm the appointment.

Yours sincerely,

B.L. Comar

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 317

The English version of Shri Baldev Gajra's book

SIND'S ROLE IN THE FREEDOM STRUGGLE

was released by Dr. Usha Mehta on the 30th January 1986, Mahatma Gandhi's Martyrdom Day at

MANI BHAVAN

"Gandhiji's residence in Bombay 1917–1934. He launched from here Satyagrah in 1919 and Civil Disobadience in 1932".

The news of the release of the book was covered by Bombay papers and was also given on the Doordarshan.

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

Dr. Usha Mehta releasing the English Version of Shri Baldev Gajra's book "SIND'S ROLE IN THE FREEDOM STRUGGLE" at the Mani Bhavan on the 30th January 1986.

www.drpathan.com Page # 319

Picture taken when Shri Baldev T. Gajra, President Sindhi Freedom Fighters Association, presented to the Prime Minister, his two books, one in English and the other in Sindhi, entitled "Sind's Role in the Freedom Struggle". From left to right Acharya Bhagwandev, Ex. M.P., Shri Baldev Gajra, Prime Minister Shri Rajiv Gandhi and Shri Udho Raisinghani, Secretary Sindhi Freedom Fighters Association

Gul Hayat Institute

The Prime Minister autographed a copy of the book.

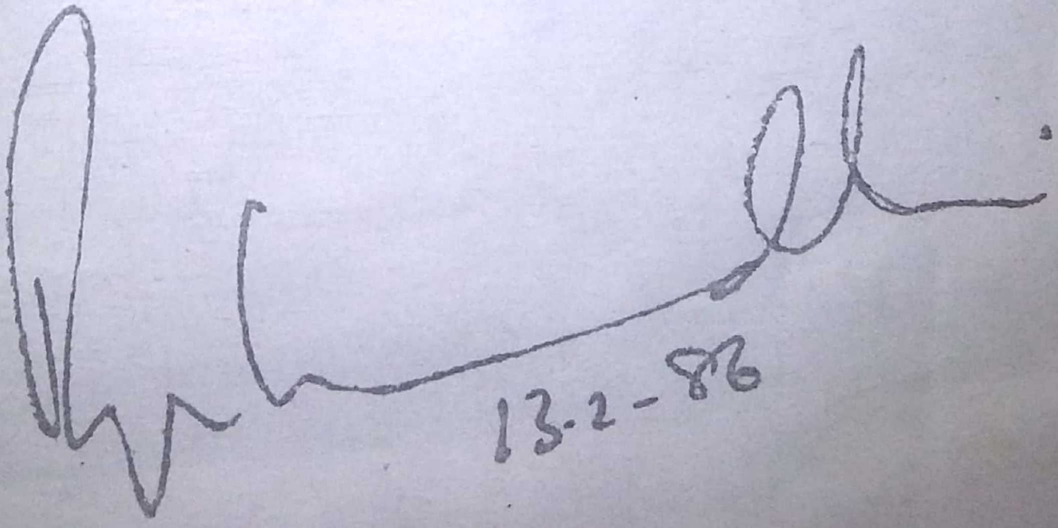

www.drpathan.com Page # 320

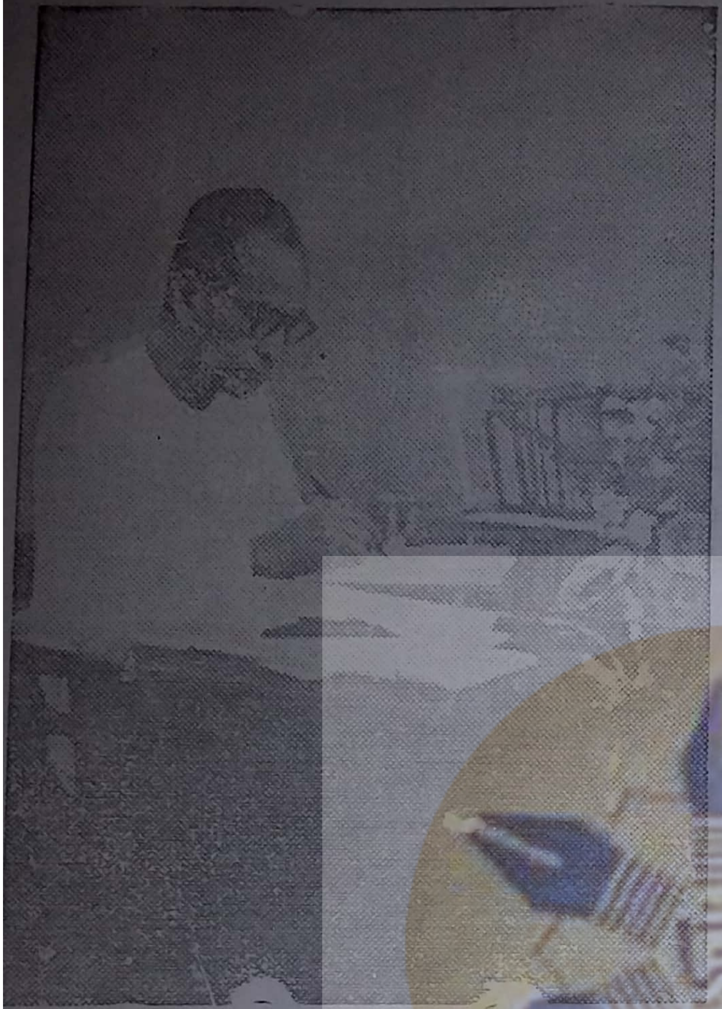

هيرانند ڪرمچند

سچانند ڦيرومل

Gul Hayat Institute

ٺاڪرداس گلومل

ٽيجومل
(آزاد هند فوج)

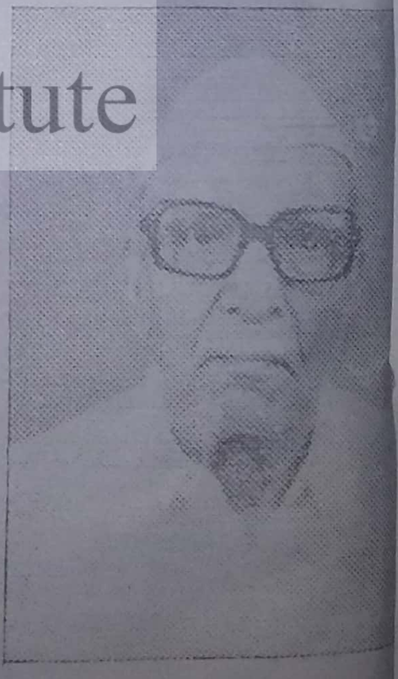

ڊاڪٽر گوبندرام پنجابي

سنڌ جي [illegible] پنڊت جواهر لال
نهروءَ جي [illegible] ڏيارينڊز حاضريءَ ۾ قومي گيت ڳائي رهيو آهي

Gul Hayat Institute